

Salgın Sonrası Dönemde İnsan Hakları Gündemi

Sempozyum Bildirileri

Human Rights Agenda in the Post-pandemic Era

Symposium Proceedings

TIHV
TÜRKİYE
İNSAN
HAKLARI
VAKFI **30**^{YIL}

Salgın Sonrası Dönemde İnsan Hakları Gündemi

Sempozyum Bildirileri, 20-23 Mayıs 2021

Human Rights Agenda in the Post-pandemic Era

Symposium Proceedings, May 20-23, 2021

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VAKFI, 2021
HUMAN RIGHTS FOUNDATION OF TURKEY, 2021

Mithatpaşa Cad. 49/11 Kızılay 06420 Ankara
Tel: (312) 310 66 36 • Faks: (312) 310 64 63
tihv@tihv.org.tr • <http://www.tihv.org.tr>

TİHV AKADEMİ
tihvakademi@tihv.org.tr • <http://www.tihvakademi.org/>

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türk Medeni Yasası'na göre kurulmuş, hükümet dışı ve bağımsız bir kuruluştur. Statüsü 30 Aralık 1990 tarihli ve 20741 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu yayın, Avrupa Birliği tarafından desteklenen “İnsan hakları ortamının yeniden inşası için ifade, basın, örgütlenme ve toplantı özgürlüklerini savunmak” projesi kapsamında hazırlanmıştır. İçerik TİHV'in sorumluluğundadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İçindekiler / Contents

Sunuş	1
Foreword	3
One world, one health, one species? Cosmopolitics in the pandemic	5
<i>Étienne Balibar</i>	
Ülkeyi aile şirketi gibi yönetmek: Otoriterizmin başka bir yüzü	14
<i>Ahmet İnsel</i>	
Dev-şirketler ve güçlülerin suçları	20
<i>Aslı Odman</i>	
Yeni otoriterlik çağında hakikatin savuşturulması	30
<i>Zeynep Gambetti</i>	
İnternetin özgürlüğün geleceğine etkileri: Türkiye incelemesi	35
<i>Tarık Beyhan</i>	
Abandonment as strategy: class war in the age of pandemic and climate change	45
<i>Warren Montag</i>	
İhmal edilen yaşamlar, kayda alınmayan ölümler	53
<i>Feride Aksu Tanık</i>	
Budalanın korkusu	62
<i>Gaye Boralıoğlu</i>	
İyiye istemeye cesaret etmek	67
<i>Nilgün Toker</i>	
TİHV Akademi Danışmanlık Programı Araştırma Sunumları	
Türkiye aktivizminde Cumartesi Anneleri: Hafıza, direniş ve duygu politikası	71
<i>Eren Alkan</i>	
Trans mahpuslar: Cezaevi koşulları, hak ihlalleri, mücadele yöntemleri	79
<i>Hazal Akpınar</i>	
Mezarlıklara yapılan saldırılar: İnsan hakları açısından bir inceleme	90
<i>Deniz Bayrak</i>	
Pandemide işyeri hekimlerinin gözlemlediği işçilerin çalışma hakkı ihlalleri	95
<i>Baran Kılıç, Onur Erden, Tuncay Gökçen</i>	

Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerle ilgili devletin resmi söylemine dair bir analiz	107
<i>Neslişah Karakoç</i>	
Cezaevlerinde sağlıklı gıdaya adil erişim hakkı	123
<i>Dicle Dilan Salman</i>	
90’larda Beyoğlu’nda transgender seks işçilerinin yaşadığı şiddet ve transfobi	133
<i>Onur Şimşek</i>	
Bir üniversite hastanesinde çalışan kadın temizlik işçilerinin çalışma hakkı ihlalleri	141
<i>Sera Şimşek</i>	
Ağırlatırılmış müebbet mahkum olmak	149
<i>Dilan Yılmaz</i>	
Sempozyum Programı	156
Symposium Program	158

Sunuş

Elinizdeki kitap Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın 20-23 Mayıs 2021 tarihlerinde gerçekleştirdiği "Pandemi Sonrası Dönemde İnsan Hakları Gündemi" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildirimlerden oluşuyor. Böyle bir sempozyum düzenleme ihtiyacı, gerek Türkiye'de gerekse küresel düzlemde gözlemlediğimiz kaygı verici gelişmelerden kaynaklandı.

Bugün Covid 19 denilince akla bir bilinmez olarak virüsle "mücadele" gelse de, ondan daha riskli ve sinsice yayılan ama fazlasıyla bilinen bir başka salgınla karşı karşıyayız: Her gün yeni biçimleri ve yoğunluğu ile karşımıza çıkan insan hakları ihlalleri, salgın sonrası dünyanın artık görmezden gelemeyeceği en yakıcı meselelerden biri.

Başta yaşam hakkı olmak üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların, iktidarlar tarafından müzakereye açık ve sorgulanabilir kılındığı vahim bir süreç yaşıyoruz. Kapanma koşullarının güvenleştiren politikalarla araçsallaştırıldığı ve hak ihlalleri için üretilen bahanelere dönüştüğü yeni bir aşamayla yüz yüzeyiz. Kayıpların öngörülemez hale geldiği bu ortama, hakikat kaybı, medeniyet kaybı ve gitgide derinleşen bir adaletsizlik eşlik ediyor. Öte yandan daha öncesinde kesişim noktaları bulunan ihlaller, salgın sonrası dünyada iyice birbirine sarmalanıp çoğalıyor, çoğaldıkça birbirinden ayrılmaz hale geliyor. Ama bunlar karmaşık bir manzara olarak da değil, hayatta kalmak için uğraştığımız sıradan yaşamlarımızda en çıplak haliyle yüzümüze vuruyor.

Salgın sonrası dünya, sadece insanlık tarihi açısından bir milat değil, insanlığın ortak deneyiminde de bir kırılma noktası aynı zamanda. Temel hakları aşındırma ve hatta tedavülden kaldırma eğilimi gösteren salgın sonrası iktidar pratikleri, insan haklarını "yeni" ihlal örüntüleriyle birlikte "yeniden" düşünmeyi elzem kılıyor. Bu minvaldeki sorular birbiriyle iç içe geçen ve her biri diğerini çağıran tartışmalara açılıyor:

- Devletlerin şirketleştiği bir dünyada adalet sorusu nerede duruyor?
- Popülist iktidarlar hakikati nasıl değersizleştiriyor?
- Yeni teknolojiler insan hakları açısından ne ifade ediyor?
- Salgın sonrası insan hakları mücadelesi, hangi hak alanlarını, hangi araçlarla, hangi imkan ve riskler dahilinde ele almalı?
- Etkili mücadele yöntemleri neler? Yeni meydan okumalara yanıt verecek bir insan hakları mücadelesi nasıl şekillenmeli?

Sempozyum bu sorulardan hareketle hak savunucularının, akademisyenlerin, sivil toplum gönüllülerinin ve en genelde sivil toplum bileşenlerinin bir araya gelebileceği müşterek bir düşünme ve tartışma alanı oluşturmak amacıyla düzenlendi. Çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen etkinliğe dünyanın değişik kentlerinden bağlanan konuşmacılarımız binden

fazla izleyiciyle buluşabildi ve böylece herhangi bir mekan sınırına tabi olmaksızın çok canlı bir tartışma ortamı yaratma şansı bulduk. Sempozyum boyunca bildiriler Türkçe ve İngilizce olarak sunuldu ve her iki dilden eşzamanlı çeviri yapıldı. Bu vesileyle, hem konuşmacı ve katılımcılarımıza, hem de teknik destek ekibimize ve çevirmenlerimize en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Sempozyumda “İnsan Hakları Araştırmaları Programı” katılımcıları da “TİHV Akademi Danışmanlık Programı Araştırma Sunumları” başlıklı iki oturumda bildirilerini sundular. İnsan hakları alanı içinden akademik bilgi üretimine katkı sunmayı amaçlayan bu Program, aynı zamanda, tamamı OHAL KHK’larıyla üniversitelerden ihraç edilen TİHV Akademi üyelerinin üniversite dışında akademik faaliyet sürdürme iddiasını da yansıtıyor. Öte yandan Programda yer alan araştırmalar için danışmanlık yapan akademisyenlerin yalnızca TİHV Akademi üyeleriyle sınırlı olmadığını da belirtmek isteriz. Destekleri için tüm danışman akademisyenlere ve elbette mevcut koşullar altında akademide çalışılması oldukça zor olabilecek pek çok farklı konuyu araştırarak Sempozyuma ve elinizdeki kitaba katkıda bulunan Program katılımcılarımıza büyük bir teşekkür borçluyuz.

Sempozyumun gerek Türkiye’de gerekse küresel ölçekte artan şiddet ve baskıya karşı umudumuzu ve mücadele azmimizi arttırması en büyük temennimizdi. Bu nedenle tartıştığımız başlıkları bir kitapta toplayarak yaygınlaştırmak istedik. Yürütmek istediğimiz tartışma ancak hepimizin sesiyle zenginleşebilir!

TİHV Akademi

Kasım 2021

Foreword

This volume brings together the papers presented at the international symposium, “Human Rights Agenda in the Post-pandemic Era”, held by the Human Rights Foundation of Turkey (HRFT) on May 20-23, 2021.

The need for organizing a symposium under this heading grew from a variety of worrying tendencies both across the globe and in Turkey. Over a year and a half, the global pandemic has added new and unprecedented challenges for human rights on top of existing ones. Uncovering the pervasive inequality and injustice of the neoliberal world order, the pandemic has demonstrated the fragility of social and economic rights all over the world, and the profound ways in which they bear on the right to life.

The event brought together rights defenders, academics and civil society activists in a lively debate open to public. More specifically, we focused on the following questions:

- What does the corporatization of states signify for human rights?
- How to defend truth in a post-truth world?
- What do new technologies hold for the future of human rights?
- How should the human rights movement rise up to the challenges of the post-pandemic era?
- What to learn from ongoing struggles? And how to imagine new strategies?

Our initial plan was to organize a conventional meeting in Izmir, Turkey. However, due to the Covid-19 pandemic, we moved the event to a digital platform and held an online symposium, which had certain limitations for sure, but also its own unique advantages. The speakers from various countries were able to address more than one thousand participants who digitally connected to the event from all over the world. The debate was lively and prolific. We are most grateful to all speakers, participants, translators and to our wonderful team of technical support.

Finally, we would like to mention that the very organization of this event is part of an innovative struggle story. Following the massive purge in Turkey’s academia during the state of emergency, HRFT initiated a special program to support academics who had been dismissed from public universities for having endorsed the by now internationally well-known Peace Petition. Established in 2017, the HRFT Academy accommodates today several ongoing research projects, while at the same time carrying out a wide range of training and advocacy activities. Among them is a special program of academic mentorship. More than a dozen junior researchers enrolled the mentorship program run by HRFT Academy members, and presented their research papers in the symposium. We are both proud of and grateful for their efforts.

This symposium itself, organized by the HRFT Academy, is just another proof that critical scholarship and the collective search for truth are possible as long as we ask real questions and seek real answers.

It was our hope that the exchange of ideas in the symposium would provide human rights activists and the public in general with a critical understanding of our current situation and a prospect of more effective intervention. We publish this book with the same hope.

HRFT Academy

November 2021

One world, one health, one species? Cosmopolitics in the pandemic

Étienne Balibar

I feel immensely honored that the Human Rights Foundation of Turkey has invited me to deliver the opening plenary address on the occasion of their second Symposium. This is at the same time a welcome occasion to express my solidarity with my esteemed colleagues and friends who face difficulties to implement their liberty of thought and research in a moment of great tension in the world and their own country, and to reflect on our common situation and prospects after a year and a half of the Covid 19 pandemic, in the best possible intellectual environment, since it raises not only sanitary issues, but also moral, social, and political ones. Or better said, these different aspects are inextricably linked.

I have no doubt that my auditors quickly recognized the source of my title: it is an expanded version of the formula, coined in 2007 by experts of the World Health Organization (WHO) and the Food and Agriculture Organization (FAO), both being agencies of the United Nations, then introduced as a title motto of the so-called “Manhattan Principles of One World, One Health” which is now considered to be the “charter” of campaigns of protection and prevention against epidemics and pandemics. My intention in this lecture is to use this motto in an expanded version as a guiding thread to discuss fundamental issues, with a combined dimension: anthropological, moral, and political (hence in fact cosmopolitical), which I believe are becoming increasingly inescapable as the pandemic and the accompanying crisis is approaching its second year of development, with important fluctuations or even reversals in its manifestations, but no sign of any exhaustion soon.

Let me first explain why I propose to add a third category—“species”—to the official formula, at the risk of introducing some hesitation in the interpretation, in the form: “One World, One Health, One Species”, plus a question mark. As we know, the motto “One World, One Health” had a double edge: it insisted on the idea that sanitary conditions (and more generally “healthy” conditions of life) for the humans and the animals (and more generally the living organisms forming the “biosphere”) could not (and less than ever) be considered separately, now that the effects of the transformations (and in fact the destruction) of animal life (both wild life and domestic exploitation of the living species) have reached a point where the crossing of the “species barrier” and the diffusion of pathogens arising from non-human animals among humans has become increasingly frequent and potentially lethal. We know that this is also the case with SARS-Covid 19 (even if some uncertainties still need clarification about the exact path of transmission of the virus). But it also insisted on the idea that this fact, which potentially involves a *critical situation* for mankind as a whole (which, albeit being only one living species

among others, bears a special responsibility in the evolution of *all* “terrestrials”), more effectively than before requires a *common action* in their interest and the interest of the environment which determines their chances of survival. Better said, it requires a set of common actions, which range from drastic transformations in the exploitation of natural resources (therefore the economic and industrial model) to the modification of daily modes of life, therefore moral and civilizational values. By adding the third “unitary” slogan: “One Species”, to the previous ones, I am certainly not trying to undermine the idea, now largely accepted among scientists and progressive people, that the Human ought no longer to be considered as an isolated exception in the ensemble of the biodiversity (which, as we know, it threatens), even less as a “master” of life in general, but I am trying to emphasize the problematic consequences of the idea of a special responsibility of the human (and the humans, in the plural, but considered as a collective) with respect to the *world*. Since, to put it in more philosophical terms, the human species is the only one which has a relationship to *the whole world*, or the *world as such*, now becoming plainly visible with the phenomenon of globalization (of which the pandemic in a sense is a consequence and an accelerating factor), but arising from a long history immersed in the progressive expansion of the human population on earth and intensified by its adoption of the capitalist industrial and agricultural mode of production, imposed on the whole planet by colonialism. But it is also the only species which is not only distributed into a variety of subpopulations and some organic “division of labor”, but also developing within itself sharp antagonisms leading to hostility, war, competition, and increasing distances in terms of power, mutual recognition, and access to the basic conditions of existence. This is why I said that introducing (or making explicit) the third category, “species”, beside “world” and “health”, helps to problematize the increasing contradiction, which is now revealed by the development of the Covid crisis. In the very moment in which Humankind *as a species* seems to have both a vital interest and a moral obligation to act as a single “subject” (which of course doesn’t mean without internal debates and even conflicts, provided they open the road towards a practical consensus), what seems to become the case, with fatal consequences for all, is an increasing degree of antagonism among its fractions (what I will call its fractures), and an increasing distantiation, hence impossibility to communicate or speak a common language between different “humanities”. At the same moment, the humans are compelled to greater unification and projected into divisions and antagonisms which seem to be greater than ever, whether we use a framework of analysis which is based on class, or race, or ideology. This contradiction is not just a theoretical question with a speculative interest, it is not even only moral, but political in the strong sense, or *cosmo-political*. It is not only a problem *of mankind*, its definition or self-image, it is a problem *for mankind*, confronting its own negation, or self-destructivity. The Covid-pandemic gives it a character of urgency (of course this is also true of the issue of global warming and the environmental crisis, which certainly is not separated, but in the case of Covid it is immediately felt everywhere, although with different degrees).

In order to give a more concrete presentation to this idea of an intrinsic contradiction affecting the idea of the species as a collective agent (and patient) in the pandemic, I think there is no better way than to invoke recent declarations by the WHO and specifically its general director, Dr. Ghebreyesus, who insistently warned against the consequences of what he did not hesitate

to call now a “vaccination apartheid”. I am not taking the authority of the WHO as undisputed. In the current crisis, it has adopted fluctuating positions on various issues, such as the origin of the pandemic and the prospects of its spread to various parts of the world. But on the specific issue of the articulation between the threats for the world as such and the increasing inequalities among continents, countries, and human populations in terms of exposition to risks and access to vaccination, I believe that its diagnosis is unmistakable and combines high moral standards with direct political awareness. As it became clear that the disposition and distribution of vaccines would become an instrument of both nationalism, imperialist or neo-imperialist strategies of influence and fierce economic rivalries inside the limited group of pharmaceutical corporations (what Indian-American anthropologist Kaushik Sunder Rajan calls the “pharmacocracy”), whose effective result is a spread in the rates of vaccination which separates more than 60% in Israel from 0.01% in Congo, or a spread in the distribution of vaccines (with the affluent countries, representing 15% of the world population, having injected 45% of the vaccines produced to this day, and poor countries with half the world population having injected 17% of the doses (1,8% for Africa), the WHO has explained that this is not only a blatant injustice and a moral collapse, but also a sanitary catastrophe: continuing at the same pace, the world will become divided into zones of relative immunity and zones of exploding contamination (of which India in this moment is a prefiguration). But of course the transportation of the virus, and especially the new and more infectious variants which proliferate in zones without collective immunity, will not be stopped at the uncertain borders between the two zones, even if they are increasingly fortified and associated with lengthy quarantines. So, in the long run or even the middle run, the egoistic strategies of the rich countries and the profit-driven or influence-seeking policies of the producers will not protect them: they will make it impossible to stop the pandemic and increase its lethal character. I will not enter here into the hectic debates about the issue of suspending or abolishing the monopoly of the corporations (legally called “intellectual property”, which means privatization of common resources in terms of knowledge and rescue), or rather I will postpone their examination.

First, I must ask your permission to open a parenthesis, which concerns the transformation that we are witnessing in the understanding of the notion of “human rights” and its relationship to humanitarian policies.

I want to recall – very briefly – what has been perhaps the most controversial issue in terms of the definition and implementation of a “politics of human rights” in the last decades (beginning in the late 1970s), as explained for example in the well-known book by Samuel Moyn, *The Last Utopia, Human Rights in History*: whether one should consider the development of “humanitarian interventions” to rescue populations from the spread of epidemic, or the effects of famines and other seemingly natural catastrophes, or the consequences of civil wars and genocides, mainly carried on by NGOs which are supported (or not) by military expeditions, as *the new figure* in which human rights – qua *rights of the humans*, not just a vindication of the idea of the human condition – are now effectively transformed into a politics; or, on the contrary, as a cover and a mask for the imperialist policies of the new capitalist world-order (sometimes called “neo-liberalism”), because they would in fact merely form the reverse side and the counterpart of the violent suppression and continuous dispossession of the poor. This

dispute is not terminated, and in a sense the Covid pandemic has every capacity to fuel it once again. But something new – perhaps radically new – is taking place: in this pandemic the inequalities, the *differential vulnerability* of mankind is a blatant reality, more than ever, but mankind can no longer be considered as a mere idea, or a statistical notion of population, because it is directly at stake as *agent* and *patient* of the contagion; and it is not divided by political or economic or ethnic lines in such a manner that *some humans claim “rights” and other humans “grant rights”*, or guarantee what Arendt famously called the “right to have rights” for other humans. Some humans are better protected than others, but the final protection is only attainable as a common construction. It is no wonder, of course, if this new status of the notion of human rights, quintessentially collective (therefore radically antithetic to a pure “individualistic” or “bourgeois” or “liberal” notion of rights) and directly linked to a situation of life and death (a situation of emergency, or what classical thinkers like Kant called the right of necessity), appears inseparable from a question of public health. Borrowing from Michel Foucault’s well-known terminology (which he used to explore the correlation between the development of the modern “scientific” institution of medicine and the new demographic objectives of modern states, at the time of the industrial revolution and the colonial conquest of the world), we may say that this concept of human rights is *biopolitical*, or is linked to a “biopolitics of rights”. We must also acknowledge that it confers a new content to the traditional idea of *cosmopolitanism*, long considered a typical “utopia”. Cosmopolitanism has not become the norm after which governments and economic powers, or even populations and public opinions govern their understanding of politics, but it has become the name for the problem that *politics cannot ignore, or sidetrack*.

Let me propose the following reformulation for my problem today: it is the problem of the synthesis of biopolitics and cosmopolitics, whose “subject”, I repeat, is a problematic notion of the Human Species. I will now try and explore some implications of this idea, returning to my guiding thread, the motto “One world, one health, one species”, and asking three questions in the following order:

- What is it that we call “health”, and how to define its *unitary* character?
- What is it that we call “species”, and in which sense is it one, in which sense is it irreducibly multiple?
- What is it that we call “world”, or “the world”, and how to confer a practical meaning, or an effectivity, to the interdependence of its parts?

Of course this will have to be a mere sketch.

Firstly, I want to return to the question of health. As we know the meaning of this notion can fluctuate between two extremes. On the one side, there is the narrow idea that someone – or possibly a group of people – is not ill, according to medical criteria which derive from a medical distinction between the “normal” and the “pathological”. In the case of an infectious disease, spreading through contagion, more precisely the transmission of a virus, the distinction becomes tricky, because, as we have been warned repeatedly (and this is in particular why prophylactic measures such as the wearing of masks, the continuous use of antiseptics, etc. have to be generalized), “healthy bearers” can transmit a pathogen which doesn’t make

themselves present symptoms. This is already a sign of the fact that a collective notion of health is not just a generalization of the individual notion. This leads us to the broader notion, which has to do not only with the condition of the individual, but her relationship to the environment, in every sense from the physical to the social. Some doctors and philosophers (such as, famously my own mentor, Professor Georges Canguilhem, who was both) have insisted that “healthy” is not an absolute notion, what it indicates is rather the individual’s capacity to face changes in the environment and adapt to them, in order to retain an existential feeling of autonomy and a flexibility before changes or “mutations” in their own conditions of life. From this angle, “health” becomes not so much a “relative” as a “relational” notion, which cannot be attributed to a single individual but rather, dynamically, to the transindividual ensemble of subjects and their environment. But this environment is also, and perhaps above all, constituted by other individuals, other humans and non-human beings. In the case of an epidemic or pandemic this relational dimension becomes, of course, a crucial element in the strategy of healing and shielding, because “immunity” is a goal that cannot be achieved in isolation, it has to become transindividual itself.

At this point we may add two other elements of generalization. The first one derives from a very interesting discussion that was launched at the beginning of the crisis by none other than Dr. Richard Horton, the editor of the prestigious medical journal *The Lancet*, in an editorial with the provocative title “Covid 19 is not a pandemic”. What he wanted to do was not to minimize the gravity of the pathology, but to draw attention to the broad spectrum of its implications. He proposed the somewhat cryptic and unusual category of “syndemic”. This meant that the Covid 19 is not the only pathology at stake, it is compounded by others, either preexisting conditions which make it more lethal, or secondary pathological effects which make it more difficult to cure, to the same effect. And he wanted to draw attention to the fact that, in spreading the contagion within a whole population, the virus does not threaten and affect all subjects equally: its impact is heavily dependent on “social” conditions in the broad sense, which include various anthropological factors and differences, such as age, gender, race, all of them in fact overdetermining *class differences*, in terms of professions, housing, nutrition, conditions of life, and, if we look at the problem from a global, cosmopolitical point of view, coinciding with enormous geographical differences. In turn, the way in which the epidemic develops in the world today, and the way in which it is treated, or not, creates new levels of inequality and exclusion. There is, so to speak, *differential vulnerability* and *differential capacity of resistance and healing*. So that the pathology is not purely “medical” or “sanitary”, it is also *social*, and the two aspects are inseparable.

To this element I want to add a further consideration, more directly anthropological. If we ask the question: what is it that is affected by the pathology, and also, paradoxically, by some of the means which are used to cure it, or protect from its aggravation (such as, in particular, isolation, more or less coercively imposed), we may reach the conclusion that what is affected is essentially the *relationship* among individuals (again, human but also non-humans). Of course, we know that individuals cannot live, or exist, *without relationships* to others, but the painful experience of the pandemic, and in fact the combined experiences of the pandemic reveal something more, namely the fact that human subjects are in fact made of relationships, with the full complexity and ambivalence of these relationships to their parents, neighbors,

fellow citizens, or even their “enemies”. It is not a question of being isolated or incorporated into a group or a collective, it is a question of no longer being able to more or less freely choosing one’s degree and intensity of integration in the groups, or distantiation from them. The pandemic and its prophylaxis tend to impose a rigid alternative between isolation and continuous cohabitation, damaging what Hannah Arendt called the “public” or *inter homines esse*, “being among the humans”. What I submit is that this relationality which conditions the healthy *capacity to adapt to the circumstances* is the ultimate “subject” of the pathology, whether it affects professional or intimate relations, and more generally all social relations.

From there we may return to the question of the definition of the species as such. For the sake of brevity, I will leave aside a discussion of the various, and in fact antithetic philosophical definitions of the Human Species that have been offered in the philosophical tradition in the West (and more generally in the various human cultures), a comparison that would be of course necessary for a full treatment of the question that I will concentrate on the following paradox: the pandemic (or syndemic) introduces a new degree of unification of the species, which makes its unity much more material than a simple notion of belonging to the same type or sharing the same genome. But at the same time it creates, or reveals what I have called earlier “fractures”, or rifts, of unprecedented magnitude with perhaps unprecedented consequences on the history of the species itself. These two contradictory aspects are not, in fact, incompatible, since each of them seems to reinforce the other. The material unity of the species is reinforced because a virus by definition is a travelling agent, a pathogenic element that contaminates individuals and the groups as such (families, neighborhoods, nations, in the end the planet itself) through movements and intercourse. The humans make the virus circulate, and the virus connects them invisibly and powerfully, although negatively, crossing every border despite the prophylactic measures. A “symbiotic” unity is created among humans that existed only virtually, through the mediation of the pathogenic element which has “crossed the species barrier”. Of course this would be true of every epidemic or pandemic, since they are always generated by contagion, but the current one because it is especially virulent and taking place in the age of an irreversible globalization of the economy and generalized mobility, seems to cross a threshold. But the fractures and rifts are also intensified, for example by the fact that human groups separated by social differences, living in different continents and neighborhoods, are very unequally affected, they experience a differential vulnerability which tends to create opposite interests. And, as we have seen, the modalities of treatment of the pandemic add to this opposition, rejecting whole populations on antithetic sides of the great divide. Because what is affected in this manner is not only wealth and poverty, social power and powerlessness, but the possibility of survival and adaptation itself, I am tempted to say that a language of inequalities and class divisions is not sufficient here. We must speak the language of race or quasi-races. Already existing racial divides are often intensified, but new “races” or quasi-races are emerging, which are constructed by the pandemic and the biopolitical divisions that it creates. It will be a decisive moral and political question in the near future to observe if the new quasi-racial divide is enforced and stabilized (relatively, conflictually), or can be erased or reversed. Of course this is not a speculative question, rather it is a burning political issue. Apparently, Europe is on one side of the divide and Africa on the other, which is not surprising, but the same is true for China and India.

This leads me to my third discussion, about the concept of the “world”, which clearly is undergoing radical transformations in our present time. To put it in philosophical terms again, which are also increasingly suggested by anthropologists, this means that a new understanding of the cosmopolitical is in fact footed in a new “cosmology”, a new perception and understanding of the combined unity and multiplicity of our world. Other terms are competing, such as the earth, the planet, or even mythological names as Gaia or Pachamama, but I see them as essentially referring to the natural dimension of the idea of the world, whereas I want to insist as much on the social dimension – in the sense in which famously Marx had spoken of “changing the world”. But we experience dramatic changes in the configuration of the world, which mean that we already live in a different world. Some of these changes are clearly linked to the twin phenomena of economic globalization and the technological revolution of communications and social media: for the first time in history every human has become dependent on every other human, and virtually “visible” for every other human, again with huge inequalities in their capacity to appropriate and make use of these facilities. To this is added a momentous phenomenon, which is the effect of the environmental crisis as it has been accumulated over several centuries, and now multiplied by the emergence of new industrial powers in the former periphery of the world-economy, which want to “overcome” their gap in the rush to power and prosperity. In his recent book (where he develops a previous essay on the “climate of history” from 2009, which has become justly famous in critical studies programs), Dipesh Chakrabarty has proposed that this produces a fusion (not a confusion) of different temporalities or historicities which are constitutive of our picture of the world and its relationship to the human. Paradoxically the human collectively considered over several generations, with a brutal acceleration in the recent past has become at the same time more *active* (or more *transformative*) in the world, but also less autonomous or demiurgic. But again I want to suggest that the pandemic is adding a new quality and a new level of contradiction to this general trend of evolution. First of all, it is creating a whole system of frontiers and barriers which lead to isolating national and continental territories. In this respect, it goes hand in hand with another dramatic phenomenon, which is the construction of obstacles to migration and the mobility of the poor in the world. From a geopolitical point of view we are now witnessing a superposition of “borderlines” which are also “frontiers” in the sense that they separate the humankind (or the human civilization) from itself (and it is very difficult to predict the consequences that this might have: some might be very violent, but others might lead to a complete renewal of the “hegemonic” systems among nations and peoples). Schematically it could be said that a great North-South divide is coexisting with an increasingly sharp East-West divide. So the development of the pandemic, combined with its economic consequences and the rival political worldviews that it reveals, allows us to contemplate the “image” of our common humanity as if in a broken or fractured mirror, and this dictates some of our tasks for the immediate present (with extreme urgency) and the longer future. Typically these tasks involve at the same time action at the local level, among neighbors, and action – through institutional mediations, therefore diplomacy and representation – at the global level itself. They also involve a combination of struggles against obstacles and adversaries (such as the “monopolistic” power of pharmaceutical corporations) and an internal or even intimate transformation of our consciousness, our understanding of what it means to “belong” to a single species and a single world – what, for example, in the past century Antonio Gramsci called a

“moral and intellectual reform” as a precondition for revolution, borrowing in fact a formula already used by Renan in the 19th century. Such is probably the characteristic of genuine cosmopolitics and cosmopolitanism: it cannot address and target the world, and the established relations of power in the world, without at the same time engaging in a “conversion” of self-consciousness, which affects our internal attitude towards the human condition. There is a cosmopolitanism from outside and a cosmopolitanism from inside, which are but two faces of the same “transformation”.

To conclude on this point and to open a discussion, I will propose two related difficulties, in the form of dilemmas or aporias. This is not – I hope – a way of postponing the introduction of goals or common objectives, but rather a way to suggest that, in politics in general, and particularly in the field of this problematic “fusion” of the biopolitical and the cosmopolitical, where agents are involved at the same time as concerned citizens and “objects” of their own action, the clarification of the *negative* or the *negativity* (as Hegelians and Marxists would say) represents the very condition of progress, of affirmation.

The first difficulty has to do with the *antithetic requisites* of the protection of “bare” life and the preservation of our “human way of life” (or mode of existence). I use on purpose a terminology that – as we all know – has been invented and promoted by Italian philosopher Giorgio Agamben, because I disagree with his position, but I agree that he has presented us with a serious problem. Ever since the beginning of the pandemic Agamben has maintained (I am tempted to say, against evidence) that the pathology is a minor disease, which is instrumentalized if not properly “invented” by the dominant structures of this world (capitalism, but above all the state machines and the “sovereign” security-machines) to accelerate and render irreversible the development of a “society of control”, in which individuals are constantly monitored and tracked, and subjected to police surveillance of their actions and intentions (for which the likely institution of “sanitary passports” in one country after another could be a good illustration). I believe that the idea of the pandemic as a manipulation is nonsense, but I agree that there is a perverse combination of health and security and ideological domination under the umbrella of *safety*. And further there is certainly a contradiction between the idea that, in order to restore the plenitude of “relationships” which form the substratum of health in a broad human sense, one needs to cancel frontiers at every level (including the international level), and the idea that the mobility of humans must be limited (even temporarily) in order to break the chain of contagions and the circulation of pathogens. Once again, we are confronted with the consequences of the fact that the humans and their internal “enemies” are not entirely separable and move together. A negotiation is necessary here, which must be as democratic as possible and continuously evolving with the “history” of the disease. The enormous risk, as we easily understand, lies in the incrustation and the embodiment in law of what I have called the new racial divide, or the new extended meaning of the racial divide: *circulation and communication for some* (who may be also the members of the class which exploits the new possibilities of digitalized work at a distance), *interdictions and containment for the mass* (which is also made of workers and caretakers who cannot stop working outside for others). This is a potentially explosive contradiction.

Then there is the difficulty of implementing the idea – I would rather say the imperative – of the *common good*. If health is a common good of mankind, as is the quality of the environment or the freedom of circulation, then the drugs and basic medical equipments must be common goods as well, or, in the terminology re-invented by such progressive economists as Elinor Ostrom and her school, or neo-communists like Michael Hardt and Antonio Negri and others, they must become *commons* – goods and services which ultimately cannot be divided and privatized, but exist only inasmuch as they are shared and administered in common. It is highly interesting of course that, quite early in the development of the pandemic, in order to legitimize the actions, very often erratic, of their governments and the huge restrictions to individual freedom, but also the blatant conflict between the “universal” character of the problem and the very unequal contributions of citizens, internally and globally, to its resolution, “neo-liberal” politicians such as the French President Macron have adopted the language of the common. They have declared that “vaccines must be considered global public goods”. And now, facing the reality of an absolutely opposite politics and economic governance of the question of vaccination, they are reduced to paying lip service to such ideas as redistribution of the existing stocks, or pushing to the liberation of the production of vaccines from the legal and commercial obstacles of private property. They are exposed to the lessons of somebody like the Director of the WHO, whom I was quoting at the beginning as denouncing a “global apartheid”, i.e., a form of injustice radically contradicting the principles on which our “democratic” regimes base their legitimacy. I see no great difficulty in taking side in this conflict, even if I wonder how and when the balance of forces in the public opinion – especially of course in affluent or neo-imperialist countries like China – might be shifted in the direction of global solidarity, of which we know that our common future is depending.

However, I see some difficulty, to say the least, in legally, institutionally and politically defining what we call the common, and I believe that this should be a subject of intense reflection among progressives in the world today. Hesitation between the two terminologies of the *common* and the *public* is revealing from this point of view. They are not synonymous. “Common” refers to the substance of the “good” we are talking about, but also, potentially at least, it refers to the *democratic form* in which this substance can be promoted. An institution of the common that is not common itself seems to be a contradiction in terms, and bound to turn against its beneficiaries. Whereas “public” refers to actions, objects and institutions which are not purely identified with the actions of *states*, but need the intervention of the state to receive legitimacy and resources (for example financial, but also logistic). They are not just the emanation of the state, but they cannot ignore the state, or exist against its power. Probably the essence of the “public” (and the public good) in the current conjuncture, as I have argued elsewhere, is that it must continuously rely on a tension, a unity of opposites, where the antithetic principles of commonality and state governmentality, are struggling with one another in order to overcome the domination of private interests. This touches the core of the political issues of the present as well as the long term future in many other domains as well.

Ülkeyi aile şirketi gibi yönetmek: Otoriterizmin başka bir yüzü

Ahmet İnsel

Ülkeyi şirket yönetir gibi yönetmek fikri yeni değildir. Hızlı karar alma, yüksek etkenlik, hesap verme yükümlülüğü, ölçülülük gibi hasletlere sahip olduğu iddia edilen şirket yönetimi modelinin siyasal yönetim alanına, hükümet etme biçimine somut olarak ve yaygın biçimde taşınması esas olarak neoliberalizmin hakimiyetiyle gerçekleşti. Faydacılık felsefesinin verimlilik/etkenlik fikriyle izdivacından doğan işletme yönetimi (*management*) ideolojisinin siyasal karar alma alanına uygulanmasının sonucu, siyasanın tarafsızlaşması, bir karar alma tekniğine indirgenmesi oldu. Neoliberalizmin iktisaden liberal ama siyaseten otoriter niteliğinin doğal sonucuydu bu. Liberalizmle otoriterizmin bu izdivacının neden gerekli olduğunu Hayek, von Mises gibi düşünürlerden önce, Carl Schmitt dile getirmişti.

1922’de yayınlanan *Siyasal İlahiyat*’ta, Schmitt “eylemsel kararlılık” ilkesini savunur. Karar alırken, kararın sonuçlarını düşünmeden, otorite ve kararlılıkla davranmak gerektiğini iddia eder. Siyaset bütünüyle karar alma anına indirgenir ve bu çerçevede kararın içeriğinin değil, kararın kendisinin meşruiyeti vardır. Meşruiyetin karar alma yetkisiyle sınırlandırılmasının sonucu, siyasetin devlete/hükmetmeye ve devletin Şef’e/Karar Alan’a indirgenmesidir.

Carl Schmitt bu fikrini, 1932’de Alman işveren derneğinde verdiği bir konferansta daha açık biçimde dile getirdi. “Güçlü Devlet ve Sağlıklı Ekonomi” başlıklı konuşmasında total devlet fikrini ele alırken, devlet-sivil toplum ve siyaset-ekonomi ayrımlarının ortadan kalktığını, bu ayrımlar yerine belirsizliğin hakim olduğu bir düzenin gerekliliğini savundu. Söz konusu belirsizlik, karar alma meşruiyetine sahip olanın uygun gördüğü kararı alması için gereklidir. Yönetim iktisadi alanda sermaye ve işveren lehine müdahaleci olmalı, siyasal planda da otoriter olmalıdır.

Carl Schmitt’in konferansına en güçlü eleştiriyi, Mart 1933’de *Neue Rundschau*’da yayımlanan yazısıyla Hermann Heller verdi.¹ Eğer neoliberal ekonomi isteniyorsa, bunun için güçlü devlete ihtiyaç olduğunu hatırlatırken, otoriter liberalizmin, sadece liberal iktisat politikalarına karşı gelecek toplumsal tepkileri şiddetle bastırmak anlamına gelmediğinin altını çizdi Heller. Otoriter liberalizmin esas önemi, yürütmenin elinde mali-iktisadi konularda karar alma yetkisini merkezileştirmek ve tekelleştirmektir. Gerçekten de otoriter kavramı yalnız baskıyı ifade etmez. Aynı zamanda tek karar alıcı olmak demektir. Örneğin mecliste tartışılacak, belki eleştirilecek ve kısmen değiştirilecek kanunlarla değil, doğrudan kararnamelerle yönetmek otoriter karar alma biçimidir. Heller, Schmitt’in önerdiği otoriter liberalizmin yol açacağı gidişi

¹ Schmitt ve Heller’in metinlerini önemli bir girişle birlikte sunan bir çalışma için bkz. Schmitt ve Heller 2020.

Almanya’da Nasyonal-Sosyalist İşçi Partisinin iktidara gelişinin daha ilk ayında ifade ediyordu. “Neoliberal devlet” olarak tanımladığı rejimde, otoriter ve güçlü devlete olmazsa olmaz ihtiyaç vardır, çünkü ancak böyle bir devlet topluma bu iktisadi-sosyal politikayı dayatabilir. Heller, bu otoriterliğin, aynı zamanda iktidarın siyasal olarak zayıflamasının, güçsüzleşmesinin ifadesi olduğunu, bir tür hegemonya krizinin işareti olduğunu belirtir.

Siyasetin karar alana indirgenmesinin uzantısı, şirket yöneticisi devlet başkanı modelidir. Kilise-devlet, mutlakiyetçi devlet, daha sonra ulus-devlet biçimlerinin ardından, günümüzde giderek artan örnekleriyle şirket-devlet modeli karşımıza çıkıyor. Şirket-devlet modeli, toplumu yapılandıran kurum olarak şirketin devlete ve siyasete ikame olmasını tarif ediyor. Siyasetin teknikleşmesi, teknik kararlar almaya dönüştürülmesi, siyasal alanın büyük şirket yönetimi modelinin benimsenmesiyle birlikte siyasetsizleşmesine, devletin sıradanlaşmasına yol açıyor. Bugün dünyadaki 100 büyük iktisadi gücün 71’inin büyük şirket, 29’unun devlet olduğu bir şirket modeli hakimiyeti söz konusu. Amazon, Facebook, Microsoft, Apple gibi şirketlerin borsa değerleri Rusya veya İspanya’nın GSYİH’sına eşitler. Elbette bir şirketin borsa değeri ile bir ülkenin yıllık ulusal gelirini karşılaştırmak yöntemsel olarak son derece sorunlu ama söz konusu büyüklükler ve bunların yarattığı güç hakkında bir fikir vermeye yarıyor.

Bu şirket-devlet modelinin başat figürü milyarder işadamı olan devlet başkanıdır. Siyasal yönetim kültüründe şirket lehine güçlenen bir melezleşmenin yaşandığı bu süreç, siyaset karşıtı olarak kendini tanımlayan siyasal yöneticilerin avdetine yol açtı. Geleneksel siyasete karşı olan, kendini sivil toplum ve piyasa dostu ilan eden bu yeni siyasal yönetici kuşağının ilk önemli figürü Berlusconi oldu. 1994’te İtalya Başbakanı olan Berlusconi, kendini Şirket Yöneticisi Başbakan ilan ediyordu. Pragmatizm ve etkenliğin sentezi olduğu iddia edilen bu başbakan modeli için Berlusconi’nin görüşü gayet açıktı: “İtalya bir şirkettir ve bir hissedarlar cumhuriyeti olmalıdır ve bu şirket-devletin başında bir girişimci başkan olmalıdır. Ben İtalya’nın CEO’su olacağım!”

Berlusconi’nin ardından başka milyarder iş insanı devlet başkanı veya başbakanlar başa geçti. 2016’da ABD’de Donald Trump bunun en anlamlı yeni örneğiydi. O da Berlusconi gibi televizyon ve inşaat dünyasından geliyordu. 2017’de Çek Cumhuriyeti başbakanı olan Andre Babis; 2010-2014 arasında ve daha sonra 2018’den beri Şili devlet başkanlığını yürüten Sebastian Pinera; 2015-2019 arasında Arjantin devlet başkanı olan Mauricio Macri... Bunlar geçtiğimiz on yılda iktidara gelen çok zengin iş insanı devlet başkanı örnekleri. Bu kişiler, iktidarda aşırı zenginleşen kleptokrat yöneticilerden farklı olarak, iktidara gelmeden önce miras yoluyla veya kendi ticari faaliyetleriyle milyarder olmuş kişiler.

Çek Cumhuriyeti başbakanı Babis de, daha önce Berlusconi’nin dediğini tekrarlayıp, devleti bir aile şirketi gibi yönettiğini ilan etmişti. Bu fikri Türkiye’de Tayyip Erdoğan da 2012’den itibaren birçok kez dile getirdi. Erdoğan, 2015’te bu fikri yeniden dile getirirken, başkanlık sistemini ülkeyi yönetmek için olmazsa olmaz bir önkoşul olarak tanımlaması elbette anlamlıydı. Şirket yönetir gibi ülkeyi yönetmekle başkanlık sistemi arasında kurulan bu tamamlayıcılık ilişkisinin sonuçlarını ele almadan önce, bunun ne anlama geldiğini kısaca hatırlamakta yarar var.

Şirketin ve modern devletin varlık nedenleri

Şirket-devlet modelinde egemen unsur özel şirket yapılanmasıdır. Özel mülkiyet şirketinin yegane varlık nedeni yapılan harcamaların şirketin hissedarlarına en fazla geliri ve/veya servet artışını getirmesidir. Elde edilen kâr şirketin yeni yatırımları için kullanılır, bir kısmı da hisse payı olarak hissedarlara dağıtılır. Anonim şirket veya aile şirketinde durum aynıdır. Aile şirketinde dağıtılan kâr kadar, aile üyeleri arasında şirkette çalışanlara verilen maaş da bir bakıma kârın paylaşımı anlamını taşır. Şirketlerin bu esas amacı dışında kalan amaçları, ikincildir ve genellikle bu esas amacın türevleridirler. Örneğin çalışanların mutluluğu özel şirket için amaç değildir ama bu daha verimli bir üretim ortamı sağlayarak kârı arttırmanın bir aracı olarak değerlendirilebilir. Günümüz şirket terminolojisinde çalışanlar, ücretliler, insan kaynağıdır; ara malı, yatırım malı kullandığı gibi, şirket insan kaynağı da kullanır. Diğer kaynaklar gibi, insan kaynağının da hedeflenen üretime göre mümkün olan en az miktarda veya maliyetle kullanılması esastır.

Günümüz şirketi esas olarak dışsallaştırmayı hedefler. Maliyet unsurlarını ve sorumlulukları mümkün olduğu kadar kendi dışına taşımak demektir dışsallaştırma. Şirket bu maliyetleri müşterilerine, tedarikçilerine, çalışanlarına (ücretlileri serbest çalışana dönüştürmek), doğaya (çevre kirliliği ve talanı), topluma (vergi optimizasyonu, vergiden kaçınma) mümkün olduğu kadar yüksek oranda devretmeye çalışır. Modern devletler de yasalarla normal olarak bu dışsallaştırmayı az veya çok sınırlandırmaya çalışır.

Almanya Başbakanı Angela Merkel'in 2011'de "piyasa ile uyum içinde bir parlamenter demokrasi varsa, yasalar şirketlerin bu yüklerini hafifletmeye çalışırlar" diyordu. Hafifletilen yük toplumun diğer kesimlerinin ve doğanın sırtına yüklenecektir ister istemez. Bu anlamda, şirket modeli ile devleti yönetmek, bir dizi olumsuz dışsallığı kamu sorumluluğundan almak, bunların doğaya, az korunaklı toplumsal kesimlere ve kişilere bedel ve yük olarak gelmesini kabul etmek demektir. Nasıl işveren için ücretli emek esas olarak bir yük olarak algılanırsa, şirket gibi yönetilen devlet için de yaşlılar, hastalar, emekliler, engelliler, çocuklar esas olarak bir yükler. Mümkün olduğu kadar kamu sorumluluğu dışına çıkarılmalı, ailenin, yakınların ve himmet kurumlarının sorumluluğuna bırakılmalıdırlar. Bunu tamamlayan yaklaşım, eğitim, sağlık ve çevrenin de piyasanın sorumluluğuna, karar alma mekanizmalarına teslim edilmesidir.

Yönetim biçimi olarak da şirket yönetimi modern hukuk devleti yönetim modelinden farklıdır. Hukuk devletinde üç gücün birbirinden ayrılması ilkesi demokrasinin sacayaklarından birini oluşturur. Karar alma yetkisinin düzenli aralıklarla tekrarlanan serbest ve çoğulcu seçimler yoluyla elde edilmesi bir diğer sacayağıdır. Bu ikisini temel hak ve özgürlükler ve bunların herkese eşit ulaşımı hakkı tamamlar. Anonim şirket modelinde ise güçler en fazla ikiye ayrılır: yönetim kurulu ve icra kurulu. Yetkilerin ve gücün büyük kısmı İcra Kurulu Başkanı'nda (CEO) toplanır. İcra kurulu başkanının etrafında komite ve kurullar danışma mercileri olarak yer alırlar. Aile şirketlerinde ise bu yönetim ve icra kurulları ayrımı da genellikle yoktur veya kağıt üzerinde vardır.

Kamu otoritesinin, kamuya ait güç ve yetkinin büyük ölçüde şirketlere devredilmesinin iyi bir şey olduğunu düşünen birçok liberal şahsiyet var. Bunu en açık dile getirenlerden biri David

Rockefeller oldu. 1999 Bilderberg konferansında, “demokrasi ve piyasa ekonomisine olan eğilim her yerde artıyor, öne çıkıyor, bu da hükümetlerin işlerini azaltıyor” deyip, şu tespiti yapmıştı: “Bu iyi bir şey. Ama madalyonun öbür yüzü de var. Birilerinin bu hükümetlerin yerini alması lazım. Bana göre işletme (*business*) bunu yapabilecek en mantıklı oluşumdur” (Rockefeller 1999). Rockefeller’in bu önerisi siyasalın siyasetsizleşmesinin yanında, şirketin, “business”ın siyasallaşmasını da beraberinde getiriyor. Bu durum günümüzde “korpokrasi” veya “CEOkrasi” tabiriyle ifade ediliyor (Williamson 2019). Bu tabirler, şirket iktidarı veya iş insanı iktidarı olarak Türkçeleştirilebilir. İşletme ideolojisinin temelinde sadece devleti değil, toplumu da bir işletme olarak görmek yatıyor.

Otoriter devletçilik ve şirket-devlet

Selime Güzelsarı, 2017’de anayasa değişikliği halkoylamasıyla yürürlüğe giren ve 2018 cumhurbaşkanı seçimiyle uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ni, devletin şirketleşmesi ve Şirket-Devlet modelinin yürürlüğe girmesi olarak değerlendiriyor (Güzelsarı 2019). Bu değerli makalesinde, devletin şirketleşmesine zihin dünyasında zemin hazırlayan gelişmenin, devlet yerine kamu yönetimi, kamu yönetimi yerine de bürokrasi kavramının sistemli biçimde kullanılması olduğunu belirtiyor. Böylece devletin iktidarın yoğunlaşma alanı olarak değil, teknik/teknokratik bir yönetim mercii olarak algılanması sağlanıyor.

Devletin şirketleşmesi eğiliminin ilk adımları Türkiye’de Turgut Özal hükümetlerinde atıldı. Devletin şirket gibi yönetilmesi gerektiğini söyleyen ve bunu uygulayan ilk siyasetçidir Özal. “Kamu yönetimini liberal yeniden yapılandırma” politikasında bu eğilimin nüveleri yer alıyordu. Bu yeniden yapılandırma girişimi 12 Eylül rejiminin otoriter kurumlaşması ile uygulama kolaylığı elde etmişti. Özal şirket yönetiminden gelmiş, bu konuda pratik tecrübesi olan bir siyasetçi değildi ama dönemin yükselen ideolojisi olan piyasa toplumu ideali çerçevesinde, piyasa düzeninin temel kurumu olan şirketin devlete ve topluma model olarak ikame edilmesi gereğini benimsemişti. Başkanlık sistemi de Türkiye sağ düşüncesinin ideali olarak bu çerçeve içinde yeşermeye başladı. 2012’de AKP’nin Meclis Anayasa Komisyonuna sunduğu başkanlık sistemi önerisi, 2011 seçim sonuçlarından sonra iyice güçlenen ve özgüven kazanan muhafazakâr-otoriter liberalizmin “artık zamanıdır” dediği anı ifade ediyordu. Tayyip Erdoğan da, 2015’te ülkeyi bir şirket gibi yönetmek arzusunu, halkoyuyla seçildiği ve anayasaya rağmen “fiilen” başkanlık rejimi uygulamaya başladığı zaman dile getirdi. “Yeni Türkiye”, başkanlık rejimiyle birlikte, “bir işadamı ülkeyi nasıl yönetiyorsa, öyle yönetilmeli” idi (CNN 2015). Daha sonra 2017’de bunu “anonim şirket gibi yönetmek” (OdaTV 2017) ve 2018 seçimleri öncesinde “şirket gibi yönetmek gereği” (A Haber 2018) olarak tekrarladı. Tayyip Erdoğan’ın kafasında ülkeyi esasen bir aile şirketi gibi yönetmek vardı elbette.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin bir şirket yönetim modeli biçiminde tezahür etmesinin esas nedeni, yeniden yapılandırmanın ana hedefinin iktidarın daha da merkezileşmesi ve yürütmenin diğer tüm siyasal ve hukuki alanlara hakim olarak, denetimden azade olmasıdır. Bu, katı hiyerarşik bir sistem de değildir. İktidarın bir mercide toplanması, bu merkeze geniş bir esneme olanağı sağlamayı amaçlar. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adlı nevezuhur yönetim biçimini tesis etmeden önce, 2012’den itibaren yerel yönetimlerde merkezileşme

yoluna gidilmesi, 2017 anayasa değişikliğinin 2016 darbe teşebbüsüne karşı gelişmiş bir tepki olmadığını gösterir. İl ölçekli büyükşehir belediye başkanlıkları, il özel idareleri yerine valinin başkanlık ettiği Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlıkları kurulması, iktidarın düşman olarak addettiği belediye yönetimlerinin görevden alınıp yerlerine kayyım atanması, muhalif belediyelerden mal ve yetki kaçırmak gibi hükümet tasarrufları bir bütünlük sunuyorlar.

Selime Güzelsarı (2019) yukarıda zikrettiğim önemli makalesinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin bir şirket yönetim modeline nasıl benzediğini somut örnekleriyle gösteriyor. Yönetim kurulu başkanının cumhurbaşkanı, icra kurulu başkanının cumhurbaşkanı yardımcısı olduğu bu T.C. Şirket-Devlet yapılanmasında, şirket üst yönetimine doğrudan bağlı ofis, kurul ve başkanlıklar var: Dört ofis (Finans, İnsan Kaynakları, Dijital Dönüşüm ve Yatırım Ofisleri), hepsine Cumhurbaşkanının başkanlık ettiği politika alanında dokuz kurul (Yerel Yönetim Politikaları Kurulu, Hukuk Politikaları Kurulu, Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu, Ekonomi Politikaları Kurulu, vd...), hepsi yine cumhurbaşkanına bağlı sekiz başkanlık (Genelkurmay, MGK, MİT, Diyanet, DDK, vd...) ve salt icra makamı olarak on altı bakanlıktan oluşan bir yapı bu. Söz konusu ofis, kurul ve bakanlıklara atanan kişilerin önemli bir kısmının iş dünyasından geliyor olması, tabloyu tamamlıyor.

Güzelsarı, ülkeyi anonim şirket gibi yönetme kararının bir başka tezahürünün, kamuya ait varlıkları bünyesinde toplayan, özel hukuk hükümlerine tabi bir şirket olarak kurulan ve bir dizi muafiyetten yararlanan, başkanlığını yine cumhurbaşkanının yaptığı Türkiye Varlık Fonu olduğunu belirtiyor. Cumhurbaşkanına ticaret kanunu hükümlerinden muaf kamu sermayeli anonim şirket kurma yetkisinin verilmesini de buna ekliyor. Bir diğer uygulaması ise, daha önce başlayan ama Erdoğan hükümetleriyle hız kazanan, esas olarak yandaş özel sektöre kâr güvencesi verilerek yapılan kamu-özel ortaklıkları. Bütün bunlar, cumhurbaşkanı etrafında toplanmış ve kısmen aile ilişkileri kısmen de iş ilişkileri içinde oluşmuş bir oligarşik yapının, genişletilmiş bir aile şirketi modeliyle devlet yönetimine el koymasındır.

Bu şirket-devlet modelinde de toplumsal rızaya ihtiyaç vardır. Liyakate değil sadakate ve somut çıkar paylaşımına dayalı aile şirketi yönetim modelinin yarattığı kaos, ekonomik ve sosyal alanlarda yol açtığı bunalımları ve yıkımı örtmek için seçilen yol, dikkate değer bir toplumsal rızanın etnik kimlikçi milliyetçilikle dini kimlikçi bir muhafazakârlık karışımından türetilmesidir. Kaos ve yıkım derinleştikçe, milliyetçi/dinci saldırganlığı sürekli el arttırarak sürdürmek, açık şiddet aracılığıyla iktidarı elde tutma olanağının geçerli olabileceğini ima eden girişimleri üstü örtük biçimde sergilemektir.

Bu yönetim modeli için, iktidara yönelik eleştiri, şirket-devlet yönetimi klişinin çıkarlarına, konumuna doğrudan tehdit olarak algılandığı için, düşmanca bir tutum olarak değerlendirilecektir. Çünkü yönetim yapısı bütünüyle şahsileşmiştir ve bu otokratik yapı etrafında kenetlenmiş çıkar oligarşisi için iktidarı kaybetmenin bedelinin şahsi olarak hepsi için çok ağır olabileceği endişesi artık alınan kararlara yön verir hale gelmiştir.

Demokratik kurum ve geleneklerin güçlü olduğu ülkelerde bu yeni modele dayanan otoriter yönetimler kalıcı olmayabiliyorlar. Bunu ABD’de Trump vakası ile gördük. Ama Türkiye, Macaristan ve birçok Doğu Avrupa ülkesinde bu kurum ve geleneklerin kırılğan, toplumsal kabulünün zayıf olması nedeniyle otoriter yapı biçim değiştirerek yeniden vücut buluyor.

Sonuç

Şirket modeli başarılı yönetim modeli demek de değildir. Şirketler de kötü yönetilebilir ve bütün ülkelerde her yıl irili ufaklı birçok şirket iflas eder. Ama devlet şirketinin iflası çok daha istisnai bir durumdur ve sonuçları büyük bir şirketin iflasıyla karşılaştırılamayacak oranda ağırdır. Bütün toplum bu çöküşün altında kalır. Bu yüzden devlet yönetiminde karşı dengeler, yargı denetimi ve şeffaflık şirket yönetimiyle kıyaslanmayacak kadar önemlidir. Hızlı karar alma kadar, alınan yanlış kararın hızla telafi edilebilmesi de bir o kadar önemlidir ve bunun için güçlü uyarı sistemleri ve son aşamada engelleyici mekanizmaların olması elzemdir.

Covid-19 salgını karşısında, ülkeyi şirket gibi yönetmek iddiasında olan ülkelere baktığımızda, toplum sağlığı açısından, denge ve denetleme mekanizmalarının işlediği demokratik yönetimlere göre daha iyi bir durumda olmadıklarını, aksine çoğunda işlerin daha kötü olduğunu görüyoruz. Hastanın, engellinin, zayıfın, yoksulun, emekçinin dışsallaştırılması gereken bir yük, bir maliyet olduğu anlayışının küresel salgın karşısında ağır bir insani bedel ödenmesine yol açması doğaldır. Özel şirket yönetim modeli sonuçta eşitlikçi, özgürlükçü olamayacağı gibi, demokratik de olamaz. Emekçilerle sermaye sahipleri arasındaki çıkar çatışması, sermaye adına yönetenin otoriter kararlar almasını doğallştırır. Yönetimsel tahakküm şirket yönetimine içkindir ve yönetimsel tahakkümün iki amacı vardır: Yönetici kliğinin (aile şirketinde ailenin fertlerinin) iktidarda kalmasını temin etmek ve şirketin sermaye sahibi paydaşlarına maksimum fayda sağlamak. Aynı şey, şirket-devlet modelinde devlet gücü etrafında toplanmış oligarşik çevre için de geçerlidir. Bunun için güçler ayrılığı ilkesi, yargı tarafından denetlenebilirlik, basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma ve gösteri özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü şirket-devletin yönetici kliği için kendi faydalarına zarar veren ağır maliyetlerdir ve ortadan kaldırılmaları gerekir.

Modern devlet, egemen sınıftan da kendini görelî özerkleştirerek, belli oranda kamu yararını kollamak, herkesin yararlanabileceği toplamsal faydalar üretmekle meşruiyetini elde eder. Buna karşılık şirket-devletin amacı ortak yararın sağlanması değil, şirket ortaklarının çıkarının kollanması ve bunun en uzun süre sağlanmasıdır. Türkiye’de Erdoğanizm bu şirket-devlet modeline son derece anlamlı bir örnek oluşturuyor.

Kaynaklar

Schmitt, Carl ve Hermann Heller. 2020. *Du libéralisme autoritaire*. Takdim yazısı ve çeviri Grégoire Chamayoun. Paris: Zone.

Rockefeller, David. 1999. “Looking for new leadership”. *Newsweek*, 1 Şubat 1999.

Williamson, Kevin. D. 2019. “Don’t Run a Government Like a Business”. *National Review*, 15 Ekim 2019. [URL](#).

Güzelsarı, Selime. 2019. “Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”. *Ayrıntı Dergi* 29. [URL](#).

Dev/let-şirketler ve güçlülerin suçları

Aslı Odman

Salgın sonrası dönemde insan hakları gündemini konuşmaya başlamak için ne kadar da güzel bir başlık! Devletin şirketleşmesi insan hakları için ne anlama geliyor? İnsan hakları ihlalleri alanından başlayarak, çevre hakları ve tüm türlerin haklarından konuşmaya faillerden ve ‘faillerin kurduğu ilişki ağlarından’ konuşarak başlamak ne kadar da isabetli.

Bugün burada yapacağım sunumun deneyim bağlamı 2007’den beri Tuzla Tersaneler Bölgesi’nden başlayarak, Türkiye’nin dört yanındaki çalışma alanları ve tekil işyerlerinde [İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi](#) olarak yaptığımız iş cinayetleri, meslek hastalıkları ve buradan yola çıkarak halk sağlığı ve çevre suçları belgelemesine ve bu iş cinayetlerinin çok azını Ceza Hukuku önünde takip ettiğimiz [Adalet Arayan İşçi Ailelerine Destek Grubu](#) içindeki mesaimize dayanıyor. Yani ölümden ve suçtan geriye yapılan bir fail ve kurduğu ilişkiler soruşturması bu. Tekil faillerin bütünsel özelliklerini gördüğümüz yerlerde ise ‘kolektif örgütlü sermaye, yani şirket sorumluluğu’, ‘yavaş suçlar’ ve sistematik cezasızlık ile karşılaştığımız için ilgi ve faaliyet alanımız gittikçe daha fazla, işçi, halk ve çevre sağlığının ilişkisel olmazsa olmazı olan şirketlerin suçlarını belgelemek, yayımlarını , örgütlenmesini ve yol açtıkları geri dönüşsüz türler-arası kayıpları göstermeye dönmek oldu. Sanırım eşzamanlı olarak doktora tezimde 1930’ların küresel olarak yayılım gücü en büyük ve illiberalizm ve otoriterliğin fabrikada ‘kitabını yazmış’, ‘kavramını üretmiş’ (fordizm) şirketlerinden Ford Motor Company’nin Tophane’deki fabrikası üzerinden bir şirket monografisi yazıyor olmam, örgütlü sermaye olan şirketlere olan ilgimi ve çalışılması için gerekli araçlara olan ihtiyacımı artırdı. Şimdi düşününce, daha da geriye gidersem, üst düzey bir şirket çalışanı olarak yetiştirilmek için yollandığım Avusturya Ticaret Akademisi’nde aldığımız muhasebe, dış ticaret, pazarlama, şirket hukuku gibi dersler de, bu epey karanlıkta kalan dünyanın ABC’sine ‘tersinden’ yaklaşmama ve içinden okumama yardımcı olmuş olmalı. Tüm bu deneyim ve kolektif öğrenme-eyleme bağlamında ben devletin şirketleştiği iddia edilen dönemi devlet formu analizleri ve otoriterleşme analizleri çatısı altında değil, sermayenin örgütlenmesinin yeni formları üzerinden, şirketlerin iç örgütlenmesine bakarak çözümlemek için gündem ve izlekler önermeye çalışacağım. İnsan hakları alanındaki ana muhatabın devletlerin suçları olduğunu aklımda tutarak bunu yapmaya çalışacağım.

Son dönemlerde ‘şirketleşme’ ve ‘devletin şirketleşmesi’ başlığı altındaki sorgulamalar, ‘neoliberal dönemde kamusalılıklardan ve sosyal devletten kopuş’ ana savından ayrılmayacak şekilde arttı. Fakat bu yaklaşım sıklıkla (1) ‘karbon demokrasisi’nin (Mitchel 2014) sonu diyebileceğimiz 1970’lerden sonraki döneme atıfla bir kırılma ima ediyor ve (2) sermayenin en örgütlü formunun, yani ‘tüzel kişilik olarak şirket’in 1886’dan beri bizimle olduğu ve tüm hukuk/haklar anlayışının bu tüzel kişiliği bir bireyin tabii olduğu ceza hukuku sisteminden

ayrıştırma esası üzerine bina edildiği gerçeğinin, diğer bir deyişle ‘uzun sürekliliğin’ üstünü örtercesine kullanılıyor.

Devlet-sermaye ilişkisini, siyasi zor ile piyasa zoru veya ekonomik zor ilişkisini anlamakta esinlendiğim ve en ilişkisel/derin bulduğum bazı yaklaşımlara dair hafızamızı tazelemek istiyorum. Marx uzun 19. yüzyıl kapitalizmini, *Besonderung des Staates*, yani siyasi olan ile ekonomik olanın, yani genel/kamu çıkarı ile tekil çıkarın ayrılmış gibi görünmesinin ve devlet şeklinin toplum ve tarih ötesi bir töz gibi ele alınmasının iyice tekamül ettiği bir dönem olarak tanımlamıştır (Hirsch 1995).

Charles Tilly (2001), kapitalist devletin ‘doğuşunu’ feodalizmin son dönemlerinden, şehir devletler içinde serpilmesine, buradan da ta bugünlere getirerek, sürekliliği vurguladığı ‘Bir Organize Suç Örgütü olarak Devlet’ yaklaşımında, sermaye, zor ve devleti, bazı avantajlara sahip eşkıya ve korsanların diğerlerinden sıyrılarak, tüccarın yolunu kesip haraç almak ve yağmalamak yerine, onlara düzenli vergi karşılığında saldırmazlık ve güvenlik sağlamasına uzun geçiş olarak tanımlar. Ama evrimdeki bu ‘çekirdek üreteç’, yani ‘hareketli sermayenin, bu süreklilik ve güvenlik çerçevesini sağlayan bir grup derebeyine, yani zor tekeline haraç vermesi’ mantığı, devletin sonraki evriminde içinde her zaman sermaye ve mafyanın hareket yasalarını baki tutar.

Pierre Bourdieu (daha sonra öğrencisi kent araştırmacısı Loic Wacquant’ın genişlettiği şekliyle) bu bir aradallığın yarattığı gerilimde dönem dönem devletin ‘sağ elinin’ (hazine, ekonomi bakanlığı, hapishaneler, kolluk güçleri, asker, yani ‘metalaşmayı çerçeveleyen’ ve ‘güvenlikçi’ yönünün), dönem dönem ise ‘sol elinin’ (sosyal güvenlik politikaları ile nispeten kapitalizmde biriken değerleri dağıtan, içeren yönünün) öne çıktığını söyler (Akçaoğlu 2014). Devletin meşruiyet ve yasallık zemini hep bu ‘tikel örgütlü muktadirlerin’ çıkarları ile genelin çıkarları arasındaki gerilimde kesintiye ve değişime uğrar.

Peki benim, Türkiye’de devletin sağ elinin güvenlilikleştirme ve kriminalleştirme pratiklerinde ayrıcalıklı yer tutan ve sağa sola yapııştırılan ‘DEV-’ önekini tersine döndürerek kullanmaya çalıştığım DEV-Şirket’in bugünkü şeklinde bu sürekliliklerin ve kırılmaların yeri nedir? Eğer devletin ‘yeni’ bir şeklinden bahsediyorsak, acaba bu bir olgu olmaktan çok, uzun zamandır ciddi bir şekilde dönüp analiz etmediğimiz bir gerçekliğe ilişkin bilimsel ve programatik bir zaaftan, geçim kaynaklarımız gittikçe kendisine bağımlı hale gelen ve örgütlü sermaye olan şirketlerin şiddetini ve şiddetle değiştirici gücünü görmeyişimizden kaynaklanıyor olabilir mi?

Devletin ‘sağ kolunda’ tecessüm eden görünür, planlanır, kanun çerçevesinde tanımlanmış ve merkezi şiddetine bakışlar, şirketlerin görünmez ve yerküreye derin nüfuz etmiş, doğa ve insanı kaynaklaştırırken doğal bir haleyle bezenen partiküler ve granüler fiili şiddetinin üzerini örtmeye yarıyor olabilir mi? Kent merkezlerindeki, son senelerde iyice devasa ve absürt bir ölçek kazanmış olan ‘hükümet konakları’ veya ‘adliye saraylarının’ görünürlüğü, nispeten dokunulmamış her dereye, her ormana, her kıyıya, her kırsala, her ekosisteme inceden bin bir yatırım ile nüfuz ve duhul eden dağınık ve dönüştürücü sermayenin şiddetli ve yıkıcı gücünün tezahürlerini karanlıkta bırakıyor olabilir mi?

Şekil 1: Şiddet ve Mekansal Yayılımında Devlet-Şirket Algı Farkı

Lafı dolandırmadan, buna kendim sorup, kendim 'evet' diye cevap vereceğim. Evet, kapitalizm'in gizli öznesi 'kapital' ve onun en örgütlü şekli, tüzel kişilik 'şirket'lerle 'sokaktaki vatandaşın' da, biz bilme ve eyleme mesafesini kısaltmaya çalışan bilim insanlarının da ilişkisi ekseriyetle 'su içinde balık' gibi. Bilimin işlevinin görünürün ötesindeki, doğallaştırılan ve parçacıklaştırılan ilişkileri görünür kılmak olduğundan yola çıkarsak, bunun kanıtlarını Türkiye'de bilimsel alanda devlet analizlerinin ifrata varan çokluğunda ve sermaye monografilerinin tefrite varan kısıtlılığında gösterebileceğimize inanıyorum. Bu çarpıcı yokluğun Ceza Hukuku'nda da elle tutulabilir sonuçları var. Tüzel kişiliği haiz şirketlerin son derece rasyonel bir iş organizasyonu içinde envai mühendislikler, örgüt sosyolojisi vs gibi dalları kullanarak gerçekleştirdiği iş organizasyonunun ve bununla kısıtlı kalmamakla beraber özellikle sınır ötesini aşan yatırımlarının kitlesel olarak hayatı tahrip ettiği ve ekolojik kırıma (ekokırım) açtığı zamanlarda bile, 'yatırım kastının' örgütlü bir sorumsuzluk ve yükümsüzlük ile karşılandığını görüyoruz. Şirket suçları yerkürenin mekanına çok daha yayılmış, sonuçları çok daha geri dönüşsüz, kitlesel olmasına rağmen ekseriyetle bırakın ceza görmeyi, adı bile koyulmayan, içinden güç devşirilen suçlar haline geliyor. Şirketlerin Bhopal'den Beyrut'a, Soma'dan, Davutpaşa'ya, Meksika Körfezi'nden Bozüyük'e kadar varan eylemlerinin sonucunda kitlesel olarak uzun erimli sonuçları olan kısımlar yaşandığında bile bu süreçleri kamu güvenliği, halk sağlığı, çevre adaleti bağlamında 'yargıya taşımamanın' ve sonuç almanın ne kadar zor olduğunu, ne kadar da 'yumuşak rehber ilkeler' (*soft law*) aşamasında kaldığını,¹ şirketlerin cürümleri ile ters orantılı bir cezasızlıktan istifade ettiklerini görüyoruz.

¹ Bu konuda Türkiye'deki öncü bir çalışma için tekstil ve ayakkabı sektöründeki dev şirketlerde tedarik zincirlerinin yönetimindeki 'esnek hukuk' ve 'etik şirket'i derinlemesine inceleyen şu kitaba bakılmalı: Bekmen 2016.

Şirketleri insan hakları alanında sorumluluklarına dair Birleşmiş Milletler'in İlkeler Rehberi henüz 2011'de yayınlandı (BM 2011) ve bu henüz yaptırım mekanizmalarından mahrum bir 'öneriler seti'. Bu önerilerin ve ilkelerin, hali hazırdaki mağdurlar ve yatırımcılar arasındaki güç asimetrisi bağlamında, kısa vadede ancak şirket itibarına geri dönen Kurumsal Sosyal Sorumluluk veya Halkla İlişkiler reklamlarına dönüştüğü ölçüde tekil şirketleri bağlaması çok muhtemel. Burada uzun vadede ilkelerin çizdiği, hatta yapısal dönüşümler, ne kadar kısa vadedeki 'yeşile, kızıla, pembeye çalma' (*green, red, pink washing*) gibi PR faaliyetlerinden sâdır olabilir, işte bu çok önemli bir soru.

Den Hague'daki Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde (ICC) soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen savaş suçlarının yanında faileri şirketler olan 'ekokırım'ın da yargı konusu edilebilmesi için Stop Ecocide Vakfı'nda buluşan bağımsız hukukçular birliğinin bu Haziran ayında önerdiği Roma Statüsü'nü modifiye eden taslak metnin (Stop Ecocide 2021) ise resmen bir üye ülke tarafından önerilerek sürecin başlatılmasının bile on yıllar süreceği ifade edilmektedir. Zira ICC Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurucu belgesi olan Roma Sözleşmesi/Statüsü'nün oluşturulma tartışmalarına dahil olma tarihçesi 50 yıl öncesine kadar giden, faileri şirketler olan 'ekokırım' suçu, sözleşmenin nispeten erken aşamalarında özellikle ABD, Birleşik Krallık ve Hollanda'nın başını tuttuğu denge politikasının deliklerinden düşüp, 1998 senesindeki son metinde hiç bir iz bırakmadan, kaybolup gitmişti (Hesket 2021).

Fakat bu bellekten de beslenen tekil kazanımlar ekokıyım yaratan çarkları yavaşlatmak için önemli bir araç, manivela da sağlıyor. Henüz uygun hukuk sistemi bütünsel olarak oluşmamışken de, örneğin Avrupa Birliği ve ABD'de ölümlü iş kazası / meslek hastalığı durumlarında açılan bazı öncü davalarda öne çıkan 'kamu güvenliği' vurgusu, mağdurun tazmini ile yetinmeyen 'çevresel felaket' gerekçesine dayandırılabilir. 2007 İtalya Thyssen-Krupp ve Torino Casale Eternit Davaları ile Fransa Toulouse Total-AZF Davası (Thébaud-Mony 2013) bunlara sadece birkaç örnek teşkil ediyor. ABD'de 1990'larda işe bağlı yaralanma ve ölümlere dair sorgulamaların, ceza mahkemelerinin alanına geçmesi ve burada şirket sahibi ve müdürlerinin adam öldürme ve cinayet iddiası ile yargılandığı davalardaki artış da göze çarpıyor (Rosner 2000).

2007 senesinde Birleşik Krallık'ta *Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act* (Kurumların Sorumluluğundaki İnsan Öldürme/Cinayetlere Dair Kanun) sadece şirketleri değil, devlet kurumlarını, kar amaçlı olmayan dernek, sendika gibi kurumları da kapsayan bir kurumsal yelpazede bu kurumun 'üst yönetimine' atfedilebilen insan hayatına mal olan 'özen yükümlülüğüne aykırı, ağır ihmal' sonucu yaşanan can kayıpları vakalarını yargılamak için yürürlüğe girdi. Aslen 'kurumsal' büyük şirketlerde 'üst yönetim'in işçi, halk ve çevre sağlığı alanındaki sorumlulukları, muadili bir yetki aktarılmadan gittikçe daha küçük şirketlere ve bağımlı profesyonellere devretmesi nedeni ile bu kanun çerçevesinde bugüne dek ancak otuz kadar hüküm oluşturulabilir. Bunlarda ise failer 'yönetim-kurum sahipliği/sorumluluğu' ilişkisini kanıtlamanın kolay olduğu mikro ve orta ölçekli işletmeler oldu. Büyük failerin iç ve iş organizasyonu ile can kayıpları arasındaki sistematik bağların bu kanun kapsamında kurulması henüz mümkün olmamış gözükse de, 71 sakininin hayatını kaybettiği 2017 Grenfell Tower Yangını sonrası açılan dava, kanunun uygulamadaki sınırlarını genişletme

imkanı taşıyor (Parsons 2018). Türkiye’de Adalet Arayan İşçi Aileleri Ağı da henüz belirgin bir hukuki kazanımla sonuçlandıramasa bile, 2008’den beri iş cinayetlerindeki asıl sorumlulukları ortaya çıkarmaya yönelik ceza hukuku ve kamuoyu mücadeleleri sürdürüyor (Demir ve ark. 2021). Sayıları gittikçe artan yerel çevre mücadeleleri davalarında kolektif mağduriyet nasıl kanıtlanır, devletin, şirket failer ile kolektif mağduriyetler arasına girmesine nasıl engel olunabilir konusunda da, benim hikayelerine hakim olmadığım ciddi bir deneyim olduğunu takip edebiliyorum.

Hukuk alanından şirketlerin bilim alanındaki varlık ve yokluğuna dönersek: Tekrar bize en yakın coğrafya ve pratiğe geldiğimizde savladığım ‘devlet merkezli analizlerde ifrat’ ve ‘sermaye/şirket odaklı analizlerde tefrit’ ile ilgili izlenimsel olarak birkaç somut örnek vermek isterim. Başta bahsettiğim 30’ların en görünür şirketi Ford’un Tophanedeki otomotiv fabrikası hakkında yazdığım tez için, Türkiye’de yazılmış tüm şirket tarihi olarak nitelendirilecek çalışmaları inceleyip bir tasnif yapmaya çalışmıştım (Odman 2021, 47).

Şekil 2: Türkçe literatürde şirket tarihi

Commissioned company monographies as business history	Aggregate capital approaches as business history	Company monographies with varying approaches as business history
	The study of business associations as business history	Labor history as business history
	The study of the capitalist class as business history	Industrial heritage studies as business history
	The study of foreign direct investments as business history	Business history as such

Bu amaçla yaptığım araştırmada Türkiye’de sosyal bilimlerin her alanını dahil ettiğimde şirketleri odağa alan çalışmalarda çarpıcı bir nedret ile karşılaştım. Şirketlerin dönüşümü üzerinden Türkiye’de siyaset, ekonomi ve toplumun dönüşümüne bakan, odağa şirketleri alan çalışmalar çoğu zaman bizzat şirketlerin siparişi üzerine hazırlanan ‘kurumsal tarih’ler ya da şirketleri İşadamları Dernekleri, soyut sermaye veya ‘yabancı sermaye’ üst başlığında homojenleştiren araştırmalardı. Şirketleri sahiden tekil olarak odağa alan, evrimini, yatırımlarını, devletle, ekosistemle ve emekle ilişkisini inceleyen çalışmalar için emek tarihi ve endüstri mirası tarihinin birkaç güzide örneğine bakmak gerekiyordu. Türkiye’deki ilk Şirket Tarihi konferansının 2014 senesinde Yalova Üniversitesi’nde yapılmış olduğunu öğrenmek, eminim sizi de benim kadar şaşırtacak ve bu manalı yokluk, bu şirket öznesini, failliğini toplumsal analizlerin marjına bile yerleştirmeyen düşünme geleneklerimiz üzerine düşündürtecektir.

Aynı dönemde eleştirel bilimsel faaliyet içinde ‘devletin yeni şekli, siyasi rejim tartışmaları’ başını alıp yürümüştü. Meslektaşım Demet Dinler (2011), bu hummalı faaliyetin peyzaj ve sınırlarını ‘Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi’ makalesinde kapsamlıca ele

almıştı. Tarihsel dönüşümün öznesi, faili, bu yüzden de ‘Tek Tür’ bütünlüklü anlayışı kapsamında çevre, halk ve işçi sağlığı alanında tanık olduğumuz suçlarda şirketleri, sermayenin örgütlü formunu bu kadar gözlerden kaçırmanın ne olabilir? Bu gözden kaçırma bizi anlamak ve değiştirmenin mesafesini kısaltma, muktedirler tarafından deklare edilen olağanüstü haller içine düşmeden, dinamikleri anlayıp bunlara uygun bir şekilde eşitlikçi ve adil müdahale imkanlarımızı nasıl zayıflatıyor?

Şirket/sermaye odaklı analizler, hak mücadeleleri, izlem eksikliğine, yani manalı yokluklara bakmaya devam ettiğimizde, Türkiye’de başka alanlarda müthiş canlı ve cevval olan STK’lar ve emek ve demokrasi örgütlerinin özgün olarak dokunmadığı pek çok çalışma alanını anglosakson muadillerinde bulabiliyoruz. *Corporate watch*² denilen, çevre, emek ve tüketici örgütlerinin şirketlerin ‘ensesinden ayrılmadığı’, tüm hareketlerini, iç örgütlenmelerini takip ettiği inisiyatifler neden hala Türkiye’de gelişmedi? Türkiye’de şirketlerin, farklı sektörlerdeki projeler üzerinden farklı devlet kurumları ile kurdukları ayrıcalıklı ilişkileri [haritalamak](#), bu kapsamlı, temiz araştırma süreci ve kolektif emeğe dayalı ürünü, bir sanatçı/veri bilimcinin oluşturduğu [graphcommons.com](#) arayüzünün yarattığı sinerji üzerinden akademi ve sair kurumsal tanımlı bilim alanı dışından mı gelmeliydi?³

Halbuki şirketler ekosistemi ve tüm mensuplarını, unsurlarını geri dönüşsüz olarak bugün, yoğun bir biçimde ve geri dönüşsüz sonuçlar doğuracak şekilde yağmalarken, ‘tüzel kişiliklerine binaen’ Ceza Hukuku çerçevesinden korunarak işledikleri, zamana yayılmış, ‘yavaş suçların’ sonuçları gayet kümülatif, somut ve akut. Bu sonuçların ele alınabilmesi için odak ve perspektifin şirketler üzerine koyulması gerekiyor. Hatta şirketlerin sermaye ölçekleri ve nüfuzları ölçüsünde işledikleri her suçun güce dönüştüğünü, bunun da hala ‘hukuki *Platzhalter* (yer tutucu)’ olarak işlev gören devlet organları tarafından çerçevesizlendiğini, çitlemelerin bu yeni hukuksallaştırma (*judiciarization*) olmadan mümkün olamayacağını savlamak gayet makul. Sermaye birikiminin en önemli hız ve gücünü üretmek (*doing*) üzerinden değil de varlıklar (*assets, having*) üzerinden kazandığı bu yeni süreçte, devletin bu ‘varlık sahibi olma’ hallerini yeni ve yoğun hukuksallaştırma, çerçeveleme faaliyetleri ile sağlayan işlevi öne çıkıyor.⁴ Halbuki bugün devletlerin tüm yıllık gelirleri ile şirketlerin gelirlerini karşılaştırıp, ilk 100 ekonomiyi listelediğimizde 2018’de 71 şirket ve 29 devlete rastlıyoruz (Türkiye bu listede 2018’de 34. sırada).⁵ Özellikle enerji alanında bazı uluslararası ‘kamu’ şirketlerinin bu listede olması, tam da ‘kamusal çerçevesizlendirmenin’ tekil sermaye birikimi, offshorelaştırma, ulus-ötesine yani bir sonraki birikim ölçüğüne çıkarabilme gücü ile ne kadar ilişkili olduğunu kanıtlıyor.

² İlk aşamada sayılabilecek bazı inisiyatifler: [Center for Corporate Accountability \(promoting worker's health and safety 2000-2009\)](#), <https://corporatewatch.org/>, <https://www.corp-research.org/home-page>, [Violation Tracker, Reports](#), [Corporate Rap Sheets](#), [Guide to Strategic Corporate Research](#), [Dirt Diggers Digest](#). Bu liste kesinlikle tüketici değil ve ülke/dil çeşitliğini daha iyi yansıttacak ve örnek alınacak şekilde tamamlanmalıdır.

³ Bkz. www.mulkuzelestirme.org.

⁴ Brett Christophers (2020) Deutscher Ödülü’nü alırken yaptığı konuşmada, bu yeni ‘varlık’ edinme üzerinden işleyen sermaye birikimi süreçleri içerisinde şunları sayıyor: Toprak, arazi, altyapı, finansal varlıklar, fikri mülkiyet varlıkları, uzun süreli ihaleler, dokunulmamış doğal kaynaklar, platformlardaki hizmet alanları.

⁵ Amsterdam Üniversitesi’de bir grup araştırmacı tarafından 2018’de yapılan bu çalışmanın ana bulgular için bkz. Adetunji (2018).

Peki ‘güçlü’ oldukları konusunda sayısal da izlenimsel de bir sorumuz olmayan ‘şirketlerin’ suçları nasıl doğallaşıyor, kabul edilebilir ve görünmez kalabiliyor? Neden suçlar yaratan kolektif örgütlü birim ile kamu güvenliği ve sağlığı alanındaki sorumluluğa çağrılmaları bu kadar zor?

Fransa Ordusu’na asbestli şerit üreten Amisol fabrikasındaki işçilerden Josette, fabrikanın kapatılmasına karşı yaptıkları fabrika işgalinden, kendilerini ve fabrikanın bulunduğu mahalleyi ölüme sürükleyen kanserojen üretim malzemesi asbestin yasaklanması mücadelesine evrilen süreci anlattığı pasajda şöyle diyordu: “Bir kişiyi öldürürsen, hapse gidersin, ya tüm bir köyü, havzayı, içindeki tüm canlılar için yaşanmaz hale getirirsen, o zaman devletten teşvik alırsın” (Thébaud Mony 2012, 70). Asbest, ölümcül hastalıklara yol açtığı 20. yüzyıl başından beri bilinmesine rağmen, şirketlerin ‘yavaş suçlarının’ nasıl zamana yayılarak görünmez kılındığına dair isabetli bir vaka teşkil ediyor. Bilimlerin ilerlediği tam bir yüzyıl boyunca, asbest sanayicilerinin lobi faaliyetleri ve ‘fonlanmış bilimsel araştırmalar’ (Thébaud Mony 2014, 42-70) sayesinde 100 sene sonra ancak yüzyılın sonunda Fransa’da ve AB ülkelerinde tamamen yasaklanabilmiş, şirketler tarafından topraktan çıkarılarak seri katile çevrilmiş bir doğal lif. Aynı zamanda özellikle en tehlikeli, pis ve düşük ücretlendirilmiş (bazen ücretlendirilmemiş) çalışan bedenler, işçilerin bedenleri üzerinde ilk izlerini okuduğumuz asbest, daha büyük halk sağlığı ve çevreye karşı saldırıların, kent ve çevre suçlarının, Bhubal, Beyrut, Soma, Hendek’te de şahit olduğumuz büyük sanayi felaketlerinin bir işaret fişegi.

2011’den beri her ay iş cinayetlerinin kaydını tutan İSİG Meclisi aylık ve senelik iş cinayeti raporu taramalarında iş cinayetinin gerçekleştiği işyerinin ancak dörtte ila üçte birinin şirket ismini bulabiliyor olması da bu manalı görünmezliğin bir başka emaresi. Türkiye özelinde ise aynı anda pek çok karlı sektörde yatırım yapan ahtapot gibi farklı sektörlerde yayılmış holdingler, yani konglomerasyonların inşaat ve altyapı şirketlerinin kentsel dönüşüm başlığı altındaki seri yıkımları tetikleyen yatırımlarının, kanserojen asbest liflerini hızlandırılmış şekilde yayan yıkımlarını sağlayan ise gene devletin ‘çerçevlendirici’, ‘yeni mevzuat oluşturucu’ gücü. İstanbul’da yoğun yıkımlara maruz kalan 2012 Afet Kanunu’nun acele kamulaştırma yetkileri veren riskli alan, riskli bina ilanları ile rayiç bedel/rant haritasını örtüştürdüğümüzde bu etkiyi görmek kolaylaşıyor (Odman 2019). İnşaat şirketleri için yasadaki ‘kamu yararı için olağanüstü hal ilan etme’ yetkisini kullanan devlet, uygulanması için yargı mekanizmasını dönüştürüyor, yavaşlatıyor, yürütmenin uzantısı olan kolluk kuvvetlerini devreye koyuyor. Hukuksal somut bir formu ifade eden ppp (özel-kamu ortaklıklarının) kökeninde de ‘iltisak’, bu ‘seçilmiş yatırımlar’ var.

Şirket suçlarının görünmez kılınmasında, ‘ahtapot/konglomerasyon’ gibi örgütlenen ve risk dağılımı, kar maksimizasyonu yapan holdinglerin, taşıyıcı orta sınıf kamuoyunu sanat, kültür, hayırseverlik kurumları ile ‘tatlı tarafını’ gösterip, çevreye ve işçi bedenine yıkımla nüfuz ettiği anların üstünü mahirce örtebilmesinin rolü yadsınamaz. Şimdi Ezcacıbaşı’nın İKSV’si, sair kültür yatırımları ve steril reklamlarının tozu dumanı arasında, kim [Bozüyük’teki seramik fabrikası işçilerinin yaşadığı kitlesel ve kayıtdışı bırakılan slikozis ölümlerinin](#) bırakın bilgisine sezgisine erebilir ki? Veya Koç Holding’in gururla logosunu taşıyan kütüphaneleri, müzeleri, üniversite gibi nezih kurumları ön plandayken, [Sivas Bakırtepe’deki bağlı şirketi](#)

[Demir Export'un altın madenini genişletmek için](#) devlet destekli girişimlerini ve bunlara karşı halkın çevre mücadelesini basından takip edebilir?

Peki güçlülerin suçlarını ortaya koymak ve engellemek için nasıl bir ihtiyaç listesine gerek var? İhtiyaç listemizin üst başlıklarında uluslararası ceza hukuku, radikal kriminoloji⁶, sermaye haritalamaları, şirket monografileri, şirket antropolojileri var. Bu ihtiyaç listesindeki alt edevatımız yalnızca daha iyi analizlere değil, yavaş suçlar gerçekleşmekte iken bilmek ile müdahale arasındaki mesafeyi kısaltan, çevre, kent, emek, kadın, lgbti+, çocuk, insan, azınlık, mülteci, hayvan hakları savunusu alanlarında çapraz bağlar kurma zeminine de imkan sağlayan bütünsel bakışı mümkün kılabilir. Bağ kurma zeminini sermayenin hane ve bedeni de dahil eden tüm kılcal damarlarının arasındaki ilişkileri, ücretlendirilmemiş emekten, tedarik zincirlerine, devletle ayrıcalıklı ve yoz ilişkilerden, formel işyerlerine kadar tarayarak kurduğumuzda bunun bir ortak hareket ve tazyik noktaları arama sürecine de dönüşeceğine inanıyorum. Bu alandaki dağınık 'enkazbilim ve kayıpveri' faaliyetleri (Odman 2019), yeni oluşmakta olan 'şirket takibi' (*corporate watch*) alanı⁷ ciddi bir ümit ve imkan vaat ediyor. Önümüze Cassandra gibi yaklaşmakta olan felaketi koyup, arkasını da ilmek ilmek ördüğümüzde, haklar alanını failer ve yıkımlarla daha sıkı sıkıya bağladığımızda güçleneceğimize inanıyorum.

⁶ Bu alanda özellikle Birleşik Krallık, İtalya, Fransa ve ABD'de geniş bir külliyat oluşmuş; bkz. Baragg 2015; Bittle ve ark. 2018; Barak 2017; Dawn 2016; Pallida 2016; de Gaulejac 2013.

⁷ Bu konuda gene bağımsız kolektiflerin çalışmalarından Çevresel Adalet Atlası örnek olarak verilebilir: <https://ejatlas.org/country/turkey>.

Kaynaklar

- Adetunji, Jo. 2018. "Who is more powerful – states or corporations?" *The Conversation*, 10 Temmuz. [URL](#).
- Akçaoğlu, Aksu. 2014 "Loïc Wacquant'la Söyleşi: Kentsel Marjinalleşme ve Devletin Sağ Eli". *Birikim* 298: 67-72.
- Barak, Gregg (der). 2015. *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful*. Londra: Routledge.
- Barak, Gregg. 2017. *Unchecked Corporate Power*. Londra: Routledge.
- Bekmen, Ahmet. 2016. *Sermayenin Etik İnşası: Küresel Üretim ve Kamusal Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Birleşmiş Milletler. 2011. "İş Dünyası ve İnsan Haklarına dair Rehber İlkeler". [URL](#).
- Bittle, Steven, Laureen Snider, Steve Tombs. 2018. *Revisiting Crimes of the Powerful: Marxism, Crime and Deviance*. Londra: Routledge
- Christophers, Brett. 2020. "Class, Assets, Work in Rentier Capitalism". [URL](#).
- Dawn, Rothe, David Kauzlarich. 2016. *Crimes of the Powerful: An Introduction*, Londra: Routledge.
- de Gaulejac, Vincent. 2013. *İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum*. Çev. Özge Erbek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demir, Berrin, Eylem Can, Aslı Odman, Tuğçe Tezer. 2021. "İş cinayetleri alanındaki cezasızlıkla hukuki mücadele, emek örgütlenmesinin asli unsurlarından biri hâline gelebilir mi?". *Türkiye'de Geçiş Dönemi Adaleti: Değişen Özneler, Yöntemler ve Araçlar*, 38-58. İstanbul: Hakikat Hafıza Adalet Merkezi Yayınları.
- Dinler, Demet. 2011. "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi". *Praksis* 9: 17-54.
- Hesket, Ryan. 2021. "How Ecocide Could Become an International Crime". *Bloomberg Green*, 25 Haziran. [URL](#).
- Hirsch, Joachim. 1995. *Der Nationale Wettbewerbsstaat. Staat, Demokratie und Politik im globalen Kapitalismus*. Berlin: Edition ID-Archiv.
- Mitchel, Timothy. 2014. *Karbon Demokrasisi: Petrol Çağında Siyasal İktidar*. Çev. Fırat Berksun. İstanbul: Açılım Kitap.
- Odman, Aslı. 2019. "Asbest Risk Haritası: Ortalık Toz Duman". *beyond istanbul*, kentsel politik ekoloji özel sayısı: 70-79.
- Odman, Aslı. 2019. "Enkazbilim: Kaybın Verisi Bilgi Müşterekleri Oluşturabilir Mi?". *beyond istanbul* 6: 112-118.

- Odman, Aslı. 2021. *Ford Motor Company'nin Tophane-İstanbul'daki Montaj Fabrikası, 1923-1944: Otomobilizasyon ve İki Savaş Arasında Küresel Kapitalizmin Coğrafyası*. Savunma aşamasında doktora tezi. Boğaziçi Üniversitesi Modern Tarih Enstitüsü.
- Pallida, Salvatore (der). 2016. *Governance of Security and Ignored Insecurities in Contemporary Europe*. Londra: Routledge
- Parsons, Siman. 2018. "The Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Law 2007 Ten Years On. Fit For Purpose?" *The Journal of Criminal Law* 82(4): 305-310.
- Rosner, David. 2000. "When does a worker's death become murder?" *American Journal of Public Health* 90(4): 535-540.
- Stop Ecocide Foundation. 2021. "Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide". [URL](#).
- Thébaud Mony, Annie. 2012. *Çalışmak Sağlığa Zararlıdır*. Çev. Ayşe Güren. İstanbul: Ayrıntı.
- Thébaud-Mony, Annie, François Lafforgue. 2013. "Industrial crimes and the criminal justice system: experiences from continental Europe". *Policy and Practice in Health and Safety* 11(2): 81-89.
- Thébaud Mony, Annie. 2014. *La science asservie. Santé publique: les collusions mortifères entre industriels et chercheurs*. Paris: La Decouverte.
- Tilly, Charles. 2001. *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge.

Yeni otoriterlik çağında hakikatin savuşturulması

Zeynep Gambetti

Bu konuşmamda hakikat ötesi çağdaki yeni otoriterlik biçimlerinin insan hakları açısından önümüze nasıl engeller çıkardığını irdelemeye çalışacağım. Bu amaçla ilk olarak, post olgusal çağ veya hakikat ötesi çağdan ne anladığımıza daha yakından bakmayı önereceğim.

Hakikat ötesi kavramı (veya olgusu) Oxford sözlüğünde şöyle tanımlanıyor: “kamuoyunu belirlemede nesnel olguların, duygular ve kişisel inançlardan daha az etkin olması.” Yani bu terim doğruların, hakikatlerin ve olguların önemini yitirdiği bir döneme işaret ediyor. Burada sormamız gereken soru buraya neden ve nasıl geldikimiz. Kavramlar aslında durum tasviri yapmaz, her kavram zihinsel bir soruna veya bilmeceye işaret eder. Peki ama o halde hakikat ötesi kavramıyla önümüze nasıl bir sorun açılıyor? Nedir bu bilmece?

Post- ön ekinden başlayalım. Post ön eki bir çağın kapandığını, bir şeylerin sona erdiğini anlatıyor. Ama paradoksal olarak sona ermiş olanı referans almaya devam ettiğimizi de belirtiyor. Örneğin post modernizm, modernizme referansla tanımlanıyor. Post truth veya hakikat ötesi de aynı şekilde, hakikati zikretmek suretiyle oluşturulan bir kavram. Benim düşünceme göre bu terim, günümüzde her şeyin yalan veya sahte olduğunu, hiçbir şeyin bilinmeyeceğini anlatmıyor. Hakikat algımızın farklılaştığına işaret ediyor. Bu farklılığı bir sorun olarak önümüze koymak zorundayız.

Bilindiği üzere yalan ezelden beri siyasal pratiklere içkindi. Sofistler ile Platon’u karşı karşıya getiren, Makyavel’i bugün dahi güncel kılan yalan, demagoji, sahtecilik, iki yüzlülük, devlet sırrı gibi meselelerin tarihi çok köklü. O halde sorun, hakikat ötesi çağda daha fazla yalan söyleniyor olmasından ibaret olamaz. İkinci Dünya Savaşı esnasında ve Soğuk Savaş döneminde söylenin yalanların haddi hesabı olmadığı için çetelesini tutmak neredeyse imkansız. Tam da bu yüzden, post truth kavramının benim açımdan daha anlamlı olan bir tanımı şu olurdu: bilimsel ve olgusal kanıtlarla yanlışlanan savlara olan inancın sürmesi. Daha basitçe anlatmak gerekirse, teyit.org gibi sahte önermeleri deşifre eden platformların varlığına rağmen sürdürülen bir doğruluk iddiası ile karşı karşıyayız. Burada altını çizmeye çalıştığım nokta şu: hakikat ötesi sorunu, hakikate karşı bir duyarsızlığa işaret ediyor.

Ama şunu da kabul etmek gerekir ki, hakikat ötesi çağ enformasyonun tarihte hiç olmadığı kadar erişilebilir olduğu bir çağ aynı zamanda. Günümüzde görünürlük, tarihin herhangi başka bir evresinde olmadığı kadar artmış durumda. İnternet ve sosyal medya sayesinde her bireyin haber üretmesi, olguları teyit etmesi, yalan ve çelişkileri ortaya çıkarması mümkün. O halde hakikate karşı duyarsızlığımızın kaynağı ne?

Bunu tahlil etmek için bakmamız gereken yerin, toplumsal yapı ve pratiklerdeki dönüşüm olduğunu düşünüyorum. Hakikat ötesi kavramının yapısal önkoşulları var. Bunları üç ana

eksen üzerinden okumayı öneriyorum. Bunlardan ilki, post truth ile çok fazla ilişkilendirilmeyen ama anahtar rol oynadığını düşündüğüm neoliberal dönüşüm. İkincisi, otoriter popülizm eksen. Üçüncü eksen de yeni medya kültürü ve teknolojileri eksen.

Neoliberalizm

Önce kendi kanaatimce neoliberalizmin ne olmadığını belirteyim: neoliberalizm, katılımcılıktan ve halkın taleplerinden uzak teknokratik bir yönetim anlayışıyla eşdeğer değildir. Ne yazık ki birçok sosyal bilimci bu hataya düşüyor, yani sağ veya sol popülizmlerin yükselmesini neoliberalizme bir tepki olarak açıklıyor. Oysa piyasa değerlerinin gerek siyasetin, gerekse toplumsal hayatın en kılcal damarlarına kadar belirleyici konuma gelmesi, mikro düzlemde sayısız düzenlemeyle sağlandı. Batı'da 1970'lerin sonundan, Türkiye'de ise 1980'lerin başından itibaren dayatılan neoliberal ekonomik model, geleceği güvence altına alan kurumsal ve hukuki tüm düzenlemelerin lağvedilmesine yol açtı. Bireysel düzeyde geleceğin öngörülebilirliğini sağlayan düzenli maaş, emeklilik ve sosyal haklar gitti, bunun yerine güvencesizleştirilmiş esnek çalışma şartları getirildi. Makro düzeyde ise endüstriyel sermayenin finans sermayesinin boyunduruğuna sokulmasıyla birlikte, kısa dönemli spekülasyon kâr dürtüsü norm haline geldi. Kısacası, neoliberalizm en kılcala yayılan biyopolitik müdahaleler ve dönüşümlerle başat hale getirildi. Bu dönüşümler bireyleri bir yandan kısıtırırken, diğer yandan rıza ve arzu da üretebildi. Görüldüğü gibi, bu tasvire göre neoliberalizm, halktan kopuk elitlerin ürettiği teknokratik bir proje değil, toplumun kılcalına nüfuz eden kapsamlı bir süreç.

Bunun hukuk alanında nasıl tezahür ettiği pek dikkat çekmiyor nedense. Oysa benim düşünceme göre neoliberal dönüşüm, insan hakları kavramının altını oyan bir gidişata kapı açtı. Bunu iki maddede açayım:

(1) Girişimcilik ruhunun körüklenmesiyle, riskin kâra dönüştüğü, ama her bireyin kendi düşüşünden sorumlu olduğu bir toplumsallık oluşturuldu. Temel insan haklarının, sosyal hakların, hatta hukuki hak kavramının kendini bile değersizleştiren bu dönüşümün kurumsal düzenin içini boşaltmaması imkansızdı. Hükümetin de, kurumların da performansı, hukuka veya normatif değerlere olan bağlılıkları üzerinden değil, başarı ve randıman üzerinden değerlendirilmeye başlandı, devletler şirketleşti. Yani evrenselliği değil, tam tersine konjonktüre uygun adaptasyon taktikleri geliştirme kapasitesini kıstas alan bir değerler skalası oluşturuldu. Hukuk dışında olan ancak yasadışı (illegal) olmayan alanlar genişletildi. Neoliberal yönetimsellik (governmentality), yasalardan ziyade KHK'lar, yönetmelikler, genelgeler, teşvik tedbirleri ve nüfusu disipline eden güvencesizleştirme operasyonları ile güncel nüfuz edebilirdi ancak. Bu yasaların bağlayıcı karakterini aşındırdı, yasaları esnekletirdi. Neyin ödüllendirileceği, neyin sakıncalı bulunacağı bilinebilir ve öngörülebilir olmaktan çıktı. Yürütmenin çeşitli kolları (ki burada polis gücü elbette başı çekiyor) de facto olarak yargı işlevini üstlendi.

(2) Türkiye'de ve dünyanın başka ülkelerinde Yeni Sağ, haklara, sosyal güvenliğe, kamu hizmetlerine ve sınıf bütünlüğüne yönelik neoliberal saldırının paramparça ettiği toplumsal doku katmanlarının söylemde yeniden inşa ediliyor gibi gösterilmesine en uygun ideolojik proje olarak ortaya çıktı. Yeni sağ ve yeni muhafazakarlığın yükselişini, tüm değerlerin

piyasaya endekslenmesinin devamı olarak okumak gerek kanımca. Yeni sağ, güvenlikçi söylemlerin, vatanseverliğin, aile ve heteroseksizmin ön plana çıkarıldığı ve mitolojik ögesi bol olan yeni bir toplumsal sözleşme önerdi. “Teröre karşı mücadele” diskuru ise halk ayaklanmalarını engellemeye yönelik son derece etkin bir araç haline getirildi. 1980 ve 90’larda Güneydoğu’da olduğu gibi valilerin ve emniyet güçlerinin yetkileri arttırıldı. Varsayılan güvenlik hedefleri doğrultusunda yasa uygulayıcılara geniş takdir yetkisi verilerek yasalar araçsallaştırıldı. Çevik Kuvvet gibi önleyici polisiye birimler geliştirildi. “Toplumsal düzeni bozma” gibi suçlar icat edilerek hak sahibi birey fikrinin içi boşaltıldı. Zira önleyici polislik “yasadışı” üzerinden değil, “şüpheli” üzerinden hareket eder. Tehlikeli olarak görülme, tutuklama ve yargılama için yeterli sayılır.

İkinci eksen olan otoriter popülizm eksenini

Yukarıda çok kabaca çizdiğim tablodan anlaşılacağı üzere, bireyler güvencesizleştirilmiş, fragmantasyona maruz kalmış, esnekleştirilmiş değerler dünyasında kendi kaderlerine terkedildiler. Bundan bir iktidar arayışı doğması aslında beklenebilir bir gelişmeydi. Sağ ve sol ideolojiler arasında küresel piyasaya alternatif üretme anlamında pek bir fark kalmaması da, neoliberal dönüşüm yüzünden yersiz-yurtsuzlaştırılmış (deterritorialized) bireyler açısından Yeni Sağ’ın neden cazip geldiğini anlamak için önemli bir ipucu barındırıyor. Şunu hemen not etmek isterim: otoriter popülizm neoliberalizme bir cevap değil, neoliberal toplumsallaşmanın çağıracağı bir siyasi yönelim. Çağımızın otoriter popülist liderleri, neoliberal toplumsallığın sarstığı başta hukuk olmak üzere tüm kurumları yeniden inşa etmiyorlar. Neoliberalizmin bıraktığı yerden bunların içini daha da boşaltacak müdahalelerde bulunuyorlar.

Hepimizin bildiği üzere, piyasa koşullarında rekabet gücü, eldeki sermaye ile, imaj üretimindeki başarı ile, rakipleri alt etme becerisi ile bağlantılı. De jure olamasa bile, de facto olarak eşitsiz rekabet koşulları yaratmak hoş görülen, hatta teşvik edilen meziyetler. Bunun siyasetteki izdüşümü, iktidarın sürdürülebilmesi ve genişletilmesi için alışılmadık, yani iş dünyasının tabiriyle “innovatif” yöntemlerin kullanılması olageldi. Yeni Sağ’ın açtığı kutuplaşma hatları derinleştirildi. Devleti yönetenler hem başarılı CEO’lar gibi davranmaya başladılar, hem de hukukun değersizleştirilmiş olmasını kendi lehlerine çeviren asi çocuklara olarak. Özel sermaye, sivil toplum ve devlet neoliberal dönüşüm sayesinde iç içe geçti. Bu da totalizasyona, oradan da totaliterliğe geçişi kolaylaştırdı.

Temel insan haklarını güvence altına alan kurumsal düzenlemelerin lağvedilmesi, güvencesizleştirme politikaları aracılığıyla nüfusun bir kısmının ölüme terk edilmesi, toplumsal sorunların sorumluluğunun bireylere yıkılması gibi burada hepsini sayamayacağım pek çok karmaşık faktör, canice olarak nitelendirilebilecek bazı uygulamaların kanıksanmasına, bir şiddet kültürünün oluşmasına da katkıda bulundu. Otoriterliğin böylesi zeminde yükseldiğini söyleyebiliriz. Batı’da yabancı düşmanlığı, Türkiye’de Kürtlere karşı husumet, “terörist” kavramının muğlaklaştırılıp radikal muhalefeti de içine alacak şekilde genişletilmesi gibi kutuplaşma eğilimleri arttı. Türkiye özelinde konuşmak gerekirse, AKP yönetiminin hem neoliberalizmi, hem de kutuplaştırmayı doruk noktaya vardırıldığını söylemek mümkün.

Hannah Arendt'in iki dünya savaşı arası dönemdeki devletsiz kalan yüzbinlerce insanın durumunu incelerken geliştirdiği bir kavram olan "hak sahibi olma hakkı"ndan bugün sadece göçmenler mahrum kalmıyor. Devletler kendi içlerinde de devletsiz gruplar yaratıyor, kimin vatandaş haklarından faydalanabileceğine, kimin faydalanamayacağına karar veriyor. Bunu yapabilmeleri için OHAL ilan etmelerine de gerek kalmadı üstelik.

Covid-19 pandemisinde şuna tanık olduk örneğin: küresel nüfusun hayati bir tehlikeyle karşı kaldığı bir durumda, aşı dağılımında milliyetçi ve rekabetçi bir çekişme ortaya çıktı. Ülkeler sınırlarını insan sirkülasyonuna kapatırken, finans ve meta sirkülasyonu sekteye uğratılmadı. Dün Etienne Balibar'ın da konuşmasında ifade ettiği gibi, insanlık aşı önceliği olanlar ile aşından mahrum bırakılanlar arasında bölündü. Bu bölünme, evde hayat bulabilecekler ile çalışmaya mahkum olanlar arasındaki sınıfsal uçurumuna daha da karmaşık yeni katmanlar ekledi.

Velhasıl, böylesi bir dünyada neyin doğru, neyin yanlış, neyin gerçek, neyin yalan olduğu önemsizleşiyor; iktidarların dümen suyuna girebilenler hayatta kalıyor, diğerleri ne yazık ki harcanabiliyor. Artan kutuplaşmanın yarattığı tarafgirlik, hakikatin önüne geçiyor.

Enformasyon teknolojileri

Enformasyon teknolojilerinin de hem neoliberal rıza mekanizmalarını yeniden ürettiği, hem de otoriter popülizmin yeni türlerine kapı açtığını söylemek mümkün.

Zaman ile uzam algılarımızın değişmesi, sadece teknik veya teknolojik bir mesele değil. Kitle iletişim araçlarının ve özellikle internet ve sosyal medyanın filtre balonu ve algoritmalar sayesinde hem güdüm, hem de fragmantasyon ürettiği artık hepimizin malumudur sanırım. Yapılan araştırmalara göre, internet ve sosyal medyada sahte haberler (fake news) gerçek haberlerden daha fazla tıklanıyor, daha fazla dolaşıma giriyor. Bunun nedenini sadece kötü niyette veya bağınazlıkta aramamak gerek. Tıklanma oranı üzerinden sermaye üretiliyor aslında. Dolayısıyla, fake news yaymak bir girişimcilik göstergesi haline geliyor. Sistemin elverdiği anonimlik ise insanlık onuru kavramının aşınmasına katkıda bulunuyor, ırkçı, seksist, nefret dolu söylemleri dolaşıma sokmak suretiyle normalleşmelerini sağlıyor.

Kısacası, yeni internet teknolojilerinde de siyasetle ekonomi iç içe girmiş durumda. Kutuplaştırıcı otoriter kamusalılıklarda troller ve botlar sayesinde geçmişe oranla çok daha büyük ölçekte algı operasyonları gerçekleştirmek mümkün oluyor. Oluşan yeni dijital kamusal alan, anlık tepkiler üzerinden dönüyor. Hızlı iletişim ve hızlı etkileşim imkanının karanlık yüzü, bunun bizi şimdiciliğe itiyor olması. Algoritmalarla son derece müphem olan güdüm sistemleri üretiliyor. Toplumsal bellek dijitalize olsa bile, filtre balonları ve hızlıca akan timeline'lar yüzünden tarihsel işlevini yerine getiremiyor. İmaj ve imgeler, Fransız düşünür Baudrillard'ın terimiyle simulakr düzlemine sıkışıp kalıyor.

O halde mesele sadece yalan söylenmesi değil, yalanın güpegündüz söylenmesi ve söyleyen için bir bedelinin olmamasıdır. Bilim ve olgular birleştirici olmaktan çıkmaktadır. Doğruluğu *neyin* söylendiğinden çok, *kimin* söylediği ve söylemin *nerelerde*, *ne kadar* sirküle ettiği belirler hale gelmektedir.

Burada bilim konusuna giremeyeceğim, kısa bir notla yetineyim: 19. yüzyılda İngiliz düşünür John Stuart Mill faydacılık kuramını geliştirirken, hakikatin tüm toplum için faydalı olduğuna kanaat getirmişti. Mill'e göre, hakikatin ortaya çıkmasını sağlayan ifade özgürlüğü bu sebepten dolayı mutlak bir hak olmalıydı; çoğunluğun baskısı, aykırı görüşlerin ifadesinin önüne geçmemeliydi. Doğru olanı duymak, çoğunluğun da faydasıydı. Günümüzde faydacılığın fırsatçılığa dönüşmesi, aklın ve hatta akli selimin çizdiği sınırları hiçe sayması, ifade özgürlüğünü de tuhaf bir mecraya sokuyor. Üniversitelerin siyasi müdahale alanına dönüşmesi ve anti-entellektüelizmin yaygınlaşmasını Fransa örneğinden de görebiliyoruz. Günümüzde akademiye elitizm ve hatta bölücülükle suçlamak ifade özgürlüğü kapsamına girerken, akademisyenin ifade özgürlüğü elinden alınıyor. Akademisyeni teknokrata çeviren bu süreçte, ifade özgürlüğünün taktiksel olarak kullanılması ve dolayısıyla iğnenin boşaltılması sözkonusu. Halihazırda piyasa güdümüne sokulan akademik bilginin hakikat ötesi çağda itibarsızlaştırılması, otoriter projenin en büyük kazancı olacak.

Sözlerimi provokatif bir önerme ile bitirmek istiyorum: teyit.org gibi platformlar çok değerli olmakla birlikte, olguların ortaya çıkarılması hakikat ötesi adını verdiğimiz soruna aslında bir çare değil. Hatta şöyle diyelim: olgular zaten ortada, bilgi çağında isteyen bunları zaten teyit edebilir. Popülist zihniyet, neyin ortaya çıktığını değil, neden ortaya çıkarıldığı üzerinden karalama kampanyası yürütüyor. Hak ihlallerini görünür kılanların niyeti sorgulanıyor. Ayrıca gayet demagojik bir dizi soru aracılığıyla (örn. "X olurken neredeydiniz?") gerçekleri ortaya çıkaranların kredibilitesi de sarsılıyor. Üstelik geçmiş twitlerin kayıt altına alınması, X olurken neredeydin'i sormayı kolaylaştırıyor.

Hakikatte ısrarcı olacaksak, geleceğe yönelik doğrulara odaklanmak daha etkili olabilir. Bundan kastım, adil bir dünya düzeninin gerekleri ve bunun gerçekleşmesinin önündeki engellerin nasıl kaldırılabilceğine dair, hem varolan mücadelelerden ilham alan, hem de bunlara yön vermeye katkıda bulunan somut önermelerde ısrar etmemizdir.

İnternetin ifade özgürlüğünün geleceğine etkileri: Türkiye incelemesi

Tarık Beyhan

İnternet dar anlamda bilgisayar ağlarını birbirine bağlayan büyük ağ olarak bilindik ve istikrarlı bir teknoloji olarak kabul edilebilse de, bu ağ üzerinde sunulan tüm hizmetleri kapsayan geniş anlamıyla bilindik ve istikrarlı olmaktan uzaktır. İnternetin kullanım biçimleri her gün değişiyor ve bu değişimlerin kullanıcı deneyimlerine olduğu kadar insan haklarına da etkisini her gün yeniden tartışmak gerekiyor. Burada, genel olarak insan hak ve özgürlüklerine faydalı olduğu düşünülen sosyal medya ortamlarının (*medium*), ifade özgürlüğünün geleceğine etkilerini özellikle de Türkiye örnekleriyle gözlemlerime dayanarak tartışacağım. Fakat önce biraz geçmişe giderek başlayacağım.

1980’li yılların başında dial-up modemlerin hanelere girmeye başlamasıyla internet, akademi ve askeriyeye özel bir iletişim aracı olmaktan daha fazlası olmaya başladı. Bulletin Board Sistemleri (BBS), internet forumları ve Usenet aracılığıyla daha fazla insan iletişim kurmaya başladı. İnternetin daha geniş bir kitleye ulaşması ile birlikte, ilk internet trolleri ortaya çıkmaya başladı.

BBS, internet forumları ve Usenet gibi ortamlarda tartışmaları alevlendiren, konuyu dağıtan, diğer kullanıcılara rahatsızlık veren, onları kızdıran, kışkırtan veya üzen yorumlar yapan kullanıcılara *trol* denilmeye başlandı. Bu kelimenin isim ve fiil olarak kullanımına dair iki köken önerilmekle birlikte ikisi de trollerin davranış biçimini karşılamaktadır. İskandinav mitolojisinde insanları kaçıran, onlara zarar veren, yolcuların yolunu değiştirmesine neden olan mitolojik yaratıklara *trol* denilmektedir. Ayrıca, *trolleme* olarak Türkçe’de de kullanılan *trolling* kelimesi İngilizce’de balık avcılığı tekniklerini ifade eden iki fiil olan *trolling* ve *trawling* ile ilişkilendirilmektedir. Troller başka bir karaktere bürünerek inanmadıkları ifadeler içeren yorumlarla sadece tatmin olmak için kargaşa çıkararak insanları “avlamak” isteyen kişiler olabilecekleri gibi inandıkları düşünceleri ifade ederken de insanları kızdırıyor veya kışkırtıyor olabilir.

Son 10 yılda Türkiye’de Twitter kullanımının artmasıyla *trol* kelimesinin kullanımı da internet kullanıcıları arasında yaygınlaştı. Bu süreçte dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi *trolün* anlamı Türkiye’de de genişledi. Kelimenin yaygınlaşan ilk kullanımı kamusal figürlere mizahi amaçla sataşmak, bir konuyu bağlamından koparmak, bilinçli olarak bir konu veya görüşü yanlış anlamış gibi davranmak benzeri yöntemlerle dikkat çeken ve genellikle anonim olan kullanıcıları adlandırmaya yönelikti. Bu troller büyük ölçüde diğer kullanıcıların çoğunluğu açısından rahatsız edici bulunmaz aksine sevilirdi. Ardından, anonim hesapların tümüne *trol* denilmeye başlandı ki bu anlamın genişlemesinden çok anlamın bozulmasıydı. Son

dönemlerde ise trol kelimesi, bir siyasi partiyi savunmak adına bir sav içeren veya içermeyen tartışmalar çıkaran, kullanıcıları hedef gösteren veya kamu otoritesine şikayet eden, bir merkezden kontrol edildiği veya ücret karşılığı çalıştığı düşünülen profillere verilen bir anlam kazandı.

İnternetin kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde, tecrübeli kullanıcılar trolleme faaliyetine karşı “*Don't feed the troll*” yani “Trolleri beslemeyin” tavsiyesini vermesine rağmen, birçok kullanıcı bu ateşli tartışmaların alevlendirilmesine katkı sunmaya devam ediyordu. Trolleri beslememe tavsiyesi, dikkat çekmeye çalışan kullanıcının aradığı ilgiden mahrum bırakılması anlamına geliyordu. Aradığı ilgiyi bulamayan kullanıcının bir süre sonra bu davranıştan vazgeçeceği varsayılıyordu fakat troller her zaman aradıkları ilgiyi bulabildi.

Bir merkezden kontrol edildiği iddia edilenler hariç, trollerin genellikle savundukları görüşlere gerçekten inanmadıkları düşünülür. Sosyal medyanın yaygınlaşma sürecinde trollerin aksine, inandıkları veya inanıyor gözükmeyi faydalı buldukları için bazı düşüncelerini ifade eden kişiler, trollerle benzer şekilde ilgi gördükçe sosyal medyayı daha yüksek sesle, daha keskin şekilde ve daha saldırgan kullanmaya başladı. “Saldırgan kullanıcı” olarak tanımlayacağım bu kullanıcı tipi, sosyal medyada reaktif veya proaktif olarak bir kişiye karşı düşmanlık yaratma veya ona karşı üstün gelme ve onu “yenme” veya “iptal etme” (*cancel culture*) amacıyla yoğun öfke gösterme, ağır şekilde kaba bir dil kullanma, yaftalama, iftira atma, ifadeleri çarpıtma, korkutma, tehdit etme, kamu otoritelerine şikayet etme ve hedef gösterme gibi davranışları istisnai olarak değil düzenli olarak gösteren ve bunu genellikle “bize karşı onlar” bakış açısıyla belirli gruplara karşı gösteren kullanıcıları kapsamaktadır.

İfade özgürlüğü kapsamındaki ifadeleri kullanan kişileri hedef gösteren saldırgan kullanıcıların ortak özellikleri şöyle sınıflandırılabilir:

- Argümanlarına bakıldığı zaman genellikle siyasi olarak bağnaz veya bilimsel tartışmaları, insan haklarını veya ayrımcılığı tam anlamıyla içselleştirmemiş kişiler oldukları anlaşılır.
- Hatalı buldukları veya karşı oldukları görüşlere karşı fikir beyan etmek yerine sadece karşılarındaki kişiye karşı bir zafer kazanmak ve onu susturmak amacıyla hareket ederler.
- Çoğunlukla diğer kullanıcıları da kendilerine katılmaya çağırır veya diğerlerinin katılmasını sağlayacak kışkırtıcı veya çarpıtıcı ifadeler kullanırlar.

İfade ettikleri düşünceleri gerçekten savunup savunmadıklarından bağımsız olarak sosyal medya ortamlarını saldırgan bir biçimde kullanan kişilerin davranışlarının ve bu kişilere gösterilen ilginin ifade özgürlüğüne verdiği zararları ve ifade özgürlüğünün geleceği için oluşturdukları tehditleri ele alacağım. Ele alacağım konuların birçok farklı etkisi olsa da sadece ifade özgürlüğü sınırları içerisinde kalmaya çalışacağım.

Teşhir, linç ve iptal kültürü

Sosyal medyada teşhir, linç ve iptal kültürü iç içe geçmiş kavramlar olarak önümüzde duruyor. Teşhir, hak ihlallerine karşı etkili bir mekanizma olarak on yıllardır kullanılan bir yöntemdi.

En yaygın kullanılan türlerinden biri, özellikle kamu yetkilileri, siyasetçiler ve şirketler gibi güç sahiplerinin sorumlu olduğu hak ihlallerinin kamuya duyurulması yoluyla ihlalcıyı utandırarak geri adım attırmayı veya hesap verilmemesiyle amaçlayan *name and shame* (adını söyle ve utandır) yöntemi idi. Bunun yanı sıra, özellikle güç sahibi erkeklerin kadına karşı şiddet, taciz ve tecavüz gibi suçlarının cezasız kalmasına karşı teşhir yöntemi yoğun şekilde kullanıldı. İlerleyen dönemlerde hukuken suç veya kabahat olarak sınıflandırılmayacak fiiller ve düşünceler de dahil olmak üzere birçok şey “teşhir” edilmeye başlandı.

Sosyal medyada linç olarak adlandırılan yöntem ise bazen teşhir edilene yönelik yürütülse de her zaman ortada bir teşhir olmayabiliyor. Sosyal medyada “linç”, bir kullanıcının başka bir kullanıcıyla tartışmaya girmesinden fazlasıdır. Basitçe tanımlamak gerekirse sosyal medyada linç, bir tartışmaya girmekten çok karşı tarafa saldırma, küçük düşürme, yıpratma veya karalama gibi amaçlar taşır veya buna sebep olur. Çoğunlukla saldırgan kullanıcılar tarafından başlatılan linç sırasında hedef alınan kullanıcının kendini ifade etmesine izin verilmez. Hedef alınanın her türlü cevabı linçe katılanların çoğu tarafından hızlıca itibarsızlaştırılır, alaya alınır veya çarpıtılır ve sağlıklı bir tartışmanın yürütülmesine izin verilmez.

“İptal kültürü” olarak anılan saldırılar linçle benzer şekilde işlese de “iptal edilmek” istenen kişinin gelecekte de asla kendini savunamayacağı bir duruma düşürülmesi ve geri dönmek üzere toplumsal olarak dışlanmasını amaçlamaktadır. Her ne kadar birincil anlamında linç de böyle kalıcı bir sonuca yönelik bir davranış olsa da sosyal medyada geçici süreli saldırılara yönelik bir adlandırmadır.

Suç sayılan fiillerin adalet mekanizması tarafından cezasız bırakılması veya suç sayılan fiilleri işlemesine rağmen pişmanlık göstermeyen kişilerin hala itibarlarını koruması bir sosyal cezalandırma olarak linç ve iptal kültürünün kabul edilebilirliğini sağladı. Bazı durumlarda yukarıda saydığım sağlıklı bir tartışmayı ve savunmayı imkansız kılan davranış biçimleri haricinde linç ve iptalin ulaşmak istediği amaç, yani sosyal cezalandırma amaçlı dışlamayı meşru bir yöntem olarak kabul edenler olabilecektir. Örneğin, bir insan hakkını koruyacak yasal bir düzenlemeye karşı çıkan bir yazar veya siyasetçiyi itibarsızlaştırmanın kabul edilebilir olduğu söylenebilecektir.

Her ne kadar bu yöntemlerin haksız şekilde kullanıldığı başka örnekler olsa da burada sadece doğrudan ifade özgürlüğünü hedef alan türlerine değineceğiz. Bu yöntemlerin doğrudan ifade özgürlüğünü hedef alan şekilde kullanılması farklı toplumsal ve siyasi gruplar arasında yaygın şekilde kabullenildi. Sosyal medyada kullandığı ifadeler veya başka bir mecra kullandığı ifadelerin sosyal medyaya taşınması nedeniyle birçok insan tutuklama isteyen kampanyaların hedefi haline getirildi. Sadece hoşuna giden sözleri ifade özgürlüğü kapsamında sayan kişiler ifade özgürlüğü kapsamındaki ifadeleri yargıya taşıdı. Otomatik bir hal alan adalet sistemi, tutukluluğun istisnai bir uygulama olmasını kenara bırakıp, atılan tweetler karşılığında gözaltı ve tutuklama kararları verdi.

Devletin birçok insanı hukuksuz şekilde özgürlüğünden yoksun bıraktığı bu ülkede, bu yöntemlerin hedefi olan birçok kişi gözaltına alındı, yargılandı, tutuklandı veya hüküm giydi. Bu örneklerin bazılarında, hak ve özgürlüklerden yana olduğunu iddia eden kişi ve grupların kendilerinden farklı düşünen kişileri sadece sosyal olarak cezalandırmadığı aynı zamanda

sadece ifade özgürlüğü kapsamındaki ifadeleri nedeniyle onları cezalandırması için “devletin önüne attığı” söylenebilir.

Son dönemlerde yaşanan birkaç örnekle bu davranış biçiminin ifade özgürlüğünü kullanmaktan kaçınmaya nasıl sebep olduğunu görebiliriz. COVID-19 pandemisinin başlamasının ardından sağlık otoriteleri korunma önlemlerine dair önerilerde bulundu. Bu önerilerden biri olan maske kullanımını ise aslında diğer insanlarla yakın olma durumunda bulaşma riskini azaltmak için tavsiye ediliyordu. İlk günlerden beri insan teması olmayan açık alanlarda maske kullanımına dair farklı görüşler vardı. Koronavirüsün havada asılı kalabileceği ve bu nedenle maske kullanımının önemli olduğunu söyleyen bilim insanları vardı. Fakat neredeyse hiçbir bilim insanı nefes alışverişini hızlandıran yoğun fiziksel aktiviteler sırasında maske takılmasını tavsiye etmiyordu ve bu nedenle de kapalı alanlarda egzersiz yapılmasına karşıydı.

2020 yılının sonlarına doğru bir sosyal medya kullanıcısı boş bir parkta tek başına yürüyüş yaparken maske takmadığı için polisin kendisine ceza yazdığını duyurdu. Yürüyüş yaparken maske takmasının beklenmesinin sağlığa zararlı olduğunu belirttiği için COVID-19’a dair sığ bilgilere sahip olan birçok kullanıcı tarafından “cahil” ilan edildi ve halk sağlığını tehdit ettiği iddiasıyla hedef gösterildi. Bu kullanıcı bir süre sonra hesabını kapatarak sosyal medyadan ayrıldı. Bugün Dünya Sağlık Örgütü’nün web sayfasındaki bilgilere baktığımız zaman, açık havada insanlardan uzak şekilde egzersiz yapan bir kişinin maske takmamasının, takmasından daha iyi olduğunu görebiliyoruz, fakat sosyal medya linçleri nedeniyle birçok kişinin bu bilgiye erişemediğini varsayabiliriz.

Verebileceğimiz diğer örnek ise 2020 yılında iki stand-up komedyeninin hedef gösterilmesi olayıdır. Komedyen Pınar Fidan, yaptığı bir gösteride mizahi bir dille cem evlerine saldırıda bulunanları eleştirirken Madımak Otelinde gerçekleştirilen katliamı hatırlatmıştı. Bu gösterinin videosu internette yaygınlaşınca, muhalif milletvekilleri ve sanatçılar ile hak savunucusu olduğunu iddia eden avukatların da içinde bulunduğu bir grup, kendisi de Alevi olduğunu beyan eden Fidan’ın Alevileri hedef gösterdiğini iddia ederek bir sosyal medya linçi başlattı. İfade özgürlüğü ihlallerinden sıklıkla dert yanan gazetelerin ve gazetecilerin de bu linçe dahil olması ve yapılan suç duyurularının ardından Fidan yargılandı. Fidan, bu metnin sunulduğu Mayıs 2021 tarihi itibarıyla hala sahneye dönmemişti.

Fidan’dan bir ay sonra ise komedyen Emre Günsal hedef gösterildi. Stand-up gösterisinde kurguladığı şakalardan birinde bağımlılık tedavisi gördüğünü anlatan Günsal, Atatürk’ün yoğun alkol kullanımına rağmen “koca bir milleti bir arada tutabildiğini” kendisi gibi diğer bağımlıların ama “ailelerini bile bir arada tutamadığını” söylüyordu. Bunun bir şaka olduğunu ve bu şakanın kurgusuna bakıldığı zaman Atatürk’ü kendisine göre yücelttiğini anlamayan bazı sosyal medya kullanıcıları, ilgili videoyu sosyal medyada hedef gösteren ifadelerle birlikte yaygınlaştırdı. Bu linçi yürütenler ile Fidan’a yönelik linçi yürütenler farklı kişiler olsa da yine muhalif milletvekilleri ve sanatçılar ile hak savunucusu olduğunu iddia eden avukatlar ön saflardaydı. Ve yine ifade özgürlüğü ihlallerinden sıklıkla dert yanan gazeteciler ve gazetelerin de rol almasıyla birlikte Günsal’ın Mevlana’ya dair bir şakası da yaygınlaşınca hükümet yanlısı gruplar da Günsal’ı hedef aldı. Emre Günsal tutuklandı ve yargılandı.

Bu son iki örnek, Hrant Dink cinayetine giden yolda yaşananlara oldukça benziyor. Hrant Dink'in bir köşe yazısındaki ifadelerin bir bütün olarak ne anlama geldiğini umursamadan yazının içinde geçen kelimeleri tek tek değerlendirenler Dink'i hedef göstermiş ve Dink yargılanmıştı. Bu komedyenler de sosyal medya üzerinden birçok tehdit aldı. Hatta başka komedyenler Günsal veya Fidan sanılarak tehdit edildi. Hiçbir şekilde nefret içermeyen veya şiddete çağrı yapmayan ifadeleri yanlış anlayarak veya çarpıtarak komedyenleri hedef gösteren saldırgan kullanıcılar nedeniyle birçok stand-up komedyeni kendini risk altında hissetti. Bu olayların ardından gördüğüm birçok stand-up komedyenin stand-up metinlerini düzenleyerek hedef gösterilebilecekleri şakaları çıkardıklarını ve kendilerini kısıtladıklarını öğrendim. Bu iki sosyal medya linç, linç edilmeyenler dahil olmak üzere birçok komedyenin ifade özgürlüğünü kullanmaktan kaçınmasına neden oldu.

Bu örnekler dışında, bazı sosyal medya kullanıcılarının ifade özgürlüğü kapsamındaki görüşlerinin farklı görüşteki saldırgan kullanıcılar tarafından teşhir edilmesi, hedef alınan kullanıcının linç edilmesi ve "iptal" edilmeye çalışılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Özellikle farklı siyasi görüşlere yönelik yapılan bu saldırılar, sağlıklı bir tartışma ortamını yok ettiği gibi hedef alınan kullanıcıların ifade özgürlüğünü kullanmaktan çekinmelerine neden olmaktadır.

Faydacı bir bakış açısıyla değerlendirdiğimizde ise bazen kullanıcılar hatalı olduğu varsayılan görüşlerinde diretmekte ve gerçeğe ulaşmamakta, kendilerini hedef gösterenlerin görüşlerine karşı kategorik olarak düşmanlaşmakta ve radikalleşmekte, kısıtlı bir kitleye ulaşmış ifadeler yaygınlaşmakta, ifadeleri kullanan kişinin hedef gösterilmesi onları mağdur konumuna taşımakta ve bazen tartışmalı ifadelerine daha fazla destekçi edinmektedirler.

Sosyal medyada ifade özgürlüğünün geleceğine dair en önemli tehditlerden biri olan teşhir, linç ve iptal kültürünün çözümü ancak ortak bir sosyal medya davranışları sosyal sözleşmesine sahip olmamızla çözülebilir. Bu ise, en sonda ele alacağım gibi zorlu bir süreçtir.

Nefret söylemi, şiddet ifadeleri ve çıplaklık

İfade özgürlüğü tartışmalarında çözülmesi en zor sorunlardan biri nefret söylemi, şiddet ifadeleri ve pornografi veya çıplaklık gibi konuların nasıl düzenleneceğidir. Sosyal medyada nefret söylemi, nefret suçlarına yol açma ihtimalinin yanı sıra bu söyleme maruz kalan insanların baskı ve tehdit altında hissederek ifade özgürlüğü haklarını kullanmaktan çekinmesine neden olabiliyor. Bu nedenle de birçok sosyal medya kullanıcısının yanı sıra sivil toplum örgütleri de hem devletlere hem de sosyal medya şirketlerine nefret söylemine karşı çeşitli yaptırımlar öngörülmesi konusunda çağrılar yapıyor. Şiddet ve pornografiye dair de benzer şekilde birçok düzenleme talebi dile getiriliyor.

Bu çağrılarının sonucunda belirli oranda düzenleyici kurallar da ortaya çıktı. Fakat taleplerin farklı kişiler için farklı anlamlara gelmesi ve bu düzenlemelerin hayata geçirilmesine ilişkin farklılıklar ifade özgürlüğü üzerinde olumlu olduğu kadar olumsuz etkiler de yaratıyor. Bu konuda yakın zamanda karşımıza çıkan iki örneği inceleyelim:

2021 yılında Filistin'deki Şeyh Cerrah Mahallesi'nde İsrail'in Filistinlileri zorla tahliye etmesine ve saldırılarına dair gönderiler Instagram ve Twitter tarafından engellendi ve bu

gönderileri paylaşan kullanıcıların hesapları donduruldu (Hajjaji 2021). Sosyal medya şirketleri daha sonra bu kısıtlamaların sistemdeki hatalardan kaynaklandığını açıkladı (Gebeily 2021).

Uluslararası Af Örgütü'nün Instagram hesabında 2020 yılında yayınlanan bir video, 2019 yılında ODTÜ Onur Yürüyüşü'nde öğrencilerin polisten gördüğü şiddeti ortaya koyuyordu. Bu video Instagram tarafından sakıncalı bulundu ve gönderiye sınırlama getirildi. Birçok kullanıcı bu kısıtlamanın videonun LGBTİ+'larla alakalı olması nedeniyle müstehcen bulunarak mı yoksa şiddet görüntüleri nedeniyle mi getirildiğini tartıştı. Sonuç olarak Instagram ile gerçekleştirilen görüşmede bu kısıtlamanın bir hata olduğu söylendi ve kısıtlama kaldırıldı.

Bu iki örneğin yanı sıra, Twitter dışındaki sosyal medya mecralarının neredeyse hepsi yıllardır çıplaklığı düzenleme iddiasıyla kadın meme uçlarını gösteren görselleri sakıncalı bularak kısıtlarken, erkek meme uçlarını sakıncalı bulmuyor. Bu kısıtlamanın kadın ve erkeklere farklı uygulanması nedeniyle ortaya çıkan ayrımcılığın yanı sıra, Femen gibi gruplarca yapılan üst beden çıplak olduğu protestoların görüntüleri ve meme kanserine karşı kendi kendine muayenenin nasıl yapılacağına dair öğretici içeriklerin uzun yıllar boyunca kısıtlanması veya kaldırılması nedeniyle başka sonuçları da bulunuyor. Facebook ve Instagram'da bu kısıtlamalar gevşetirse de hala kadınlar ve erkekler için farklı standartlar uygulanıyor.

Bu kısıtlamaların amaçları konusunda farklı görüşler bulunabilir. Özellikle Şeyh Cerrah ve ODTÜ Onur Yürüyüşü vakalarına uygulanan kısıtlamaların bir hata sonucu olduğunu kabul etmek mümkündür. Kısıtlamaların açık nedenlerini bilmediğimiz için varsayımlarla ilerlemek zorundayız. Şeyh Cerrah vakasında antisemitizmi engellemek veya şiddet görüntülerini yaygınlaştırmama amacı taşıyan bir algoritmanın bu hatalı kararı verdiği düşünülebilir. ODTÜ Onur Yürüyüşü vakasında ise şiddet görüntülerinin yaygınlaştırılmamasının amaçlandığını varsayabiliriz.

Öte yandan, şiddet görüntülerini göstermemeye dair düzenlemelerin kolluk kuvvetleri tarafından uygulanan işkence ve kötü muamelenin ortaya koyulmasına engel olmasının, antisemitizmi engellemeye çalışırken İsrail devletinin hak ihlallerinin görünmez kılınmasının ve çıplaklığa dair kısıtlamaların sınırlarının çeşitli insan haklarına olumsuz etkilerinin yanı sıra bu düzenlemelerin özellikle ifade özgürlüğüne ciddi zarar verdiği de açıktır. Uygulamada ortaya çıkan bu olumsuz sonuçları ele alırken sosyal medya şirketlerinin yükümlülüklerinin ne olduğunu ve bu yükümlülükleri nasıl yerine getirebileceklerini tartışmak gerekir.

Sosyal medya şirketlerinin ifade özgürlüğünün kullanılmasına dair negatif bir yükümlülüğü olduğunu varsaydığımız zaman, kullanıcılar arasında ayrımcılık yapmadan tüm kullanıcıların eşit şartlarda istediğini ifade edebilmesini sağlamaları yeterli görülebilir. Bu durumda, özellikle nefret suçlarına yol açabilecek nefret söyleminin düzenlenmesine dair hiçbir sorumlulukları olmadığını varsaymamız ve bu sorumluluğu devletlere bırakmamız gerekir. Devlet kurumlarının çok sayıda kullanıcıya zamanında ve etkin olarak müdahale etmesi pek gerçekçi olmadığı için, sosyal medya şirketlerinin sadece negatif yükümlülüğe sahip olması nefret söyleminin bazı durumlarda yol açabileceği pogromlar gibi ağır sonuçlara bu yolla engel olunamayacağı anlamına gelir.

Sosyal medya şirketlerinin pozitif yükümlülüklerle sahip olduğunu kabul ettiğimiz zaman ise (ki bugün çoğunluk bu görüştedir) teknik olarak karmaşık veya yüksek maliyetli süreçler ortaya çıkar. Böyle bir yükümlülük, sosyal medya şirketlerinin hangi sözlerin ifade özgürlüğü hakkı kapsamında korunmadığına hassas bir şekilde karar vermesi ve ifade özgürlüğü hakkı kapsamındaki ifadeleri hatalı bir şekilde engellemesi demektir. Her ne kadar hatalı kararlardan geri dönülebilecek olsa da, bazı durumlarda geçici kısıtlamalar bazı ağır hak ihlallerinin tazmin edilemez ve geri dönülemez şekilde ortaya çıkmasına neden olabilir. Örneğin gözetiminde işkence gören bir kişinin görüntüsü olay anında yaygınlaştırılabilirse insan hakları örgütleri veya sosyal medya kullanıcıları baskı kurarak işkenceyi sonlandırmak için adım atabilecekken, görüntü şiddet içerdiği için engelleme, kısıtlanma veya gizli yasaklama (*shadow banning*) uygulanırsa mağdurun yaşamını yitirmesine varan sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu gibi ihtimaller nedeniyle sosyal medya şirketlerinin hatalı kararlar vermemesi gerekir. Bu durumda sosyal medya şirketlerinin aslında yargı süreçlerine benzer şekilde şikayet sonucu veya resen etkin bir soruşturma gerçekleştirme, uzman görüşüne başvurma ve karar varma süreçlerini yürütmesi gerekir.

Geçmiş dönemlerde internet kullanıcılarının paylaşım yapabilmesine olanak veren internet forumlarında ve IRC gibi protokolleri kullanan sohbet uygulamalarında bu kısıtlamalar daha çok belirli kelimelerin otomatik olarak sansürlenmesi için oluşturulan kara listeler yoluyla yapılırdı. Kara listeleri destekleyici olarak da forum veya sohbet odası yöneticileri şikayet üzerine veya resen denetim görevi yürüterek uygun bulmadıkları içerikleri kaldırır ve bazen kullanıcıları engellerdi. Kara listeler, özellikle homonim kelimeler nedeniyle sıklıkla hatalı kısıtlamalara neden olurdu.

Bugün sosyal medya mecralarının da benzer bir yöntem izlediğini görüyoruz. Sosyal medya şirketleri kara listeler yerine daha gelişmiş ve çoğunlukla makine öğrenmesi yoluyla beslenen yapay zekalara dayanan algoritmalar ile otomatik denetim gerçekleştiriyor ve denetim süreçlerinin belirli aşamalarına insan müdahalesini dahil ediyor. Hatalı kısıtlamalar insan müdahalesi sonucunda ortaya çıkabilecek olsa da çoğunlukla otomatik denetim sırasında gerçekleşiyor.

Algoritmaların neye göre harekete geçtiğini şeffaf şekilde açıklayan neredeyse hiçbir sosyal medya mecrası bulunmamasına rağmen gözlemlere ve tecrübeye dayalı tahminlerde bulunmak mümkündür. Birçok sosyal medya mecrası video ve fotoğrafları, makine öğrenmesi yoluyla geliştirilmiş algoritmaları aracılığıyla içeriğinin ne olduğunu tahmin ederek otomatik olarak sınırlandırıyor. Benzer şekilde metinleri de aynı sistemlerle semantik olarak inceleyerek kısıtlama yoluna gidiyor. Bu kısıtlamaların şikayet yoluyla gerçekleştiği durumlarda ise popüler olmayan hesapların veya paylaşımların az sayıda şikayetle bile algoritmalar tarafından doğrudan kısıtlandığı ama belirli meslekleri icra eden veya belirli görevlerde bulunan kişiler ve popüler hesapların ise algoritmaya karşı ya tamamen koruma altına alınarak manuel insan denetimine tabi tutulduğu ya da kısıtlama için şikayet sayısı sınırının yüksek tutulduğu geçmişteki örneklerden anlaşılabilir. Paylaşımı yapan kişi bu kısıtlamanın haksız olduğunu iddia ederse paylaşımın tekrar yayına girmesi için beklemek zorunda kalıyor.

Kamusal figürlerin sosyal medya paylaşımlarının kolaylıkla yayından kaldırılabilmesi, sıradan bir internet kullanıcısının paylaşımının kaldırılmasından daha fazla tepki yaratacağı için sosyal

medya şirketleri bu sistemi daha güvenli bir yöntem olarak görüyor olabilir. Fakat bu uygulama, konvansiyonel medyanın aksine, ifade özgürlüğünü tabana yayarak geliştireceği ve daha fazla şeffaflık ve katılımcılık sağlayacağı umulan sosyal medyanın başarısızlığı olarak değerlendirilmelidir.

Yapay zeka yoluyla verilen kararların içeriğin hatalı şekilde yayında tutulmasına veya kaldırılmasına neden olmasını göz önünde bulundurunca bu başarısızlığın, yapay zekanın tüm dillerde mükemmel bir semantik algısına sahip olduğu bir durumda çözülebileceğini varsayabiliriz. Bu mükemmelliğe erişemediğimiz bugün ise devletlerin sosyal medya şirketleri üzerinde ifade özgürlüğünü kısıtlamak için kullanabilecekleri yeni yetkiler elde etmesini normalleştiren bir iklim içerisindeyiz. 29 Temmuz 2020’de kabul edilen İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun da kötüye kullanılacak örneklerdendir.

Bugün için, birçok vakada kısıtlı bir süre de olsa ifade özgürlüğünün haksız şekilde engellenmediğinden emin olmak otomatik engelleyiciler yerine insanlardan oluşan multidisipliner kurullar gerektiriyor. Milyonlarca insanın her gün yüz milyonlarca paylaşımını denetleyebilecek kurulların kurulması ise gerçekçi bir beklenti değildir.¹ Varsayımsal olarak mükemmel olan bir yapay zeka denetçinin varlığı sağlanana kadar, sosyal medya şirketlerinden ve devletlerden beklediğimiz tüm düzenlemeler çoğunluğun tiranlığı anlamına gelebilir. Zira şikayet edenlerin sayısına göre veya şikayet edilenin destekçilerinin sayısına göre karar alması beklenen algoritmalar veya çoğunluğu arkasına alan popülist iktidarlar ifade özgürlüğünün ne olduğu konusunda tek söz sahibi olacaktır. Özellikle saldırgan kullanıcıların bu sistemleri manipüle ettiği ve edeceği ortadadır. Sosyal medyada ifade özgürlüğüne yönelik bugün yaşadığımız ve gelecekte tehdit yaratan en önemli sorunlardan biri budur.

Sonuç

İnternetin yaygınlaşması ile ifade özgürlüğünün yargının konusu haline gelmesi arasında bir korelasyon görebiliyoruz. İnternette paylaşılan ifadeler, basılı yayınlardakiler gibi aleni olarak değerlendirilmesine rağmen basın yayın organlarındakinin aksine yalnızca kısa süreler içerisinde değil her zaman dava konusu olabiliyor. Birçok insan, artık geçmiş fikirlerini savunmazken bile 5-6 yıl önceki paylaşımları nedeniyle hedef gösterilebiliyor ve yargılanabiliyor. Bu hedef göstermeye dayanan yargılamaların yanı sıra kamu otoritesinin resen harekete geçtiği birçok örnek görüyoruz. 21 Mayıs 2020’de İçişleri Bakanlığının Twitter hesabında paylaşılan bir tweete göre, 10.111 sosyal medya hesabı incelenmiş, 1.105 şüpheli şahıs tespit edilmiş ve 510 şahıs yakalanmıştı. Bu kişilerin yakalanmasına kadar giden süreçteki tek suçlama “asılsız ve provokatif koronavirüs paylaşımları” yapmalarıydı. Hükümet yetkililerinin bu dönemde birçok hatalı bilgi paylaştığı ve asılsız olduğu iddia edilen paylaşımların bazılarının doğru olabileceği ise Eylül 2020’de CHP Milletvekili Murat Emir’in yayınladığı belgelerin ardından Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın açıklamalarıyla ortaya çıktı.

¹ Twitter’da günde yaklaşık 500 milyon tweet paylaşılırken, sadece 2020 yılının ilk yarısında 12.441.868 hesap şikayet edildi. <https://transparency.twitter.com/en/reports/rules-enforcement.html#2020-jan-jun>.

Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte cumhurbaşkanına hakaret suçlaması da giderek arttı. 1994 yılında cumhurbaşkanına hakareten toplam 11 dava karara bağlanırken, 2000 yılında 47, 2010 yılında 56 davaya karara bağlanmıştı. Sosyal medyanın daha yaygın kullanılmaya başlandığı 2010 yılı sonrasında sayılar katlanarak arttı. 2015 yılında 678, 2016 yılında 2579, 2017 yılında 5150, 2018 yılında 6270 dava karara bağlandı. Sosyal medya ile birlikte ifade özgürlüğünü kullanmayı kolaylaştıracağı varsayılırken, kamuya açık şekilde ifade özgürlüğünü kullanan insan sayısının artması, kamu otoritesinin toleranssızlığından etkilenen kişi sayısının da artmasına neden oldu. Burada suçlanması gereken sosyal medya olmasa bile, kamu otoritesine sağladığı bu kolaylık nedeniyle klavyeden uzak yaşamda da insanların görüşlerini ifade ederken çekinmesine neden olan bir caydırıcı etki yarattığı görülebilmekte. Bu durum, daha önce toplumun sadece küçük bir kısmını tehdit ettiği için çoğunluk tarafından görmezden gelinen ve ifadeleri suç haline getiren yasal mevzuatın değişmesi ihtiyacını bugün tekrar hatırlatıyor.

Hem yasal mevzuat hem sosyal medya şirketlerinin politikaları hem de kullanıcı davranışları internetin ve tek tek mecraların özünü tam olarak kavramayan şekilde ortaya çıkıyor. Bunun nedenlerinden biri her yeni servisin öncekinden farklı tartışmalar doğurması ve tüm mecraların her gün değişmesidir. Örneğin, Clubhouse ve Twitter Spaces doğası itibarıyla kamusal yayınlarırken birçok kullanıcı bunları özel sohbet odaları gibi kullandı. Birçok kamusal figür, Clubhouse'un ilk günlerinde Twitter'da yapmadıkları kadar açık konuştu ve bunlar haber olunca rahatsızlık duyarak ya bu mecraları kullanmaya bıraktı ya da eski kalıplarına geri döndü.

Peki bu mecraları düzenleyeceğine varsaydığımız yasal, politik ve sosyal kuralları neye göre belirlemeliyiz? Mesela kamusal figürlerin ifade özgürlüğüne dair çizilen sınırlar ve bunlara dair yaptırımlar sıradan vatandaşa da birebir uygulanabilir mi veya uygulanmalı mıdır? Elinde yaptırım gücü olan bir İçişleri Bakanı'nı veya etki gücü yüksek Diyanet İşleri Başkanı ile üç takipçili bir sosyal medya kullanıcılarını aynı mı değerlendirmeliyiz?

Bu konulara dair tabii ki belli cevaplarımız vardır. Fakat internetin yaygınlaşmaya başladığı ilk yıllarda, "Bitmeyen Eylül" adı verilen 1993 Eylül ayında aslında bu sorunların çözümsüzlüğünün temeli atılmıştı. Bugünkü bildiğimiz anlamda World Wide Web yaygınlaşmamışken internet denilince akla gelebilecek en önemli servislerden biri olan Usenet, genellikle üniversiteler tarafından kullanılıyordu. Üniversite öğrencileri Eylül aylarında ilk kez Usenet kullanmaya başlıyor ve nasıl kullanmaları gerektiğine dair standartları ve forumları, mail listelerini ve Usenet'i kullanmaya dair sosyal anlaşmaları ifade eden "netik" adlı etik standartları öğreniyorlardı. İnternet servis sağlayıcısı American Online'ın Eylül 1993'te tüm kullanıcılarına Usenet'i açmasının ardından böyle bir kurallar dizisini öğrenme süreci ortadan kalktı. Bu da internetin bir sosyal ortam olmadığı, sosyal bir düzenlemeden muaf olduğu algısını yarattı. Bu algı klavyeden uzak hayatta insanların kaçındıkları davranışları, internette rahatlıkla yapmalarına neden oldu.

İnternetin hızla yaygınlaşmasının diğer bir etkisi, hükümetlerin düzenleyici kurallar adı altında anlamsız tedbirler almaya çalışması oldu. Örneğin Türkiye'de internet ortamını düzenlemek için yapılmaya çalışılan ilk değişikliklerden birisi, internet sitelerinin birer çıktısının alınıp basın savcılığına teslim edilmesini öngörüyordu. Sınır tanımayan internetin sınırlar içerisinde

düzenlenmeye çalışılmasının yanı sıra kapsayıcı olmayan ve sadece batı merkezli bazı çözümler ise Türkiye gibi ülkelerde başka tehditler yaratabiliyor.

Örneğin, AB’de yürürlükte olan veri koruma düzenlemesi GDPR, AB vatandaşlarının verilerini ülke içinde tutmayı amaçladığını söylüyor. GDPR’nin iyi niyetini tartışanlar olsa da geçtiğimiz yıl yapılan sosyal medya düzenlemesiyle benzer bir zorunluluğun getirilmesi Türkiye gibi ifade özgürlüğünün ciddi tehdit altında olduğu bir ülkede insanlar için gerçek bir tehlike yaratıyor. Sosyal medya şirketleri Kanunun öngördüğü gibi verileri Türkiye sınırları içindeki sunucularda tutarsa, çoğunun vaat ettiği “ifade özgürlüğü kapsamındaki ifadeler nedeniyle kamu otoriteleriyle bilgi paylaşmama” politikası fiili olarak aşılabılır olacak.

İfade özgürlüğüne karşı internet ortamındaki her türlü mecrada birbirinden farklı birçok tehdit bulunuyor. Ağ tarafsızlığı gibi konuları bu yazıya sığdırmak mümkün olmadı. Fakat değinmediğim sorunlar da dahil tüm bu sorunların çözümü için dünya çapında hem internetteki sosyal davranış kurallarını hem de yasal düzenlemeleri mümkün olduğunca ortaklaştırmak gerekiyor. Bunun için Türkiye’de interdisipliner uzmanların katkılarıyla çözüm önerileri geliştiren sivil inisiyatiflerin gelişmesi ve dünyanın geri kalanı ile işbirliği içerisinde genelgeçer standartların oluşturulması gerekiyor. Bunun çok zor bir süreç elbette, fakat bunu yapamadığımız ve interneti iki insan arasında klavyeden uzak konuşma, konvansiyonel medya araçları veya tamamen sosyal düzenden bağımsız bir ortam gibi değerlendirerek ifade özgürlüğünü ele aldığımız sürece; internetin ve sosyal medyanın, sanıldığı gibi ifade özgürlüğünü güçlendirici bir araç olmasından çok ifade özgürlüğünün daha fazla gözetime tabi olduğu, daha fazla kısıtlandığı ve daha çok cezalandırıldığı bir mecraya dönüşmesi kaçınılmaz hale gelecektir.

Kaynaklar

Gebeily, Maya. 2021. “Instagram, Twitter Blame Glitches for Deleting Palestinian Posts.” *Reuters*, 10 Mayıs 2021. [URL](#).

Hajjaji, Danya. 2021. “Sheikh Jarrah Evictions Posts Being Censored by Instagram, Say Palestinians.” *Newsweek*, 7 Mayıs 2021. [URL](#).

Covid-19, capital and the right to existence

Warren Montag

The development of a number of vaccines shown to be effective in preventing covid-19 has been rightly hailed as a major victory in the battle against a pandemic that has so far killed nearly four million people worldwide and left millions, perhaps tens of millions, suffering life-altering after effects. Unfortunately, no one has yet succeeded in developing a vaccine capable of preventing social, political and economic forces from actively working against the free production and distribution of these vaccines to the world's population. In India and Brazil, for example, where covid-19 continues unabated, vaccines remain available only to a small percentage of the population: only 3.5% in India, 11% in Brazil are fully vaccinated (Holder 2021). At the same time, both nations have suffered recurring and increasingly severe shortages of oxygen, an absolute necessity for the survival of acute-stage covid-19 patients, meaning that it must be purchased on a thriving black market, placing it far beyond the reach of most citizens. And these widespread problems are but the most obvious consequences of the reliance on the intrinsic wisdom of the world market, the promise of its global supply chains and, perhaps more fundamentally, the form of property right on which the capitalist market is based. In the context of a pandemic, the very fact that the information necessary to manufacture of vaccines, medicines and medical technologies can be defined as intellectual property, and thereby withheld or distributed according to the will of the proprietor, demonstrates the extent to which the current forms of property form a major obstacle to the effort to stop the spread of the coronavirus and save hundreds of thousands, if not millions, of lives. The proposal to grant even a temporary waiver of vaccine patents caused outrage and dire warnings of market disruption at the May 21 Global Health Summit of the G20 nations, where the participants reached what the media has called a compromise only after a long and contentious discussion: a strictly voluntary "pooling" or sharing by participating pharmaceutical companies of the information they own as their legal property (the so-called vaccine recipes) (Guarascio 2021). Indeed, from their point of view, there could be no other truly just or efficient solution to the problem of the shortage of the vaccines in relation to the world's population than that based on private property and a market as free from regulation as possible.

Luckily for these companies, and the governments that protect their interests, the number of excess deaths that will result from this compromise will likely never be known: apparently the market in medicines requires that a veil of ignorance be cast over those from whom it withholds its bounty, that is, its casualties. Some nations claim they simply cannot afford to count the dead, much less to determine if a given individual died from covid-19 or from a heart attack; others, unable plausibly to make such a claim, have invented ways of preventing apparent covid deaths from being counted as such, for example, recording only those deaths that occur after a formal diagnosis and admission to a hospital. This is an especially effective technique when

hospitals are overwhelmed, and an untold number of acutely ill people are left to die at home or in hospital hallways, reception areas, sidewalks and parking lots, as has happened in major cities around the world. What is significant here is that in a surprising number of cases, government agencies no longer attempt to arrive at an accurate count of covid deaths, which they then might or might not disclose to the general public. Instead, there has occurred a strategic shift from what Foucault called a *volonté de savoir*, or will to knowledge, to a *volonté de ne pas savoir*, that is, a will not to know, a will to be immunized against the effects of knowledge and the responsibility that would come with this knowledge (Foucault 1976). In fact, throughout the world, governments have actively suppressed information concerning rates of infection, hospitalization and death, in some cases, citing a fear of panic, and thus acknowledging by way of a justification their decision to suppress this information. More commonly, governments fear that an accurate count of covid deaths would likely lead to the implementation of measures starkly incompatible with the neoliberal regime and further would only call attention to the immense human cost of the market corrections and adjustments otherwise known as its failures. The most disastrous experiences, particularly in the US, Brazil and India, were marked by a resistance on the part of the state (especially at the highest levels) to effective public health measures (masks, social distancing and shutdowns) on the grounds that they would impede the operation of the market. The constantly reiterated insistence on keeping the economy going, in fact, represented an attempt to avoid the massive expenditures of public funds which were seen as more disastrous for the nations in question than hundreds of thousands of avoidable deaths. Following a similar logic, governments at the national level refused to purchase and distribute necessary equipment, preferring to compel individual hospitals or local governments to rely on the market, even as the pandemic was raging. The global trend of privatization that preceded the arrival of covid-19 had already led to the closure of hospitals, the deregulation of health care, and increasing demands to cut services deemed too costly, while limiting supplies of medicines, PPEs and other necessary equipment, including ventilators and oxygen (Moody 2020). These trends together contributed to a death toll in the US far higher than would have been the case had proper public health measures been implemented and hospitals adequately staffed and equipped. The very idea of planning for the eventuality of a pandemic on a national level, however, had been rejected as unnecessary and inefficient given the well-established network of supply chains and the expense of maintaining emergency supplies of equipment and medicines.

The pandemic thus not only exposed how markets in medicines, medical equipment (from ventilators and oxygen to masks, gowns, gloves, etc.) and health care itself (hospitals, clinics, doctors) failed, but showed that market mechanisms were perhaps the most irrational and inefficient means of matching supply and demand (or more importantly, supply and need). In fact, it revealed that the global insistence on efficiency in health care by the IMF, the World Bank and the European Bank, meant eliminating the emergency supplies maintained in anticipation of the kind of global catastrophe that continues to afflict much of the world in order to increase the profits of privatized facilities and decrease public spending. It is for this reason that these same financial institutions have rejected any notion of suspending patents (intellectual property) so that as many nations as possible can produce vaccines themselves (although this may be changing in response to growing pressure from below): to suspend the

patents would constitute interference in the market mechanisms that encourage investment in the production of vaccines, but it would also amount to a violation of the proprietary rights of the pharmaceutical companies to dispose of their property as they see fit.

And while it is true perhaps that property rights enjoy a status not granted to other rights among the institutions and nations named above, given the status of the market as the sole rational means of distributing goods and services, the appeal to rights here is significant. In fact, the pandemic, by revealing the inadequacy or outright failure of markets, has conferred a renewed importance and even urgency on the notion of right: when events call the rationality and efficiency of the market into question, the neoliberal regime must fall back on the idea of right, that is, property right, understood as the right to possess anything, including oneself and one's rights.

The right to decide when, where, or even if, a vaccine can be produced and distributed, or whether the information gathered in the effort to produce the vaccine will be made accessible to others, might once have been justified as necessary to the functioning of the market. The widespread failure of markets to move supplies to meet the most pressing need or to organize production in the case of global shortages, however, shows clearly how property right, as was often the case during times of famine, is preserved at an immense cost in human life. In opposition to the moralism of the proprietors, the specific features of the present political and social conjuncture have served to recall a right that had to be obscured, neutralized, and finally nullified, for property right in its modern form to exist. The return of this right has opened up a conflict over the meaning and foundation of human rights, including the right to have rights. Can there, must there, be a human right to existence?

For Hannah Arendt in the *Origins of Totalitarianism* (Arendt 1958), the 20th century phenomenon of the stateless person, that is, an individual who having been born within the territorial boundaries of some nation, was at a certain specific point legally deprived not only of citizenship and with it the civil rights of a native-born citizen. Further, because so-called natural or human rights, the rights every human being by virtue of being alive is said to possess, exist only insofar as they are recognized and enforced by the juridical apparatus of a national state, to be deprived of civil rights is simultaneously to be deprived of human rights. For Arendt, the point is not to adjudicate the claims of one or the other set of rights, but to show that both depend on the prior existence of the right to have rights. Such a right would precede and found the right to possession or property: the individual can only possess the right to possession if there is a right, not possessed and therefore not revocable or removeable, to right: something like an *Urrecht*. In a sense, the right to have rights is the only genuinely human right, the only right that exists outside of and prior to society. It is the capacity to be endowed with civil and natural rights within a social and legal order, the place where alone this *Urrecht* can be realized as the possession of a plurality of rights. Arendt, however, inscribes the entire problem of *Heimatlosigkeit*, or statelessness and the question of how the stateless could realize the right to have rights, in a juridical framework: even the one who is set outside the law, the outlaw, the one who is declared *Vogelfrei* and abandoned, is banished to the law's outside by means of a legal action. Similarly, the threat attached to the condition of statelessness is that of being deprived of legal status; the consequence of this deprivation is the transformation of the

law into nothing more than organized violence. What is particularly striking in her account is the absence of any notion of the non-judicial substrate of the law, the fact the law is both exercised by and applied to those who, whether stateless or not, by definition enjoy the right to the right to have rights, a right that is possessed only insofar as it is exercised, the right entirely immanent in the act of living: the right to existence.

Of all the rights with which political thinkers have endowed human beings, the right to existence has proven the most elusive and in certain ways the most contested. It appears in some but not all of the constitutional documents that followed the American and French revolutions, and when it does, it appears as one of a series of rights, which has the effect of emptying what is typically referred to as “life” of its specificity. In the Universal Declaration of Human Rights, for example, the question of a right to existence is divided between Article 22 and Article 25, following a set of juridical norms. Moreover, the tendency to avoid a direct and unambiguous declaration of a right to existence – that cannot be superseded by other rights without endangering the very concept of right – is the rule rather than the exception. The right to existence is often little more than the shadow cast by property right, discussed only insofar as it establishes property as necessary to human existence and perhaps the very form of this existence.

In Locke’s *Second Treatise of Government*, one of the most important sources of the US Constitution, and indirectly of the French *Declaration des droits de l’homme et du citoyen*, it is difficult to determine whether the order in which the inalienable rights, possessed even by individuals in the state of nature, are listed is significant. Locke early in the *Second Treatise* orders them as follows: “life, health, liberty and possessions” (Ch. 2, section 8). It is indeed tempting and perhaps inevitable to understand these terms as ordered according to priority: life is the condition of the others, and without health (that is, here, if another person injures you), you are deprived of the freedom you would otherwise enjoy. Similarly, without freedom you are unable to acquire and keep possessions. Towards the end of the work, however, he reverses the order of rights and does so in a way that eliminates the ambiguity of the earlier statement: Locke refers to the individual’s right to “to preserve his property, that is, his life, liberty and estate” (Ch. 8, section 87). I cite this text not only because of its influence on liberal thought, but more importantly because it suggests, rather surprisingly, but nevertheless in accordance with his arguments in Chapter 5 of the *Second Treatise*, that property (meaning absolute or private property) is the condition of life. Not only is the life of an individual impossible without the appropriation of food, water, and the materials necessary to the making of clothing and shelter, an act that is irreducibly both physical and juridical, but even the life of the individual has become an object the he owns. Although he cannot give or sell to another the permanent right to the self he owns, this object can under certain conditions be taken from him legitimately, not only by a legal execution, but his life may be made the property of another if he has done something to cause him to lose his ownership of himself. I don’t have time here to explore Locke’s discussion of property, except to note that the phrase I just cited is not accompanied by any explanation or justification and remains isolated from the rest of the passage. I include it here because it is one of the first assertions of the primacy of property over life. And this primacy is both moral and legal (in relation to God’s law or the law of nature),

and a matter of fact (without property the things necessary to human life cannot be appropriated or produced).

Whatever Locke's importance for 18th century European political thought, his elevation of property to the position of *Urrecht* was increasingly contested in practice and theory. In Article 2 of the 1789 version of *Le déclaration des Droits de l'homme et du citoyen*, there is no mention of life or a right to life. The list of imprescriptible rights is limited to the right to "freedom, property, security, and resistance to oppression" (*la liberté, la propriété, la sûreté, et la résistance à l'oppression*). The meaning of security (*la sûreté*) is far from clear here, and, if anything, seems by proximity to refer to security in one's possessions, including at that time slaves, whose owners played an important part in shaping the *Declaration*. The more radical draft declaration of 1793 addresses precisely these points. Article 8 of the later version supplies the definition of security missing from the earlier version: "security consists in the protection afforded by society to each of its members for the preservation of his person, his rights, and his property" (France 1793), person here meaning an individual's physical and corporeal existence. More importantly, though, Article 21 establishes the duty of the state to provide the necessities of life for those who for any reason cannot provide for themselves: "Public assistance is a sacred debt of the state. Society owes sustenance to unfortunate citizens, either procuring work for them or in providing the means of existence for those who are unable to labor" (France 1793).

The 1793 Declaration in fact represented an attempt to re-establish a right suspended, de facto if not de jure, to what is necessary to existence, at a minimum food, water, clothing and shelter. In the 12th century, in the face of famine, the Church in Europe ordered that the authorities had to provide these necessities to the individuals who lacked them, or exempt them from the laws protecting property to allow the destitute to obtain these goods themselves from the unused surpluses of others (Montag 2017). For centuries in Europe, this right was nearly always invoked in relation to food, during times of famine or shortages, and while jurists for the most part sought to protect certain forms of personal property, few regarded the right to existence as simply one right among others. On the contrary, it was the right in the absence of which all other rights were meaningless: as Aquinas argued, the imminent danger of death by starvation that could be prevented by the transfer of another's surplus food, nullified the status of that surplus as property.

In the 18th century, the proponents of capitalist property forms and market rationality sought to challenge this tradition. The physiocrat Roubaud, for example, argued that it was the possessors of surplus grain during famine who required an exemption: they should be exempted from any obligation to make their surplus available to the hungry—even by merely lowering the price. The fact that a man is dying of hunger does not give him a claim to the merchant's property; his need does not nullify property right and no fault can be assigned to the merchant if he were to die (Hill and Montag 2014, 281-284). From the middle of the 18th century the right to existence had begun to fade into obscurity, seen simultaneously as unnecessary and unjust given the progress of European civilization.

It was not until a few years after World War I that the economist Ludwig von Mises, one of the founders of neoliberalism, alarmed both by the triumph of communism in Russia and the rapid

growth of communist parties throughout much of the world, as well as by the policies of the Social Democratic Workers Party of his native Austria, returned to this problem. Von Mises worried that at the root of both socialism and communism was the assertion of a right of existence, not as a norm, but as an enforceable obligation imposed on the state. Oddly, his critique focused on a work by an obscure figure that had appeared nearly 40 years earlier, in 1886: Anton Menger's *The Right to the Whole Produce of Labor*, in which Menger, a legal scholar, sees socialism as the logical extension of political rights established in the 17th and 18th centuries. For him, as in the earlier period, socialism must present a program of basic economic rights, at the center of which was the right to existence. The fact that von Mises found Menger's vision of a gradual and legal road to socialism worthy of refutation is significant.

Von Mises argued that if the right to existence means no more than "the claim of people, without means and unfit for work and with no relation to provide for them, to subsistence, then the Right to Existence is a harmless institution" in that it "gives to the necessitous no title recoverable by law" (von Mises 1922, 38). He worries, however, that by "Right to Existence the socialists do not mean this". Their definition is (and here he cites Menger) "that each member of society may claim that the goods and services necessary to the maintenance of his existence shall be assigned to him, according to the measure of existing means, before the less urgent needs of others are satisfied" (von Mises 1922, 38). Von Mises then notes that "the form which the concept sometimes takes—that no one should starve while others have more than enough—expresses that intention even more clearly. Plainly, this claim for equality can be satisfied, on its negative side, only when all the means of production have been socialized and the yield of production is distributed by the State" (von Mises 1922, 38). Indeed, von Mises is deeply concerned that "the envy of the injudicious masses," their desire for social and economic equality, will be given full expression in a democratic society and lead to what he calls "confiscatory" levels of taxation.

But this is only one element in Von Mises' argument against an enforceable right to existence; another, explained at some length in his later work, *Human Action* (1949), rests on the claim that "the fear of penury and of the degrading consequences of being supported by charity are important factors in the preservation of man's physiological equilibrium. They impel a man to keep fit, to avoid sickness and accidents, and to recover as soon as possible from injuries suffered". In fact, "in an unhampered market economy the absence of security, i.e., the absence of protection for vested interests [such as the laboring part of the population], is the principle that makes for a steady improvement in material well-being" (von Mises 1949, 838). For von Mises, then, the fear of total destitution (starvation and homelessness), a fear credible only if such destitution is allowed to exist for all to see, is necessary to the market system, an invisible means of coercing individuals to accept whatever work and whatever wages the market offers. Von Mises borrowed from Malthus the idea that nature is far more effective than law in causing individuals to act: hunger cannot be circumvented and it will not be seen as state coercion. Further, if individuals die of hunger, their death serves to guard the human species from expanding beyond what existing resources can support.

These ideas once shocked many of von Mises' readers; today, although expressed somewhat more cautiously, they are the guiding principles of states and financial institutions around the world. This is the reason the Trump administration could regard its response to the pandemic as a success: it succeeded to a surprising degree in defending the nation's accumulated capital from the demands of a frightened and desperate population. It displayed a devotion to free market principles even after markets had repeatedly failed to match supply and demand and financial institutions themselves began to call for the federal government to organize the production and distribution of necessary equipment. Trump blocked any mobilization against his policies by encouraging actions against his political adversaries by armed far right groups. But most of all, Trump, freed from any concern about the rising death rates and prepared to let them rise until the pandemic somehow disappeared, set out to put an end to the notion that the state had an obligation to protect the lives of its citizens, that is, that citizens had a right to existence. His allowing preventable deaths to occur in ever increasing numbers, and refusal to take measures to slow the transmission of the disease, overwhelmed both the public and elected officials. Trump demonstrated that under specific conditions, of which the pandemic was a perfect example, a strategy of abandonment and exposure, a refusal to act that, despite hundreds of thousands of deaths, would appear to his supporters as a liberation, even as they too began dying. It would thus mobilize his far-right base, diminish the opposition of the financial world, and convince 70 million voters that his approach to the pandemic was neither incompetent nor a failure, but supremely efficient. And this approach is not limited to Trump or the US; we could just as easily speak of the Indian or Brazilian variants of this strategy.

Perhaps this is the time to reclaim the right to existence: the moment of its total eclipse by the capitalist market (and the property forms proper to it) is the moment the effects of its absence become not only palpable but intelligible. Von Mises has been proven correct: an enforceable right to existence extended to all without exception is incompatible with the operation of the market. Even in the face of a pandemic whose official death toll is nearly 4 million globally and which will continue to increase until 60-70% of the population outside of Europe and North America is vaccinated, his ideological heirs do not hesitate to affirm the inviolability of the right of ownership of intellectual property, as well as the inscrutable intelligence of the market, no matter what the cost in human lives. Despite their best efforts, neoliberalism has been shaken by its failures even as it has no means to address them except denial and distraction, and the assurances that the market's decisions are infallible ring hollow. The increasing incompatibility of capitalist property relations with any attempt to preserve and foster human (and non-human) life in the face of grave threats, from climate change to new pandemics, all of which are by-products of capitalist progress, is now intelligible to the popular masses everywhere. The truth that the market has failed and continues to fail, however, will not by itself enlighten humanity no matter how clearly it is demonstrated. It must be made effective and "armed" (Machiavelli) in the action of mass movements. The pandemic has demonstrated in the most dramatic way that the absence of a right to exist, including a right to all available treatment of and protection from disease, renders all other rights meaningless. It has also revealed the willingness of the ruling classes globally to allow millions of preventable deaths in order to protect their property and their profits. The critique of capitalism is no longer a matter of theory; it is a matter of life

and death that demands the transformation of the weapons of criticism into the critique immanent in the weapon of international mass action.

References

- Arendt, Hannah. 1958. *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland: Meridian Books.
- Foucault, Michel. 1976. *Histoire de la sexualité: la volonté de savoir*. Paris: Gallimard.
- France. 1789. *Declaration of the Right of Man and the Citizen*. [URL](#).
- France. 1793. *Constitution du 24 juin 1793*. [URL](#).
- Guarascio, Francesco. 2021. “G20 snubs COVID patent waiver, waters down pledge on WHO’s funding”. *Reuters*, May 18.
- Hill, Mike, and Warren Montag. 2014. *The Other Adam Smith*. Redwood City: Stanford University Press.
- Holder, Josh. 2021. “Covid World Vaccination Tracker”. *New York Times*, June 16.
- Locke, John. 1980 [1689]. *The Second Treatise of Government*. Edited by C.B. Macpherson. Indianapolis: Hackett.
- Menger, Anton. 1899 [1886]. *The Right to the Whole Produce of Labor*. Translated by M.E. Tanner. London: Macmillan.
- Montag, Warren. 2017. “The Prisoners of Starvation, or *Necessitas dat legem*”. *New formations: a journal of culture/theory/politics* 89: 12-29.
- Moody, Kim. 2021. “How Just in Time Capitalism Helped Spread Covid-19: Trade Routes, Transmission and International Solidarity”. *Specter*, April 8.
- Von Mises, Ludwig. 1949. *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven: Yale University Press.
- Von Mises, Ludwig. 1951 [1922]. *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. New Haven: Yale University Press.

İhmal edilebilir hayatlar, kayda geçmeyen ölümler

Feride Aksu Tanık

Dünya eşitsiz bir yerdir!

Pandemi öncesinde de eşitlikçi, sömürünün olmadığı bir hayatımız yoktu. Milyarlarca insan yoksulluk içinde yaşıyor. Her ülkenin satın alma gücüne göre standardize edilerek hesaplanmış verilere göre dünya nüfusunun %85'i günde 30 dolardan az bir gelire sahip (Roser, 2021). Modi'nin yönettiği ve Covid-19 kayıplarının kitleler halinde açık alanda yakıldığı Hindistan'da günlük ortalama gelir 4.5 dolar. Birçok Afrika ülkesinde daha da düşük. Gelir dağılımı eşitsizliklerini de not düşmek gerekir.

Birleşmiş Milletler (BM), UNICEF, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Bankası'nın (WB) ortak hazırladıkları raporda, sadece 2017 yılında 5.4 milyon 5 yaş altı çocuğun yaşamını yitirdiği, bunun 4.4 milyonunun bölgesel eşitlik sağlanabilirse, 5.1 milyonunun küresel eşitlik sağlanabilirse engellenebilir ölümler olduğu belirtilmektedir (UN Interagency Group 2018). Yüz bin canlı doğumda anne ölümleri Sahra Güneyi Afrika'da 542 iken, Avrupa'da 10'dur (WHO 2019).

Dünyada 1 milyar insan gecekondü bölgelerinde yaşamaktadır. Barındıkları evler briket, saman, geri dönüştürülmüş plastik, çimento blokları ve hurda kerestelerden yapılmıştır. 21. yüzyılda kentlerin büyük bölümü çevre kirliliği, dışkı ve çürüme ile kuşatılmıştır ve bu durumda "düzenli olarak ellerini yıka, fiziksel mesafeye dikkat et, Covid-19 belirtileri gösterdiğinde kendini izole et" uyarıları bir anlam ifade etmemekte, hayata karşılık gelmemektedir. Gecekondü bölgelerindeki barınma koşullarının en temel özellikleri güvenli ve temiz suya ve sanitasyona erişimin olmaması, bunların yanı sıra kötü barınma koşullarında çok kalabalık yaşama zorunluluğudur (Davis 2006). Sadece kentli yoksullar değil, mülteci ve göçmenler de yaşamlarını bu koşullarda sürdürmektedirler.

Eşitsizlikler sistematik ve tutarlı bir biçimde aynı coğrafyalarda, aynı toplumsal sınıfları dezavantajlı kılmaktadır. Yoksulluk, eşitsizlikler rastlantı değildir; kapitalizmin, neoliberal politikaların bilerek ve öngörerek, iradi olarak yarattığı bir durumdur.

Kapitalizmin doğal yaşamı ve dünyanın ekosistemini tahrip ettiği ve yapısal krizin derinleşerek sürdüğü bir zaman diliminde pandemi başladı. Neoliberal politikalar, şirketleşmiş devletler, devlet adamından çok şirket yöneticisi kimlikli politikacılar, piyasalaşmış, ticarileşmiş sağlık sistemi ve alınıp satılan bir metaya dönüştürülmüş sağlık!

Pandemiyle mücadele yaklaşımı ülkelerin insan yaşamına verdikleri değerle yakından ilintilidir. İnsan yaşamına verilen değer ülkelerin siyasal seçimlerinde, kararlarında, politikalarında vücut bulur. Ağırlıklı olarak şirket devletlerin yönettiği bu küresel sistemde

Küba, Yeni Zelanda, Vietnam gibi az sayıda ülke hastalığı sınırlandırmayı ve ölümleri engellemeyi başarırken, neoliberal sistem sermayenin kazançları adına halk kitlelerinin hastalanmasına ve ölümüne göz yummaktadır. Pandemi sürecindeki sosyal ve ekonomik politikalar, hayatı eve sığmayan toplumun dezavantajlı kesimlerini, emekçileri değil sermayeyi gözetken bir rota izlemekte, hastalık ve ölümler yoksulları, işsizleri, güvencesizleri, işçileri, mültecileri, ezcümle toplumun dezavantajlı kesimlerini vurmaktadır. Toplumsal hayatı sürdürme sorumluluğunu üstlenenler, en çok risk altında olanlardır. Kadınların payına ek olarak şiddet, çocukların payına ise eğitimden yoksun kalmak düşmektedir. Covid-19 salgını sosyal ve ekonomik koşullarımızın daha da olumsuz hale gelmesine, var olan sınıfsal eşitsizliklerin derinleşmesine neden olmaktadır. Toplumların en dezavantajlı kesimleri pandeminin yitirenleri oldular; işçiler, sağlık emekçileri, yaşlılar ve mülteciler buna sadece birkaç örnek.

İşçiler

Pandemi döneminde emekçilerin bir bölümü uzun süreli olarak işlerini, geçim kaynaklarını yitirdiler. DİSK-AR'ın yaptığı hesaplama göre 2020'de Covid-19 nedeniyle geniş tanımlı işsiz ve iş kaybı sayısı (tam zamanlı istihdam kaybı dahil) 12 milyon 115 bin olarak hesaplandı. Böylece son bir yılda toplam iş gücü yüzde 5.1, erkek iş gücü yüzde 2.5 ve kadın iş gücü yüzde 8.2 azaldı (Evrensel 2021).

Hemen her ülkede hayatı eve sığmayan, açık ya da örtük bir biçimde zorla çalıştırılan işçiler, yaşamlarını korumak ya da başka bir ifadeyle hayatta kalabilmek için tehlikeye atmaya zorlandılar. Greg Bird tehlikeli ve hijyenik olmayan, ancak gerekli ve hayat kurtarıcı olan işleri yapmaya zorlanan emekçileri biyolojik işçiler olarak tanımlıyor (Bird 2020). Bu kişilerin emeklerinin özü, destekledikleri hayatın başkalarının hayatı olmasıdır. Biyolojik emekçiler, gelir kaybı tehdidiyle fabrikalarda, hastanelerde çalışmaya zorlandı, hizmet üretti. Bu süreçte biyolojik emekçiler, yalnızca hayatta kalmak için değil, aynı zamanda maddi bağlantı için de hayati bir kaynak olarak daha da önemli hale geldiler.

Fabrikalarda fiziksel mesafe önlemlerinin uygulanabilme koşulları çoğunlukla yoktur, olsa da uygulanması bireysel bir sorumluluktur. Süreç içinde biyolojik işçilerin işlevi sadece hayatın sürekliliği için değil, aynı zamanda materyal bağlantısının sürmesi açısından da gerekli hale gelmiştir. Materyal iletişimi bazı insanların diğerleri adına daha çok temas etmesini ve riske maruz kalmasını gündeme getirmiştir. Bu yeni bir mesele değildir, ama pandemi nedeniyle daha belirgin hale gelmiştir. Kargo çalışanlarını, market zincirlerinin mal dağıtımını yapan emekçileri bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

İdeolojik olarak biyolojik ırkçılık, cinsiyetçilik ve sınıfçılık gibi biyo-merkezli klişeler, yaşamın asimetrik dağıtımının meşrulaştırılmasına yaradı. Biyolojik işçiler belirli işlevlere biyolojik olarak uygun oldukları iddiasıyla stereotipleştirildi. Biyolojik işçilerin yaşamları değersizleştirilir, sömürülerek el konular ve cansızlaştırılırken, Bird'ün hayati yaşamlar olarak tanımladığı kesimin yaşamları değerli ve ayrıcalıklı kılındı.

Buna dair en çarpıcı örneği denizciler üzerinden vermek olanaklı. Yolcu gemilerinde çalışanların büyük çoğunluğu küresel güneyden gelen göçmen işçilerdir (Cabana 2020).

Diamond Princess gemisindeki salgın sırasında mürettebat yeterli kişisel koruyucu donanım olmaksızın hâlâ yolculara hizmet etmek zorundaydı. Üstelik her biri, Covid-19 semptomları gösteren, testi pozitif çıkmış çalışma arkadaşlarıyla birlikte sıkışık bir biçimde barınmak zorundaydılar (Cabana 2020). Gemiyi kısa bir süre için ziyaret eden Japon epidemiyolog, “Elmas Prenses” için “Covid değirmeni” ifadesini kullanmıştı. Denizcilerin birçoğu gemilerde izole edildiler ve adeta hapsedildiler. 8 Haziran 2020’de Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tahminen 150-200 bin denizcinin gemilerde kısıp kaldığını rapor etmişti (ILO 2020). Sözleşmeleri sona erdiği halde bu denizcilerin büyük bir çoğunluğu çalışmaya zorlandı, bazılarında ödeme bile yapılmadı ve pek çoğu ruh sağlığı sorunları ve fiziksel olarak tükenmişlik yaşadı. Hatta intihar girişimlerinde buldukları rapor edildi (Al Jazeera 2020a).

Pandemi sırasında patron-köle ekonomisinin çok gerçek ve çok açık hale geldiğini söyleyebiliriz. Biyolojik işçileri deyim yerindeyse “boğaz tokluğuna” çalışmaya zorlamak sadece kendilerini değil, aile üyelerini ve çalışma arkadaşlarını, komşularını da riske sokmaktadır. Biyolojik emekçileri, kısıtlı kaynaklarla çalışmaya devam etmeye zorlamak, Mbembe’nin ifadesiyle “bir ölüm dünyasına atılmaları” (Mbembe 2003) anlamına gelmekte. Sadece Nisan ayında Türkiye’de 249, 2021’in ilk dört ayında 735 işçi iş cinayetlerinde yaşamını yitirmiştir. 2020 yılında Covid-19 ölümleri iş cinayetlerinin % 31’ini oluşturuyordu, 2021 Nisan ayı ölümlerinin ise % 53’ü Covid-19 nedeniyle gerçekleşti (İSİG Meclisi 2021).

Pandemide zorla çalıştırmanın Türkiye’deki en belirgin örneği “kapalı çalışma” ile Dardanel fabrikasında gerçekleşmiş, virüsün kuluçka dönemi boyunca işçiler fabrikanın gösterdiği mekanlarda barınmaya ve çalışmaya zorlanmışlardır.

Sağlık emekçileri

Pandemide en çok yaşamını yitiren meslek gruplarından biri de sağlık emekçileridir. Türkiye’de 21 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla 156’sı hekim, toplamda 415 sağlık çalışanı, Covid-19 sebebiyle hayatını kaybetti. Sağlık emekçileri başkalarının hayatlarını kurtarmak için kişisel

Şekil 1: Salgın dönemi fazladan ölümler ve sağlık çalışanları ölümleri

koruyucu donanım olmaksızın yaşamlarını yitirme pahasına, izin ve istifa yasakları ile çalışmaya zorlandılar; hastalık, yaşlılık, malullük başvuruları kabul edilmedi. Şekil 1’de salgın döneminde fazladan ölümlerle sağlık emekçilerinin ölümlerinin birbirine paralel seyrettiği, aşılama sonrasında sağlık emekçilerinin ölümlerinin azaldığı görülmektedir (Yaman 2021a). Sadece bu grafik bile yaşamı önceleyen politikaların varlığında ölümlerin önlenebileceğini işaret etmektedir.

Mülteciler

UNHCR’in 2 Haziran 2020 tarihli Küresel Covid-19 Acil Yanıt Raporunda alt yapı olanaklarından yoksun, kalabalık, hijyenik olmayan koşullarda yaşayan mültecilerin ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin özellikle virüsün yayılması açısından daha duyarlı oldukları belirtilmektedir. Covid-19 sınırlamaları nedeniyle işini kaybetme, iş yerini kapatmak zorunda kalma da oldukça yaygındır. Bu insanların pek çoğu gündelik kayıt dışı işlerde çalışan ve kazanırsa tüketebilen kişilerdir (UNHCR 2020).¹

Bangladeş, dünyanın en çok mülteci kamplarının olduğu ülke olarak bilinir. 2020 yılının Mayıs ayında, neredeyse hepsi Burma’daki dini katliamdan kaçmış Rohingya mültecileri olan 1 milyondan fazla insan bu kamplarda kalmaktaydı (Al Jazeera 2020b). Uluslararası Göç Örgütü (IOM) düşük ve orta gelirli ülkelerde 70 milyondan fazla mültecinin söz edilen kentsel yoksulluk koşullarında yaşadıklarını tahmin etmekte (Al Jazeera 2020b). Mülteci kamplarında koronavirüsün kol gezdiği bilinmekle birlikte hasta ve ölüm sayıları bilinmiyor.

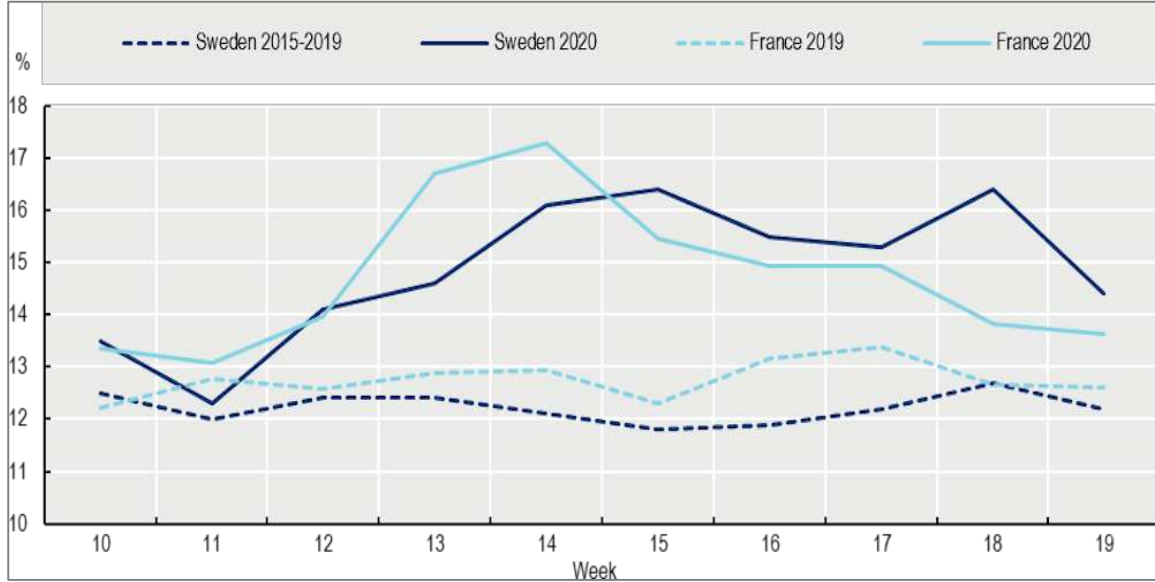
Koronavirüsün Rengi raporu ([The Color of Coronavirus: Covid 19 Deaths by the Race and Ethnicity in US](#)) siyah Amerikalıların ölüm hızının beyazlardan 2.4 kat, Latin ve Asya kökenlilerden 2.2 kat daha fazla olduğunu göstermektedir (APM Research Lab 2021). Bu durum tümüyle kimin nerede çalıştığı ne tür bir iş yaptığı ile ilgilidir. Örneğin, Alberta’daki Cargill Et Paketleme Fabrikası, Kuzey Amerika’nın en büyük salgın merkezidir ve temel olarak Kanada’ya yeni göç edenlerin ve geçici yabancı işçilerin çalıştığı bir fabrikadır (CBC News 2020).

Kanada’dan Brezilya’ya, Hindistan’dan Güney Afrika’ya, ABD’den Türkiye’ye küresel olarak kimin korunduğu ya da kimin kendisini koruyabildiğini sınıfsal konumlar belirlemektedir.

Rampure, küresel güneyin insanların yaşamlarının küresel kuzeyin insanların yaşamları kadar değerli olmamasını neoliberal politik düzenin doruk noktası olarak tanımlamaktadır: Irkın hem küresel Kuzey’in hem de küresel Güney’in anlatı coğrafyalarını ikiye böldüğünü, “burada” bir yer sahibi olmak için beyaz ve evden çalışma olanağına sahip olmak gerektiğini, ırkçı küresel hiyerarşi içinde “orada” ırka göre sınıflandırılmış bedenlerin yer aldığını söylemektedir (Rampure 2020, 111). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Afrika ülkelerinde Covid-19 salgınının karantinalar ve sınır kontrolleri yarattığını, bu sürecin üç sosyoekonomik ve sağlık krizi dalgası oluşturacağını tahmin ettiğini belirtmektedir (OECD 2020a).

¹ Raporunda Rwanda’da 12 bin bu koşullardaki mültecinin işlerini kaybettiği, Amerikalarda UNHCR’in ilgi alanına giren insanların % 80’inin hayatlarını kayıt dışı işlerde, informel sektörde kazandıkları ve karantina nedeniyle neredeyse tamamının işlerini kaybettiği ifade edilmektedir (UNHCR, 2020).

Şekil 2’de Fransa ve İsveç’te Mart-Nisan 2020 dönemindeki göçmen ölümlerinin toplam ölümler içindeki oranının önceki dönemlerle karşılaştırılması sunulmuştur (OECD 2020b). 2019 yılına kıyasla her iki ülkede de 2020 yılında göçmen ölümlerinin toplam ölümler içindeki oranıtısı yükselmiştir.

Şekil 2: Fransa ve İsveç’te Mart-Nisan 2020 dönemindeki göçmen ölümlerinin toplam ölümler içindeki oranının önceki dönemlerle karşılaştırılması

Covid-19’un bulaşma riskinin yoksulluk, kalabalık evlerde barınma, fiziksel mesafenin sağlanamadığı iş ortamlarında çalışma ve göçmenler için daha yüksek olduğu saptanmıştır. OECD ülkelerinde yürütülen çalışmalarda göçmenlerde enfeksiyon riskinin iki kat fazla olduğu, ölüm riskinin de yerleşik nüfusa kıyasla anlamlı bir biçimde daha yüksek saptandığı belirtilmektedir (OECD 2020b).

Yaşlılar

Pandemi sırasında İtalya’da yaşlı bakım yurtlarında barınan yaşlıların % 8.5’i yaşamını yitirdi. Özellikle Lombardiya bölgesinde olmak üzere tüm İtalya’da bakım yurtlarında kalan yaşlıların toplumdaki diğer yaşlılara kıyasla beklenenin üzerinde yaşamlarını yitirdikleri, ayrıca geçmiş yıllara kıyasla bakım yurtlarında kalan yaşlıların ölüm riskinin dört kat arttığı saptanmıştı (Girolamo ve ark. 2020). Lombardiya bölgesi en yüksek ölümlülük verisine sahiptir ve bazı hastaların bulaş riskine rağmen yaşlı bakım yurtlarına nakledilmiş olmalarının ölümlerin artmasında etken olduğu; ayrıca yaşlı bakım yurtlarının yatak kapasitesinin ve kurumlardaki nüfus yoğunluğunun, bulaşma riskini arttırdığı ve hasta yönetiminin de Covid-19 ölüm oranlarıyla anlamlı bir biçimde ilişkili olduğu bulunmuştu.

Neoliberal politikaların sonuçları

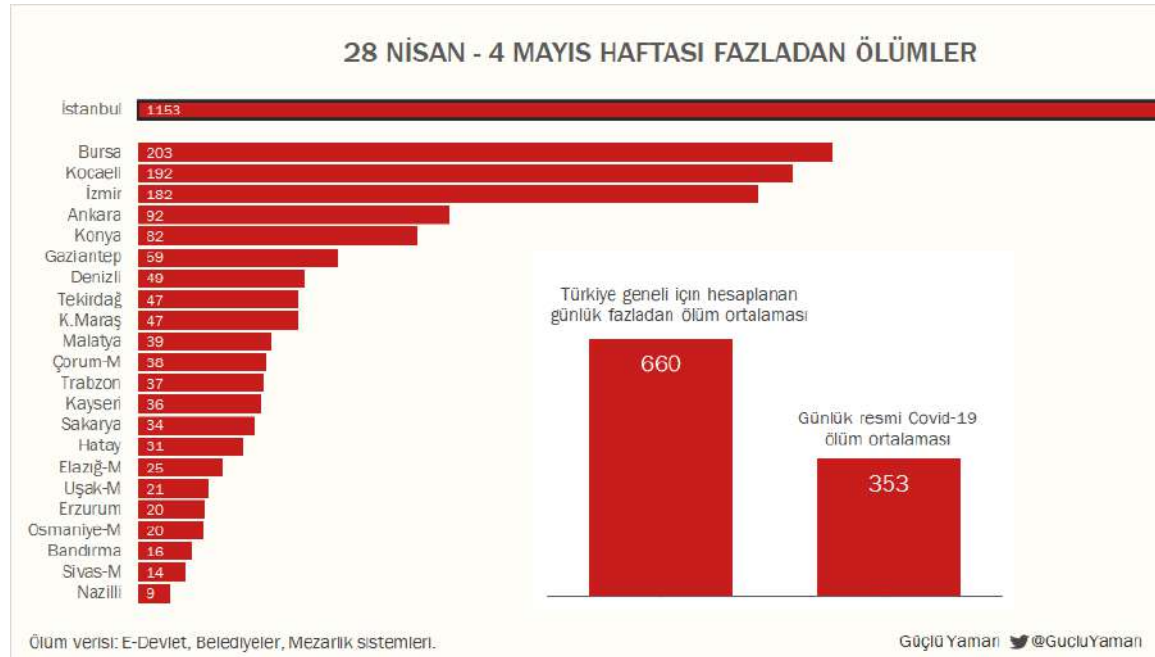
Nisan 2020’de BM akut gıda güvencesizliği yaşayan insan sayısının 135 milyondan 250 milyona yükseldiği uyarısını yaptı. Küresel Gıda Krizi Raporu, 55 ülke ve bölgede hükümetlerin pandemiye karşılama stratejisinin 250 milyon insanı açlık, yetersiz beslenme ve hastalıklarla çaresiz bıraktığını işaret etmektedir (Ghosh 2020).

Kapitalist sistem ve neoliberal politikalar bize bazı bedenlerin harcanabilir olduğunu dayatmaktadır. Sonuç fazladan ölümlerdir. Fazladan ölümler normalde beklenene göre tüm nedenlerden kaynaklanan ölümlerin sayısıdır. Fazladan ölümler ortalamanın üzerindeki ölüm sayılarıdır ve bize pandeminin insanlar üzerindeki etkisinin küresel olarak hükümetler tarafından resmi olarak açıklanan sayıların çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Fazladan ölüm verileri iki temel noktaya ışık tutmaktadır:

1. Covid-19 ile ilişkili ölümlerin eksik bildirilmesi durumunda toplumdaki ölüm oranlarının gerçek düzeyinin saptanması;
2. Covid-19'un yarattığı yük ve bu vakaların önceliklendirilmesi nedeniyle diğer sağlık sorunlarına yönelik tanı-tedavi hizmetlerinin aksaması sonucu ortaya çıkan "ikincil hasar" ve ölümlerin görülmesi.

Dünya Sağlık Örgütü 2020 yılı için 1.8 milyon Covid-19 ölümü bildirildiğini, oysa bu sayının 3.3 milyon olarak tahmin edildiğini açıklamıştır (WHO 2021). Üstelik bu hesaplama Kuzey ve Güney Amerika ile Avrupa verilerinden yola çıkarak yapılmıştır. Güneydoğu Asya, Afrika, Doğu Akdeniz ve Batı Pasifik ülkelerine dair veriler yer almamaktadır.

Türkiye'de fazladan ölüm hesaplamaları da resmi ölüm verilerinin iradi olarak gizlendiği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Şekil 3'te 28 Nisan-4 Mayıs 2021 haftasında Türkiye'de tespit edilen fazladan ölümler sunulmaktadır (Yaman 2021b). Resmi olarak açıklanan günlük Covid-19 ölüm ortalaması 353 iken, Türkiye geneli için hesaplanan günlük fazladan ölüm sayısı 660'tır.

Şekil 3: 2016-2020 Döneminde Türkiye'de Aylık Ölümlerin Karşılaştırılması

Johanne Galtung (1969) yapısal şiddeti yapının içine yerleştirilmiş eşitsiz güç ve bunun sonucunda eşitsiz yaşam şansı olarak ortaya çıkan şiddet olarak tanımlamaktadır. Yoksulluğun yarattığı yapısal şiddetle birlikte, vatandaşlık haklarından mahrum olanlar, düşük ücretli mevsimlik istihdamda gettolaşanlar, her türden hapisane kurumlarında hapsedilenler,

sembolik ve temsili şiddete maruz kalanlar, ırk, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına maruz kalanlar, çalışmaya zorlananlar toplumların tek kullanımlık ötekileri oldular.

Sadece Covid-19'a verilen karantina yanıtı değil, aynı zamanda kapanma, sınırların kapatılması gibi uygulamalar en yoksul ülkelerin en yoksul insanlarını tehlikeye sokmaktadır (Rampure 2020, 112). Hindistan'ın pandemi dönemindeki kapanma politikası da bir halk sağlığı krizini yatıştırmayı değil, ilan edilen olağanüstü halin demokrasi yanlılarına karşı baskı aracı olarak kullanılmasını hedeflemiştir. Hindistan ekonomisi Engels'in 19. yüzyılda İngiltere'de işçi sınıfının durumu çalışmasında işaret ettiği gibi, "toplumsal cinayet" in bir benzeri olarak tanımlanmakta, Marx'ın ifadesiyle üretken bir işçi olmak bir şans değil, günlük hayatta kalmayı sağlayan bir talihsizlik olarak ifade edilmektedir (Rampure 2020, 110).

Kaydedilmeyen ölümler

Achille Mbembe yaşamın ölümün gücüne boyun eğdirildiğini işaret etmişti (Mbembe, 2003: 29). Çalışmasında Filistinlilerin askeri şiddet yanı sıra tüm toplumun geçimini sağlama ve hayatını idame ettirebilme haklarından mahrum bırakılarak bir tür görünmez şiddete maruz bırakıldıklarını ifade etmişti. Başka bir ifadeyle Filistinliler için ölüm sosyal ve politik bir varoluş biçimiydi. Burada ölüm hapsedilme ya da işgal altında yaşamadan bir kaçış değil sömürgeci egemenler tarafından dayatılan bir yaşam biçimidir (Mbembe 2003, 29).

Mark Ayyash, Covid semptomu gösteren Filistinli işçilerin kontrol noktalarında basitçe dışlandıklarını, bir kez enfekte oldularsa ya da enfekte olma olasılıkları söz konusu olduysa İsraili yetkililerin gözünde tek kullanımlık beden olarak görüldüklerini belirtmektedir (Ayyash 2020, 125). Filistinli işçilerin hikayesi, yalnızca çalıştığında yararlı olduğu düşünülen ve hastalandığında atılan bedenler hakkında değildir. Potansiyel olarak enfekte olmuş vücudun tek kullanımlık olması, en önemlisi, ölümün kendisini kontrol etmeye yönelik egemen özlemi ortaya çıkarır. Ayyash'a göre (2020, 125): "Filistinlinin ölümünün, sosyal ve politik olarak görünür olmasına ve kendi öyküsünü ifade etmesine izin verilemez. Ve tabii ki bu ölüm Covid olarak kayda geçmez. (...) Resmi rapor, kendisine uygun gördüğü şekilde bu ölümü belgeleyecektir. Ancak ölü beden karşılık veremeyeceği için resmi rapora itiraz edemeyecektir. Bedenin hikayesi, cesedin kendisinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte silinecektir."

Son sözler

Buraya dek kapitalizmin, neoliberalizmin bilerek, isteyerek, iradi olarak, umursamadan ihmal ettiği yaşamlardan, sermayenin tek kullanımlık gördüğü bedenlerden, kayda geçmediği halde fazladan ölümler olarak karşımıza çıkıveren olgusal gerçeklikten söz ettim.

O bedenlerin hikayesini unutturmamak elimizdedir. Ölülerimize sahip çıkmanın yolu yaşamı, yaşam hakkını savunmaktan geçiyor. Yaşam hakkı savunusu, neoliberal politikalarla, kapitalizmle, sömürüyle mücadeleyle gerçekleşebilir. Yitirdiğimiz her yaşamın kaydını tutarak, yitirilen her yaşamın ardındaki biricik insanı bilerek, ihmalin, iradi olarak yok saymanın temelini oluşturan siyasi kararları verenlerden hesap sorarak.

Somut olarak pandemide yaşam hakkının savunulabilmesi ise aşığı erişimle mümkündür. Şimdi yaşam hakkı aşığı eşleşmiştir. Covid-19 ölümlerinin önlenabilir olduğunu biliyoruz.

Şekil 1’de sunulan Türkiye verisinden biliyoruz ki, aşı hayat kurtarıyor. Sağlık emekçilerinin ölümlerinin fazladan ölümlerle paralel seyrettiğini, aşılama sonrasında sağlık emekçilerinin ölümlerinin azaldığını biliyoruz. Sadece bu veri bile yaşamı önceleyen politikaların varlığında ölümlerin önlenebileceğini işaret etmektedir. Aşısız bırakmak da neoliberalizmin yavaş işlediği suçlardandır. Sermayenin fikri mülkiyet haklarını öne sürerek geçirdiği her gün onlar için olağanüstü kazançlar, bizler için sevdiğimiz yaşamlarımızın kaybıdır. Bu dönemeç hak mücadelesi için çok meşru bir zemin sunmaktadır. Aşıdan başlayarak mülkiyet ilişkisini sarsacak kolektif ve uluslararası bir dayanışma ve örgütlülüğe ihtiyacımız var.

Kaynaklar

- Al Jazeera. 2020a. “The cruise is over, but coronavirus has crews stranded at sea.” *Al Jazeera*, 1 Haziran 2020. [URL](#).
- Al Jazeera. 2020b. “First Rohingya refugee dies from coronavirus in Bangladesh.” *Al Jazeera*, 2 Haziran 2020. [URL](#).
- AMP Research Lab. 2021. “The Color of Coronavirus: Covid 19 Deaths by Race and the Ethnicity in US.” [URL](#).
- Ayyash, Mark. 2020. “A Pandemic in an Age of Omnipresent Sovereign Power: The Plight of Palestine.” *TOPIA: Canadian Journal of Cultural Studies* 41: 123-131.
- Bird, Greg. 2020. “What Is Quarantine: Cruise Ships, Lepers and the Temptation of Christ.” *TOPIA: Canadian Journal of Cultural Studies* 41: 50-60.
- Cabana, Ysh. 2020. “COVID-19 and the Racialized Dimension of Seafaring Work.” *Canadian Dimension*, 27 Mayıs 2020. [URL](#).
- CBC News. 2020. “Inside the slaughterhouse”. [URL](#).
- CDC. 2005. “National strategy for pandemic influenza homeland security.” [URL](#).
- Davis, Mike. 2016. *Planet of Slums*. New York: Verso.
- De Girolamo, G., G. Bellelli, A. Angelo Bianchetti, F. Starace, O. Zanetti, C. Zarbo, ve R. Micciolo. 2020. “Older People Living in Long-Term Care Facilities and Mortality Rates During the COVID-19 Pandemic in Italy: Preliminary Epidemiological Data and Lessons to Learn.” *Front. Psychiatry* 11. [URL](#).
- Evrensel, 2021. “DİSK-AR Raporu: Pandemi nedeniyle her üç kişiden biri işsiz.” [URL](#).
- Galtung, Johan. 1969. “Violence, Peace, Peace Research.” *Journal of Peace Research* 6 (3): 167-91.
- Ghosh, Iman. 2020. “Hunger Pandemic: The Covid-19 Effect on Global Food Insecurity.” [URL](#).

- ILO. 2020. "Release more than 150,000 seafarers trapped on board ships due to COVID-19." [URL](#).
- İSİG Meclisi. 2021. "Nisan ayında en az 249, yılın ilk dört ayında en az 735 işçi hayatını kaybetti." [URL](#).
- Mbembe, Achille. 2003. "Necropolitics." *Public Culture* 15 (1): 11-40.
- UNHCR. 2020. "UNHCR COVID-19 Preparedness and Response." [URL](#).
- OECD. 2020a. "COVID-19 and Africa: Socio-economic implications and policy responses." [URL](#).
- OECD. 2020b. "What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children?" [URL](#).
- Rampure, Archana. 2020. "A View of COVID-19 from 30,000 Feet." *TOPIA: Canadian Journal of Cultural Studies* 41: 106-114.
- Roser, Max. 2021. "How much economic growth is necessary to reduce global poverty substantially?" [URL](#).
- UN Interagency Group. 2018. "Levels & Trends in Child Mortality Report Estimates developed by the UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation." [URL](#).
- WHO. 2019. "Trends in Maternal Mortality 2000 to 2017 Estimates by WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank Group and the United Nations Population Division." WHO/RHR/19.23.
- WHO. 2021. "The True Death Toll of COVID-19: Estimating Global Excess Mortality." [URL](#).
- Yaman, Güçlü. 2021a. "2021 Salgın Dönemi Fazladan Ölümler ve Sağlık Çalışanları Ölümleri." [URL](#).
- Yaman, Güçlü. 2021b. "28 Nisan - 4 Mayıs 2021 Haftasında Türkiye'de Fazladan Ölümler." [URL](#).

Budalanın korkusu

Gaye Boralıoğlu

Bir portre çizerek konuşmama başlamak istiyorum.

Bursa’da doğdu. Politikanın hayatın olağan bir parçası olduğu bir ailede büyüdü. Deniz Gezmişlerin kaçışının konuşulduğu günlerde annesi kız kardeşiyile onu yalnız bırakıp giderken, “Kapıyı kimseye açmayın ancak Deniz abiler gelirse açıp saklayın,” diye tembihlemişti. O da bütün gün Deniz abiler gelse de saklasak diye dua etti. Denizler idam edilince, avukat olmaya karar verdi. Tiyatroyla ilgilendi, sonra da Devlet Türk Sanat Müziği Konservatuarı’nı kazandı. 13 yaşında Kürt olduğunu öğrendi. Gençlik yıllarında İbrahim Kaypakkaya’nın öncülüğünü yaptığı siyasi hareketlere ilgi duydu. Bir gün dernekte yanaklarına sürdüğu allık yüzünden, makyaj yapıyorsun, diye eleştirilince inadına yüzünü neredeyse bir maske takıyormuşçasına boyadı. Ömrü boyunca bir daha hiç silmedi. Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu’nu kurdu, arkasından İnsan Hakları Derneği’nde çalışmaya başladı. İki kez silahlı saldırıya uğradı. Defalarca tehdit edildi. Yıllar boyunca hep aynı ses telefonda “Bugün öleceksin,” dedi. O, devletin düşman ilan ettiği müvekkillerini savunmaya devam etti.

1995 yılında bir gazete yazısında kullandığı Kürdistan sözcüğü sebebiyle 30 ay hapis ve 250 milyon TL para cezasına mahkûm edildi.

Öte yandan üç büyük ödülün sahibi oldu: Aachen Barış Ödülü, Theodor Haecker Politik Cesaret ve Dürüstlük Ödülü ve Uluslararası Hrant Dink Ödülü.

Bugüne kadar hakkında açılmış yüzlerce dava bulunuyor. Yalnızca bir gazetenin genel yayın yönetmenliğini yaptığı için açılan 143 davası var. 12.5 yıllık bir ceza istinafta bekliyor. Her an hapse girebilir, ama o, “Yurt dışına asla gitmeyeceğim. Aslında hepimizin gitmesini istiyorlar ama gitmeyeceğim, cezam kesinleşirse mücadeleme cezaevinde devam edeceğim,” diyor. Cesaretin insanı koruduğuna inanıyor.

Onun adı Eren Keskin!

Eren Keskin hak mücadelesinin sembol isimlerinden biri, üstelik mücadelesini birkaç alanda birden yürütmüş hayatı boyunca: Her şeyden önce bir kadın olarak kendi örgüt arkadaşlarının, solcuların da dahil olduğu erkek egemen bir zihniyete karşı durdu, ikincisi bir hukukçu olarak hak ve adalet ısrarını bütün engellemelere rağmen sürdürdü, üçüncüsü bir insan ve bir Kürt olarak her türlü ötekileştirmeye karşı bir varoluş, bir haysiyet mücadelesi verdi.

Eren Keskin bu memlekette bulunan nadir bir örnek ancak tek örnek değil. Öyle ya da böyle baskıya zulme boyun eğmeden doğru bildiğini söyleyen, mücadele etmeye devam eden cesaret sahibi pek çok insan var bu ülkede. Selahattin Demirtaşlar var, Osman Kavalalar var, Ahmet Altanlar ve ismini sayamayacağımız çoğu cezaevinde olan pek çok insan var.

Peki onlarınki nasıl bir cesaret türü? Zeus'un sınır tanımaz buyrukçu cesareti gibi tanrısal mı? Kimsenin karşılaşmaya bile yeltenemediği Akhilleus'a karşı durup Truva ordularına komuta eden, kenti kahramanca savunan Hektor'unki gibi bir cesaret mi? Yoksa tanrılara meydan okuyan, Zeus'a rağmen kendi gözyaşından ve çamurdan insanı yaratan intikamcı Prometheus'unki gibi bir cesaret mi?

Bana bugün Türkiye'de hak mücadelesi veren, başka bir deyişle haysiyet mücadelesi veren insanların cesareti daha çok Sisifos'unlike benziyor gibi geliyor.

Zeus'un Irmak Tanrısı Asopos'un kızını kaçırdığını ifşa etmesiyle başlar Sisifos'un hikâyesi. Zeus öfkelenip ölüm meleği Tanatos'u Sisifos'un peşinden gönderir fakat Sisifos onu atlatmayı başarır ancak bu kez Yeraltı Ülkesi'ne gönderilir ve orada Tanrılar tarafından bir kayayı dağın tepesine çıkarmakla görevlendirilir.

Sisifos binbir güçlkle kayayı dağın tepesine çıkarır, tam tepeye vardığında kaya aşağı düşer, Sisifos yeniden onu alır ve yukarı çıkarır, kaya tam tepede yine düşer ve Sisifos bir kez daha kayayı tepeye çıkarır ve yeniden ve yeniden... Camus'ye göre Sisifos'u trajik yapan her seferinde kayanın düşeceğini bilerek yeniden kayayı yukarı taşımıştır. Homeros'a göre Sisifos ölümlülerin en bilgesidir.

Bugün hak mücadelesi veren onurlu insanların hali de böyle görünüyor. Bir koca kayayı alıp yukarı çıkarmak... Bunun için uğraşıp didinmek, tam bir sonuç elde edecekken kayanın yeniden aşağı düşmesi ve sonra gidip onu yeniden yukarı taşımaya çalışmak... Kayanın düşeceğini bilerek yine de yukarı çıkarmakta inat etmek. Yani zorunluluk ve inadın bir araya geldiği durum. Camus'nün deyişiyle trajik olan.

Türkiye her zaman baskı ve şiddetle yönetilen bir ülke oldu. Sistemik işkence, ötekileştirme, zulmün inkarı, hukukun muktedirin silahı olması yeni mevzular değil. Ama bugün biraz daha farklı bir gerçeklikle karşı karşıyayız. Son dört beş senedir var olan, pandemiden sonra daha da görünür hale gelen tuhaf bir süreç yaşıyoruz. Bütün bağlarından kopmuş, yönünü kaybetmiş, öngörülemez, epeyce pişkin, buna karşılık şiddet ve nefretinden hiçbir şey kaybetmeyen, otoritesini kaybettiğçe totaliterleşen, ateşler saçarak bir sarmalın etrafında dönüp duran bir iktidar resmiyle karşı karşıyayız.

Bu dev, Yeraltı Ülkesinde Sisifos'un tırmandığı dağın tepesinde duruyor ve aşağıya taşlar ve ateşler fırlatıyor.

Bu iktidar hali karşısında ne yapılabilir? Doğal olarak şaşırıyoruz, korkuyoruz, bunalıyoruz, hangi cephede nasıl bir mücadele sürdürebileceğimiz konusunda bocalıyoruz. Elimizde kullanabileceğimiz yeni bir kavram yok, karşımızda tutunabileceğimiz yeni bir ütopya yok. Üstelik Ölüm Tanrısı Tanatos iş başında. Salgında kaybettiklerimiz için sessizce yas tutuyoruz. Varlığımız ölümle sınanıyor. Evlerimizde savunmasız ve yalnızız. Topyekûn bir korku bulutu sardı ortalığı.

Ne var ki bu kez korkan yalnız biz değiliz, pandeminin bütün imkânlarından yararlanmasına rağmen, pandemi önlemleri kisvesi altında yasakçı, baskıcı zihniyetini ödün vermeden sürdürmesine rağmen aslında iktidardakiler de korkuyor. Çünkü onların kaybedeceği çok daha büyük! İşte tam da bu korku yüzünden şöyle dikkatlice bakınca biraz da budala gibi görünüyor

doğrusu. Ne yapacağını bilemeyen, her gün kendi kendini inkâr eden, bir karar alan, yarın tam tersini savunan, bir bilgi veren, yarın aksini iddia eden, suçlayan, suçlarken suçluluğu ortaya çıkan, hakikat duygusunu yitirmiş budalanın korkusu karşısında nasıl bir cesaret mümkün olabilir?

Dağın tepesinden ateşler ve taşlar ve yalanlar ve riyakarlıklar ve sahtekarlıklar boca eden bu zapt edilmesi mümkün görünmeyen budala deve karşı nasıl bir varoluş, nasıl bir haysiyet mücadelesi vereceğiz? Ne türden bir cesaret bize direnme imkânı sağlayacak?

Size şimdi başka bir Budala'dan söz etmek istiyorum. Bir roman kahramanı olarak Budala'dan... Dostoyevski'nin aynı adlı romanının kahramanı Prens Mişkin, 19. Yüzyılın ortalarında hiyerarşik düzenin bütün iki yüzlülüğünün karşısında saflığın simgesi olarak çıkar karşımıza. Tıpkı Dostoyevski gibi sara hastası olan ve ölümlle sınanmış olan Mişkin insanların sıkıntılarıyla alçak gönüllü bir şekilde kendine paye biçmeden ilgilenir. Kişisel çıkar gütmmez, ilkeleri değil de insan sevgisini esas alır. Kendi iç dünyasını seyrederek, dünya ile arasında sembolik bir mesafe bırakır. Usulca, kötülüklerden sıyrılarak, saflığının başkaları tarafından budala olarak nitelendirilmesine aldırmadan yürür.

Romana başlamadan önce aldığı notlarda Dostoyevski Budala karakterini “kutsal çılgın” olarak tanımlıyor.

Kutsal çılgın (*holy fool*) kavramı aslında dinsel bir kavram. Aziz Paul'un havari mektuplarında rastlanıyor ilkin. Azizlikle, dünyevilikten uzak olmakla, toplumun kıyısında kalmış olmakla tarif ediliyor. Philip Gorsky şöyle tanımlıyor kutsal çılgın kavramını: “Hesaplanmış ve kışkırtıcı bir etki hedefleyen, dünyanın geleneksel bilgisini baltalayarak çoğu zaman şok edici taktiklerle sıra dışı bilgeliğe işaret eden.”

Bu kavram çok başka bir coğrafyada, başka bir roman kahramanını tanımlarken de karşımıza çıkıyor. Jose Ortega Y Gasset, Don Kişot için kullanıyor. Toplumun genel geçer değer yargılarına aldırmadan kendi kendine verdiği bir görevin uğruna bir yolculuk kat eden, başkaları tarafından deli ya da budala olarak değerlendirilmek uğruna bildiği yolda inatla yürüme cesaretini gösteren bir karakter olarak.

Bugün bu deli çağda, iktidarını kaybetme korkusuyla budalalaşan mukteditrin karşısında, bir tür kutsal çılgınlığa ihtiyacımız var.

Her çılgınlık aynı zamanda büyük bir değişimin işaretidir. Çünkü onda süregiden bir gerçekliği tersine çevirme, zamansal işleyişin olağanlığını kırma imkânı vardır. Platon'un *Lakhes* diyalogunda Sokrates cesareti akıl ile metanet arasında bir yerde tanımlıyor ve doğrudan bilgiyle ilişkilendiriyor. Bugün bu türden bir cesaretin pek de imkânının kalmadığı bir düzen ya da daha doğru deyişle düzensizlik içinde yaşıyoruz. Bildiğimiz değerler sarsılıyor, ortaklaşacağımız hakikat alanı giderek daralıyor. Kavramlar ve göstergeler arasındaki farkın en fazla olduğu tarihsel dönemlerden birini yaşıyoruz. Pandemi ile birlikte neredeyse tek ifade alanımız olarak kalan sanal dünya gerçeklik duygusunu epeyce muğlak bir alana taşıyor. Sanal gerçekliğin aynasında gördüğümüz kendi hakikatimiz değil. Böylesine belirsiz, kaygan bir zeminden ayrılıp yeni bir ortaklık alanı üretmek için metanet ve akıldan daha fazlasına ihtiyacımız var.

Karanlık zamanlardan geçerken genellikle bu ihtiyacımızı umut kavramının etrafında şekillendiriyoruz. Gerçekten de umut o kadar “umut verici” mi? Bu kavramın bir geçirgenliği var. Bir kere fazlasıyla politik. Maksudı ne olursa olsun herkes umuttan söz ediyor ama neyi umut edeceğimiz konusunda bir uzlaşma sağlanmış gibi görünmüyor.

İkincisi, yine karanlık zamanlara mahsus olarak söylüyorum, devamlı ve muhtelif yönlerden gelen tehditler altındayız, çok cepheli bir savaşın içindeyiz... Çok cepheli derken ne kastediyorum? Can alıcı pek çok mevzu, yalnızca politik alanda değil, ama varoluşumuzun neredeyse her hali tehdit altında. Kadın olarak yaşam alanımız kısıtlanmaya çalışılıyor, hatta yaşamımızın kendisi kısıtlanıyor. Her gün yeni bir kadın cinayetine tanık oluyoruz, yalnız kadınlar değil elbette tüm lgbtq bireyler de tehdit altında... Çevre duyarsızlıkları, ranta dayalı doğa katliamları, tarihi alanların korunamaması, dur durak bilmeyen yapılaşma... Aslında her türlü yaşam alanında bir tehdit görüyoruz ve bunlarla baş etmeye çalışıyoruz. Bir yerlerden muhakkak umut kırıcı bir şeyler oluyor. Ve bunlar, beklenmedik kaynaklardan, yalnız mücadele ettiğimiz iktidar cephesinden değil, birlikte olduğumuz ya da birlikte hareket ettiğimizi sandığımız yakın cemahtan da gelebiliyor. Ki belki de bu türden umut kırıcılığı iktidarın yarattığından daha acı verici oluyor, daha büyük bir hayal kırıklığına yol açıyor. Umudumuzu yitiriyoruz ve yeniden bir umut üretmek için kendimizi zorluyoruz. Bir noktada mücadele etmek için ihtiyaç duyduğumuz kavramın kendisi bir ağırlık haline geliyor. Umut bizi bir yere doğru götürmüyor da, biz umudu bir yük gibi sırtımızda taşımaya başlıyoruz. İşte tam bu noktada umuttan ziyade inada, ısrara ve cesarete ihtiyaç var.

Cesaret büyülü bir kavram. Geçmişin, geleceğin, şimdinin, yani zamanın hükmünü yitirdiği, dil ile hakikat arasındaki en kısa yol. Ruhun bedenden bir adım önde olduğu nadir varoluş hali. Size artık sizi dinleyecek bir otoritenin kalmadığını, zaten bunun bir öneminin de olmadığını, dolayısıyla otoritenin meşruiyetini tamamen yitirdiğini fısıldayan bir ses... Ruhun nefesi.

Bizi hareketsiz bırakan korkunun dağıldığı, yönümüzü şaşırta kaosu sükunete erdiği, imkânsızın ihtimale dönüştüğü büyülü an.

Hayatımızın bilfiil kendisinin bir distopyaya dönüştüğü, ölümle sınırdığımız, muhtemelen bir devrin son işaretlerini taşıyan bu karanlık dönemi aşmak için yeni bir başlangıca, dinsel anlamda değil ama etik/estetik anlamda kutsal bir çılgınlığa ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum... Yeni kavramlar, yeni akıllar, belki de yeni bir etiği tartışmaya başlayacak, dilin imkânlarını olabildiğince yeniden kuracak, kuvvetini umut ve arzudan değil, inat ve hakikatten alan, ölümle hesaplaşmış, saf ve vakur, tam da bu yüzden kutsal olan çılgınca bir cesarete...

Konuşmamı tamamlamadan önce kutsal çılgınlıkla ne kastettiğimi hissetmeniz için size küçük bir hikâye anlatmak istiyorum.

Alâmetler Kitabı'nın son öyküsü olan “Yükseliş”i beni çok etkileyen bir olaydan ilhamla yazdım. Bu olay Beyrut'ta gerçekleşti. Beyrut'ta geçen yıl, aptalca ama bir o kadar da vahşice bir ihmale dayanan korkunç patlama sırasında bir itfaiyeci hayatını kaybetti. Adı Seher Fares'di. Nişanlısı Seher Fares'i ölüm yolculuğuna bir düğünle uğurladı. Cenaze töreninde oğlan damatlık kıyafetlerini giymişti, bedeninden küçücük bir parça bile kalmamış olan Seher Fares'in boş tabutu bir gelinlikle sarılmıştı. Damat ve bu boş tabut, davul zurna eşliğinde, omuzlarda karşılıklı olarak dans ettiler. Herkes dans ediyordu ve aynı zamanda ağlıyordu.

Beyrut patlaması, bu coğrafyalarda gerçekleşen pek çok patlama gibi bir gün unutulup gidecek, ama o an, o fotoğraf akıllara çakılı kalacak, belki bir gün benim yaptığım gibi başka edebiyatçılar başka açılardan bu hikâyeyi anlatacak, büyütecek. Seher Fares'in çok güçlü bir hikâyesi var artık.

İşte kutsal çılgınlık derken Seher Fares'in nişanlısının bir cenaze törenini düğüne çevirme cesaretinden bahsediyorum. Böylece muktedirin kararttığı hayat alanını yırtarak bir çılgılık gibi gökkubbede yankılanacak benzersiz bir hikâye yazma bilgeliğinden söz ediyorum.

İyiye istemeye cesaret etmek

Nilgün Toker

Karanlık zamanlarda “cesaret” kavramını düşünmek için Yahudi tarihi ve literatürü elverişli bir hareket noktası sunar. Yahudilerin vaat edilmiş toprakları arama kararıyla ve ışığa yönelmek üzere Mısır’dan çıkışlarını tarif etmek için kullandıkları bir kavram cesaret. Bir karar verme ve geleceğe yönelme anını, daha doğrusu bir gelecekleri olsun diye ortak bir kararla riske atılma anını tarif ediyor onlar için. Kendi varoluş tarzlarının saygın varlığına izin vermeyen koşulları değiştirme ve kendi özgürlükleri için arayışa geçme iradesine işaret ediyor aynı zamanda. Ve elbette başka bir dünyanın mümkün olduğu inancına veya buna dair bir umuda atıfta bulunuyor. Öte yandan, o cesaretin yerini bugün artık vaat edilmiş toprakları yitirme korkusuna bıraktığını, bu korkudan beslenen bir siyasetin yeniyi arama cesaretine galebe çaldığını da biliyoruz.

Cesaret üzerine düşünmek, cesaretin korkuyla ilişkisi üzerine düşünmek demek bir bakıma...

Evet, cesaretin korku ile bir ilişkisi var ama cesaret korkusuzluk değildir. Cesaretle umut arasında da bir ilişki var ama cesaret umudun tüm içeriği değildir. Cesaret ve onur arasındaki ilişki ise daha kuşatıcı bir ilişki.

Bazı nitelik ve kavramlar ancak örnekler üzerinden gösterilebilir ve anlatılabilir. Bu nedenle olup biteni Balzac’tan öğrendiğini söyler mesela Marx. Balzac Marx’a ne anlatmış olabilir? Balzac romanlarında sıradan hayatlar süren sıradan insanların itirazlarını görürüz; bazı şeylerin değişmesi gerektiğine ve değiştirilebilirliğine dair inancın kahramanca bir sıçramayla değil, o hayatın kendi dinamiği içinden doğuşunu görürüz. Muhtemelen Marx, Balzac romanlarından dünyanın değiştirilebileceğine dair bir inanç olmaksızın cesaretin açığa çıkmadığını; başka deyişle olan biteni değiştirebilecek olan tek şeyin olan bitenin öyle olmasının nedenine ve değişmesine dair bir bilinç, en azından bir “duygu” durumuna yükselmek gerektiğini öğrendi.

Şimdi Balzac’ı dinleyerek söyleyebiliriz: Cesaret dediğimiz şey, korkmama değil, korkuya gömülmeme, korkmamaya karar verme halidir. Odysseus korkmadığı için değil ama artık korkmaması gerektiğine karar vererek çıkmıştı mesela yola. Bu, cesaretin arkasında mutlaka bir karar olduğunu gösteriyor bize. O halde cesaret, kendiliğinden veya tepkisel bir eylemin niteliği değil, tam tersine bir düşünüp-taşınmanın, bir kararın ifadesi. Başka türlü olabileceğini düşünme ve bu başkayı isteme kararında temellenen bir şey yani.

Cesaret bir erdemdir ve tüm erdemler gibi ahlaki varlığa ait bir niteliktir. Ve tam da bu nedenle “iyi” ile bağıntılıdır. İnsanın ahlaki bir varlık olmasını kendisine dayandırdığımız insansal kapasite özgürlük olduğuna göre, tüm erdemler gibi cesaret de özgür olma niteliği ya da özgür olma arzusunda temellenmelidir. Bu, ilkesi iyiye isteme olan bir erdem, iyiye gerçekleştirilmeye yöneldiğinde açığa çıkabileceği anlamına gelir. Kötüyü yapma hırs ve kararı,

o halde, cesaretle değil korkusuzlukla (korkunun yokluğuyla) açıklanmalı. Bu, aynı zamanda, cesaretin neden korkusuzlukla aynı şey olmadığını da açık gösterir. Kahraman da korkusuz kişi değildir aslında; neyi kaybedeceğini seçebilen, onu kaybetmekten korkan, ama buna rağmen eyleyen kişidir.

Özgürlüğünüzün engellendiği, özgür bir varlık olmaktan alıkonulduğunuz koşullarda cesaret, özgürlüğün üstündeki engeli kaldırmaktır. Cesarete ne zaman ihtiyaç duyarız sorusunun yanıtı da burada: Ancak özgürlüğünüz ortadan kaldırılmaya çalışıldığında cesur olmalı ve ahlaki varoluşunuzu geri kazanmak için cesaret göstermelisiniz. Cesaret, ancak bir karanlığın varlığında, karanlığı mümkün kılan bir kötülüğün, zorun, şiddetin varlığında sahip olmamız gereken bir erdemdir. Öyleyse cesaret, özgür olmanın ve iyiyi istemenin kendisidir.

Cesur eylem, özgürlüğün gerçek kılınmasına, özgürlüğün önündeki engellerin kaldırılmasına ilişkin bir kararla icra edilen eylemdir. Özgürlük, insanın ahlaki bir varlık olarak tarif edilmesini mümkün kılan kapasite olduğuna göre, yani hem mecbur bırakılmama hem de kendi kapasitesini açığa vurma gücü olduğuna göre, cesaret doğrudan insan olmanın onurunda temellenir. Başka bir deyişle cesaret, insanın mecbur bırakılmaya ve kendi kapasite ve istemesini gerçekleştirmesinin engellenmesine karşı eyleme kararıdır. Balzac ve Marx'ın kılavuzluğunda tekrar söylersek: Cesaret yabancılaşmaya, nesneleşmeye, insanı sefalet mahkum bırakan yapılara karşı, onları ortadan kaldırmaya yönelik eylemde görünür. Bu nedenle cesaret aslında dönüştürücü, geleceğe yönelen eylemin niteliğidir. Bu eylem, ancak bir kararın, dolayısıyla bir değerlendirme ve yargının ürünü olabilir; dolayısıyla bağımsız karar verme kapasitemize, yani yargı yetisine dayanır.

Tam bu noktada soralım: Korkak kime denir? İçgüdüsel kökenleri olan, varlığımızı sürdürme itkisinden gelen bir yaşantı korku... Bu nedenle aslında itkiler mekaniğinin zorunluluğunda temellenen bir yaşantı. Şayet özgürlük itkiler mekaniğini aşma, değer üretme ve dolayısıyla içgüdülerimize karşı da eyleyebilme kapasitesinin kendisiyse, korku, özgür olmama haline işaret eder. Ya da aslında korku, sosyal ve politik varlık olmaktan çıkma, Arendt'in ifadesiyle insansal dünyadan çekilmedir; kendimizi tüm diğerleriyle birlikte yaşayan bir varlık olarak değil de, tam tersine kendisini tüm diğerlerinden "ayrı" görebilme halidir. Korku, insanı kendi ilgisine kapatan, onu birlikte yaşadıklarının, insanlığın dışına çıkaran itkiyse, bu korkuyu aşma da aslında bir aradalığa, insanlığa yeniden katılma kararıyla mümkün olur.

Cesaret, başkalarıyla birlikte yaşama kararında, kendi özgürlüğümüzün ancak tüm diğerlerinin özgürlüğüne saygı ile mümkün olduğu bilincinde temellenir. Özgürlüğün kolektif bir bağtıda mümkün olduğu bilincinin, herkes için özgürlük talebine ve özgürlük önündeki engelleri kaldırmak için eyleme çağırdığı durumda açığa çıkan şeydir cesaret. Dolayısıyla bizi özgür ve ahlaklı kılan niteliktir ve karanlık zamanlarda karanlığı yırtma arzusunun kendisidir.

Tüm bunlar, kötüyü yapma kararının cesaret değil, korkusuzluk olduğunu gösterir. Her ne kadar kulağa tuhaf gelse de, bu tarz bir korkusuzluk, bizzat korkuya gömülmüşlüğün bir tezahürüdür aynı zamanda. Tiranın zalimliği, kötüyü yapma arzusunadaki sınırsızlık, cesaret değil, kendisi uğruna korkuyu aşip yönelebileceği bir değere, bir "iyi"ye sahip olmama halidir. Korkusuzluk, kendi iktidarını kaybetme korkusunu, korkuyu aşarak değil, korkuya gömülerek, korkunun belirleniminde kalarak bir aşırılığa yöneltme, cüretkarlık ve pervasızlıkla açığa

vurmadr. Aristoteles'in dediği gibi, bir ölçüsüzlük olarak cüret ve pervasızlık, ahlak ve politikanın alanı dışına çıkma, özel ilgiler alanına kapanmadır.

Cesaretle kurulan şeyi kaybetme korkusunun, kötülüğe gömülmeye yol açabilmesinin nedeni, kendisi dışındakilerle bir bağıntı içinde olma duygusunun, sorumluluk bilincinin kaybıdır. Bu nedenle korkusuzluk, sorumsuzluktur da. Ahlaki ve sosyal varlığın niteliği olarak cesaret ise, kendimizle ilgili değil, bizi ahlaki ve özgür varlık kılan bir arada yaşama, yaşamı paylaşma ilkesine dayalı olarak bu bir aradalıkla ve tüm diğerleriyle ilgilidir. O halde cesaret aslında bizi kendi odalarımıza kapanmaktan çıkararak ve dünyaya katılmamızı mümkün kılan erdemdir.

TİHV Akademi Danışmanlık Programı

Araştırma sunumları

HRFT Academy Mentorship Program

Paper Presentations

Türkiye aktivizminde Cumartesi Anneleri: Hafıza, direniş ve duygu politikası

Eren Alkan

Giriş

12 Mart 1995 tarihinde İstanbul, Gazi Mahallesi'nde bir kahvehaneye yapılan silahlı saldırı ile başlayan olaylarda pek çok sivil öldürülmüş ve kent çapında büyük protesto gösterileri yapılmıştır. Bu olayların sürdüğü günlerde 21 Mart 1995 tarihinde Gazi Mahallesi sakinlerinden Hasan Ocak gözaltına alındıktan sonra kendisinden bir daha haber alınamayınca ailesi ve arkadaşları tarafından kamusal alanda medyanın da desteğiyle Ocak'ın akıbeti sorulmuş ve 15 Mayıs 1995'te işkence edilen bedeni kimsesizler mezarlığında bulunmuştur. Hasan Ocak'ın annesi Emine Ocak ile başlayan arama mücadelesi 27 Mayıs 1995'te bir grup aktivist ve gözaltında kayıp yakını ile her hafta cumartesi günü saat 12:00'da İstanbul, Taksim İstiklal Caddesi'nde bulunan Galatasaray Lisesi önünde sessiz bir şekilde sistemli olarak başlamıştır. Bu tarih itibariyle her Cumartesi aynı saatte göz altında kaybedilenlerin anneleri, yakınları ve insan hakları aktivistleri bir araya gelerek yakınlarının akıbetlerini devletten sormaya başladılar. 1999'a kadar aralıksız devam eden ve geniş çapta kamuoyu yaratan mücadele Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye getirilerek yargılanmaya başlaması ile yoğun polis saldırılarına maruz kalmış ve polis şiddeti ve sürekli gözaltılar nedeniyle de eylemlerine ara vermek durumunda kalmışlardır. 2009 yılında Ergenekon davaları üzerinden gözaltında kayıplar yeniden gündeme taşınınca Cumartesi Anneleri mücadelesi Galatasaray Meydanı'nda yeniden başlamıştır. 2018 yılında İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun Cumartesi Anneleri protestolarını kriminalize ettiği açıklamaları sonucu yeniden başlayan polis şiddeti ve alanın oturma eylemine yasaklanması ile İnsan Hakları Derneği önünde devam eden Cumartesi Anneleri eylemleri 2020 yılında başlayan Covid-19 pandemisi nedeniyle sosyal medya araçları üzerinden çevrim içi olarak sürdürülmeye devam etmektedir.

Cumartesi Anneleri eylemlerini sessiz bir şekilde oturarak, ellerinde kaybedilen çocuklarının fotoğrafları ve karanfillerle yarım saat yapmaktadır. Bu yarım saatte göz altında kaybedilen bir kişinin akıbetini kamuoyuyla paylaşırlar. Eylemlerin motivasyonu Arjantin'deki cunta yönetimi esnasında gözaltında kaybedilen insanların büyükanneleri ve anneleri tarafından başlatılan Plaza de Mayo Anneleri'nden gelmektedir. Ermenistan, Lübnan ve İran gibi ülkelerde de daha sonra benzer hareketler çıkmış ve dünya genelinde gözaltında kayıplar mücadelesinde annelerin hareketleri önemli bir yer edinmiştir. Cumartesi Anneleri mücadelesi de bu yönüyle Türkiye aktivizm tarihindeki en uzun soluklu sivil itaatsizlik eylemidir.

Amaç ve yöntem

Bu araştırmanın amacı, doğrudan eylemlere tanıklık eden öznelere, Cumartesi Anneleri'nin, Türkiye toplumsal mücadele tarihindeki konumlarını nasıl tarif ettiklerini ortaya koymaktır.¹ Bu amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma sorusu şudur: Cumartesi Anneleri, eylemlere katılan ama Cumartesi Annesi olmayan öznelere (entelektüeller, insan hakları aktivistleri vb.) tarafından nasıl algılanmaktadır? Araştırma yöntemini ise feminist nitel araştırma teknikleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın kuramsal arka planını, feminist düşünür Sara Ahmed'in "duygu politikası" oluşturacaktır. Sara Ahmed, *Cultural Politics of Emotion* (Duyguların Kültürel Politikası) isimli kitabında "[d]uyguların bedenleri eylem biçimleri olarak nasıl 'oluşturduğu' ve 'şekillendirdiği' üzerine düşünmeliyiz" (2004, 12) der. Eylemlilikte duyguların merkezi olması gereğini vurgulayan Ahmed, duygunun hareket halinde olan bir kavram olduğunun ve bağlılık kavramıyla da yakınlığının altını çizer. Duygu kelimesinin etkin anlamı Türkçede "duymak" İngilizcede de "e-motion" kelimesinden yola çıkıldığında kolayca anlaşılabilir. Sara Ahmed, "[b]izi harekete geçiren, hissetmeye sevk eden şey, aynı zamanda bizi bir yerde tutan ya da barınacak bir yer sağlayandır. Bu yüzden hareket, bedenin mesken edindiği 'yer' ile bağlarını koparmaz, bedenleri diğer bedenlere bağlar" (2004, 21) diyerek duygunun yapıştırıcı gücüne referans verir.

Kişisel olan teoriktir mottosuyla tanınan Sara Ahmed, feminizmler araştırmalarında en etkili öznelere birisidir. Ahmed, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kesişimsellik siyasetinin hükümetler için nasıl siyasi bir taahhüt haline geldiğini inceleyerek feminizm kavramının onlar için hala kabul edilemez olduğunu ekler (Büyüктаş 2018). Erdoğan ve Soylu'nun farklı yıllarda Cumartesi Anneleri üzerine yaptıkları konuşmalarda bu tespit edilebilir. Erdoğan'ın Cumartesi Anneleri ile görüşmesi hem Kürt nüfusu hem de AB ülkeleri arasında popülerlik kazanabileceği siyasi bir vaat olarak kalmıştır. Öte yandan Erdoğan'ın atadığı İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, Cumartesi Anneleri'nin Türkiye'de annelik kavramını kullandığını ve "terör" amaçlarına hizmet ettiğini açıklamıştır. Bu, hükümetin kadınların ağırlıkta olduğu bir hareketi nasıl tahammül edilemez bulduğunu göstermektedir.

Sara Ahmed, feminist siyasetin ve kadın hareketlerinin kişisel deneyimlerle ve bu deneyimlerin onları nasıl kolektif bir mücadelede birleştirebileceğini "oyunbozanlık" kavramı üzerinden açıklar. "Oyunbozan" kadının; "mutluluk" kavramının eril alt yapısına meydan okuyan ve hayal kırıklıkları, üzüntüler, öfkeler gibi duygu durumlarını gerek kamusal alana taşıyarak politikleştirdiklerini gerek hane içinde aileye karşı bir isyan unsuru olarak kullandıklarını ve bu nedenle de iktidar odakları tarafından makbul görülmediklerini söyler Ahmed. Bu yönüyle Cumartesi Anneleri, kişisel deneyimlerini kamusal alana taşıyarak, mücadeleleri yoluyla bu deneyimi kolektif bir mücadeleye dönüştürmüşlerdir. Ahmed'in dediği gibi, Cumartesi Anneleri kendilerini "eşitsiz bir dünyaya uydurmaya" karşıdır (akt. Büyüктаş 2018). Ahmed, "beyaz adamları" bir grup olarak değil, normlara göre oluşturulmuş ve inşa edilmiş bir kurum

¹ Bu araştırma, araştırmacının Prof. Dr. Elizabeth Russell ve Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı danışmanlığında Universitat Rovira i Virgili Humanistic Studies Bölümü'nde yürüttüğü doktora çalışmasının bir kısmını oluşturmaktadır.

olarak görmektedir. Ayrıca bazı kadınlar, diğer kadınların sapkınlaşmasına neden olan normlar olarak görülebilir (akt. Büyüктаş 2018). Bu bakış açıları Soylu'nun Cumartesi Annelerine karşı konuşmasını daha anlaşılır kılmaktadır. Cumartesi Anneleri, iktidarın "istikrar" söyleminin arkasındaki inkar politikalarına başkaldırdıkları için "sapkın" olarak görülürler ve "kişisel dertlerini", annelik rolleriyle bağlantılı olan kamusal bir alanda —Cumartesi Meydanı'nda— dile getirirler. Bu yönüyle de anneliğin politikleşmesi, ataerkil sistemin en üst gücü olan hükümeti rahatsız etmektedir. Özetle, Soylu tarafından "baş belası" olarak görülen Cumartesi Anneleri, sosyal kimliklerini çocuklarının yok olmasına neden olan sistemi sorgulamak için kullanmaktadır. Sara Ahmed, "[bu yüzden], ailelerde, topluluklarda ve uluslarda şiddete karşı çıkanlar, bize nasıl daha yumuşak, kapsayıcı ve cömert bir şekilde yaşayabileceğimizi öğretenlerdir," der (akt. Büyüктаş 2018). Kesişen bir bakış açısıyla, Cumartesi Anneleri mücadelesi, toplumsal mücadelenin nasıl şiddet içermeyen, kapsayıcı ve cömert olabileceğini göstermektedir. Cumartesi Annelerinin gücü, devletin intikam korkusuyla ölçülebilir.

Araştırma bulguları ve tartışma

Araştırma kapsamında beş özneye görüşme yapılmıştır. Görüşmeler başlamadan önce görüşme soruları oluşturulmuştur. Görüşme soruları oluşturulduktan sonra soruların geçerliğine dair üç akademisyen tarafından uzman görüşü alınmıştır. Bu görüşlerden sonra yeniden yapılandırılan görüşme soruları, araştırma mentörü ve araştırma danışmanlarının onayına sunulmuş ve gelen geribildirimlerle sorulara nihai taslak hali verilmiştir. Daha sonra görüşme özneleri ile iletişime geçilerek kendileriyle Zoom programı ile çevrim içi görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden ilki pilot görüşme olarak tasarlanmış ve bu görüşmeden sonra nihai taslak nihai forma dönüştürülmüştür. Tüm bu geçerlik ve güvenilirlik çalışmasından sonra ortaya çıkan görüşme soruları Ek-1'de verilmiştir.

Görüşme öncesi her bir görüşme öznesine e-mail ile Görüşme Öncesi Bilgilendirme Formu (Ek-2) ve Onam Formu (Ek-3) gönderilmiştir. Görüşmelerden sonra her bir öznenin görüşme kaydının transkripsiyonu yapılarak bu transkripsiyonlar ham veri olarak öznelere gönderilmiş ve kendilerinden onay alınmıştır. Bu onaydan sonra ham veriler üzerinde kodlama yapılmış ve örüntüler çıkarılmıştır ve bunlar üzerinde analiz ve değerlendirme süreçleri ile çalışma tamamlanmıştır. Kodlama ve örüntü çalışması için çalışmanın insan hakları çalışmaları bağlamında etik referanslar düşünüldüğünde herhangi bir yapay zekâ, program ya da uygulama kullanılmamıştır. Bu inceleme sonrası ortaya çıkan bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Özne 1

- "İnat."
- "Talebin dile getirilmesinde format ve mücadelenin getirdiği bağımsız tutum."
- "Siyasi ayrımın önemi yok."
- "İnsani bir mesele."
- "Kendi kendisine yön veren bir ekseni var."
- "Bir model oluşturdu."
- "Kayıp olgusu ve bulunmaması meselesi sürekliliği sağladı."

Özne 2

- “Birçok kesimi bir araya getiren meşru bir eylem.”
- “Gezi direnişi [2013] gibi birleştirici bir eylem.”

Özne 3

- “Yeni bir araç ve yeni bir yöntemle bir hak arama mücadelesi ve sivil itaatsizlik eylemi.”
- “İnsan hakları hukukunun gelişmesine katkı.”

Özne 4

- “Biricik.”

Bu bulgulardan, Cumartesi Anneleri mücadelesinin yöntem açısından biricikliği, sivil itaatsizlik eylemleri açısından yeni bir araç olarak ortaya çıktığı ve birleştirici bir yapısı olmasının öne çıktığı ortaya çıkmaktadır.

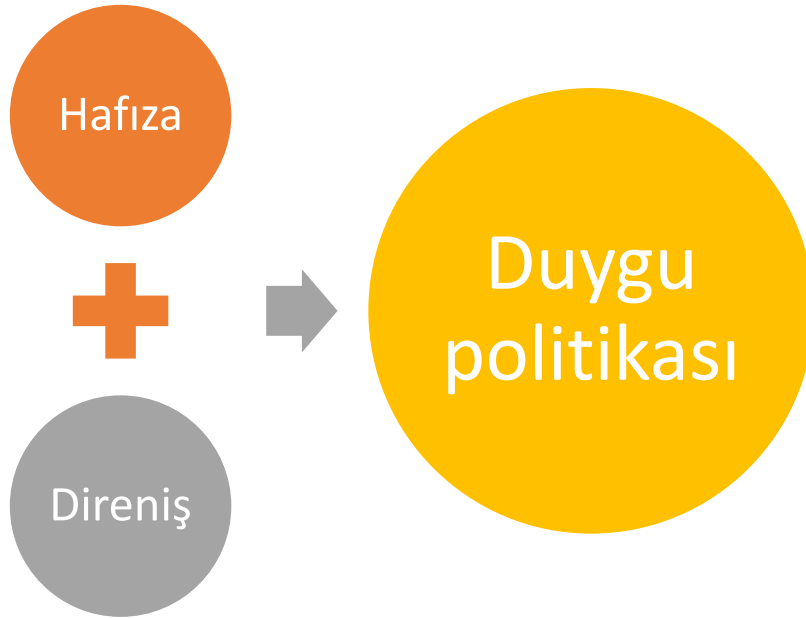
Bulgulardan hareketle şu iki soru üzerinden tartışma yürütülebilir:

1. Bu mücadelenin arkasında ve hafıza ve direniş oluşturma biçimlerinde duygu politikasının rolü nedir?
2. Duygu politikası, hafıza ve direniş açısından Türkiye’de insan hakları mücadelesine Cumartesi Anneleri ne kattı?

Öncelikle, Cumartesi Anneleri mücadelesinde insan hakları aktivistlerinin mücadele tarihindeki önemi üzerinde durmak gerekir. Mücadele boyunca avukatlar hukuk bilgileri ve yasal süreçlere müdahil olmaları ile; gazeteciler medyada mücadeleyi görünür kılmalarıyla, entelektüeller kuramsal bilgileriyle, aktivistleri de saha deneyimleriyle Cumartesi Anneleri mücadelesinin arkasındaki gizil gücü oluştururlar. Hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda görünür kılan, hareketin dolaşımında olmasını sağlayan, kayıp yakınlarını bilinçlendiren ve bir nevi “okul” işlevi gören bir ivme verir Cumartesi Annelerine hareketin içinde bulunan insan hakları savunucuları. Kısaca, tutumun davranışa dönüşmesinde kilit katalizörlerdir denilebilir (DeFleur & Westie, 1963; Hill, 1981). Bu bulgu, Cumartesi Anneleri mücadelesinin örneğin Arjantin’deki Plazo de Mayo annelerinin mücadelesinden farkını da oluşturur. Anneliğin kamusal alanda dönüşmesi salt annelerin kendisi ile değil Cumartesi Annesi ya da kayıp yakını olmayan lakin harekette yer alan bireylerin de katkısı ile mümkün olabilmıştır.

İkincisi, Cumartesi Annelerinin başlıca talepleri; kayıpların bulunması, kaybedenlerin cezalandırılması, kayıpların mezar yerleri, hakikat ve adalettir. Bu talepler hem bireysel hem de toplumsal hafızanın diri tutulmasını gerektirir. Böylece, Cumartesi Annelerine birey olarak kim olduklarını birbirleriyle paylaşma fırsatı sağlar. Bu paylaşmada acının olumsuzluğu önemlidir. Evlat kaybı, bireyde yoğun bir acı duygusunun ortaya çıkmasına neden olur. Bu duygu, evlat ve annenin arasındaki bağın koparılması ile doğrudan ilgilidir. Koparılan bu bağ acının sürekliliği bağlamında kayıp yakınlarını bir araya getirir. Bu noktada acı, ampüte bir bacak gibi cisimleşir ve eylemlerde kullanılan dil, sessizlik, fotoğraf ve birbirlerinin kayıp

hikayelerini görme/duyma yoluyla yeni bir kimliğin ortaya çıkmasına imkân tanır. Böylece, kaybetme, bilme ile eşanlı hale gelir. Hafızanın cisimleştirilmesi, zorla kaybedilme olgusunun Cumartesi Annesinin hem aklında hem de vücudunda içselleştirilmesi anlamına gelir; çünkü eğer ortada bir beden (*body*) yoksa, bu bedenin artık yaşadığını kanıtlayacak herhangi bir kişi (*nobody*) yoktur. Cumartesi Anneleri işte bu iktidar aklına karşı direnmektedir. Bu bağlamda Sarah Ahmed'in deyişiyle Cumartesi Annelerinin duyguları bir bütün olarak politikleşir. Ahmed, tekrarların önemli olduğunu çünkü kelimelerin tarihsel süreçleri ve bağlam içinde kullanılmaları nedeniyle yeni anlamlar kazandığını ifade eder. Bu yönüyle, Cumartesi Annelerinin eylemlerinde “kayıp”, “hafıza”, “direniş”, “inat”, “hakikat”, “adalet” gibi kelimeleri tekrar tekrar kullanmaları her biri duygularla yüklü olan bu kelimelerin kolektif ve toplumsal dayanışma oluşturma konusunda lokomotif görevi almalarına imkân tanır. Sonuç olarak, Cumartesi Anneleri mücadelesinin toplumsal ve politik meşruiyeti ile eylemlerin etik referansını annelik oluşturur.

Sonuç

Sonuç olarak, Cumartesi Anneleri hareketi, Türkiye hak mücadele tarihinde biricik ve özgündür. Bunun en önemli gerekçesi ise mücadeleye duygu politikasını da katmasıdır. Bu mücadelede duygular ön plandadır ve Cumartesi Anneleri duyguları öne çıkarmaktadır. Duygular, bir yandan dayanışma bir yandan da mücadele azmini sağlayan en önemli motivasyondur. Bu yönüyle salt hukuksal bir meseleden ayrılır. Hem insan hakları aktivistleri hem de Cumartesi Anneleri ve kayıp yakınları bu mücadele boyunca hem mücadele açısından hem de insan hakları hareketi açısından karşılıklı etkileşim içindedir. Yani birbirlerini etkilemektedirler. Genel anlamıyla bir simbiyotik ilişkilene biçimi vardır denilebilir. Kısacası, Cumartesi Anneleri, hâkim iktidar mekanizmaları karşısında her daim devletin oyununu duygu politikaları yoluyla bozan bir hareket olarak Türkiye hak mücadelesinin en uzun soluklu ve en farklı hareketidir.

Kaynaklar

Ahmed, Sara. 2004. *Cultural Politics of Emotion*. New York: Routledge.

Büyüктаş, Ari P. 2018. “Gücümüz Onların Korkusuyla Kanıtlanabilir”. T24. [URL](#).

DeFleur, Melvin & F. R. Westie. 1963. “Attitude as a Scientific Concept”. *Social Forces* 42: 17-31.

Guerrero, Sylvia (der). 1999. *Gender-Sensitive and Feminist Methodologies*. Diliman, Quezon City: University Center for Women's Studies, University of the Philippines.

Hill, R. J. 1981. “Attitudes and Behavior”. *Social Psychology: Sociological Perspectives* içinde. Der. M. Rosenberg ve R.H. Turner. New York: Basic Books.

Ek 1: Görüşme soruları

Görüşme amacı: Araştırma sorum kapsamında, bu sorularla doğrudan eylemlere tanıklık eden öznelere, Cumartesi Annelerinin tarihini, eylemleri hangi çerçevede desteklediklerini ve Türkiye toplumsal mücadele tarihindeki konumlarını nasıl tarif edip konumlandıklarını öğrenmeyi amaçlıyorum.

Tahmini görüşme süresi: 60 dakika

“Görüşmeyi bitirebiliriz.” “Kendinizi zorunlu hissetmeyin lütfen.” “Görüntü kapalı olduğu için kendinizi zor durumda hissetmeyin. Lütfen çekinmeden söyleyin.”

Temel soru 1: Siz Cumartesi Annelerinin mücadelesine ne zaman ve nasıl dahil oldunuz?

Temel soru 2: Şimdi sizinle biraz Cumartesi Annelerinin tarihini konuşmak istiyorum.

Sonda 1: Öncelikle Cumartesi Anneleri nasıl bir araya geldiler?

Sonda 2: Onları bir araya getiren şey neydi?

Temel soru 3: Cumartesi Anneleri ismi nereden geliyor? Bu ismi alma hikayelerini anlatır mısınız?

Sonda 1: Anneler bu adlandırmaya nasıl yaklaştılar? Nasıl kabul ettiler?

Sonda 2: Cumartesi Anneleri isminin kayıplar mücadelesine kattığı nedir?

Temel soru 4: Peki, Cumartesi Annelerinin mücadele etme yöntemleri ve/veya biçimleri zaman içinde değişiklik gösterdi mi?

(Örnek gerekli olduğunda) Sonda 1: Cumartesi Anneleri mücadelesine kimler katılıyor? Örneğin toplanma biçimleri? Katılanlar?

Sonda 2: Değiştiyse nasıl?

Sonda 3: Cumartesi Annelerinin söylemlerinde değişim oldu mu?

Sonda 4: Örneğin, ara dönemde 1998-2009’da taleplerini dile getirebildiler mi? Nasıl?

Sonda 5: Peki, 700. haftadan itibaren?

Temel soru 5: İktidarın Cumartesi Anneleri mücadelelerine yaklaşımı nasıl oldu?

Sonda 1: Mücadele tarihi boyunca ne gibi zorluklarla karşı karşıya kaldılar?

Temel soru 6: Cumartesi Anneleri ile dayanışma gösterenler, mücadelelerine destek verenler zaman içinde değişti mi?

Temel soru 7: Cumartesi Annelerinin karşılaştığı zorlukları anlattınız. Peki, bu zorluklarla nasıl mücadele ettiler?

Sonda 1: Uzun yıllardır devam eden zor mücadelede bu sürekliliği mümkün kılan sizce nedir?

Temel soru 8: Son olarak, Cumartesi Annelerinin 27 yıldır verdiği mücadeleyi nasıl tanımlarsınız?

Sonda 1: Türkiye toplumsal mücadele tarihi içinde nasıl bir yere sahip?

Ekleme istediğiniz herhangi bir şey var mı? Önerdiğiniz kaynak, arşiv vs var mıdır? Kaydı durdur.

Katkınız için çok teşekkür ederim.

Kapanış

Ek 2: Görüşme öncesi bilgilendirme formu

Merhaba, ismim Eren Alkan. Ege Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Öğr.Gör.Dr. olarak çalışıyorum. Universitat Rovira i Virgili, Humanistic Studies (İnsani Çalışmalar) bölümünde 2014 yılından beri ikinci doktora çalışmamı yürütmekteyim. Dr. Elizabeth Russell ve Dr. Şebnem Korur Fincancı danışmanlığında Cumartesi Anneleri üzerine doktora tez çalışmamı yürütüyorum. Çalışmamın sizinle yapacağım görüşme kısmında TİHV Akademi mentörlük programı tarafından da desteklenmektedir. Bu kapsamda mentörlüğümü Dr. Güldem Özatağan yapmaktadır.

Bu araştırmanın, **(1)** Cumartesi Annelerinin dünya kadın barış hareketindeki yerini tanımlayarak farkındalık oluşturabilmek, **(2)** Alan yazında yeterli araştırma olmadığı için bilimsel etik ve insan onuru dahilinde çalışma öznelerini görünür kılabilme üzere iki temel amacı var. Bu kapsamda iki temel soruya yanıt aramaya çalışıyorum:

(1) Cumartesi Anneleri kamusal alanda toplumsal gerçekliği ontolojik olarak nasıl yaratıyorlar?

(2) Cumartesi Anneleri hafıza, hakikat, yas, duygu politikaları ve direniş yoluyla eylemlerinde anneliği dönüştürüyorlar mı? Evetse nasıl?

Bu sorular özelinde temel 3 alt soru var:

(a) Cumartesi Anneleri çeşitli medya araçları tarafından nasıl alınılanmaktadır (şarkılar, kitaplar, videolar, tweetler, gazeteler, raporlar, dergiler, filmler, vs.)?

(b) Cumartesi Anneleri, eylemlere katılan ama Cumartesi Annesi olmayan özneler tarafından nasıl alınılanmaktadır (entellektüeller, aktivistler, siyasetçiler)?

(c) Cumartesi Anneleri, kendilerini nasıl tarif etmektedirler (zorla kaybedilenlerin anneleri, kız kardeşleri, eşleri, çocukları)?

Nitel araştırma kapsamında feminist nitel teori üzerinden yapılandıracağım bu araştırmanın kapsamını ise Cumartesi Anneleri özelinde dünya ve Türkiye'deki insan hakları mücadelesi, kadın hakları mücadelesine dair doküman incelemeleri ve öznelerle görüşmeler bulunmaktadır.

Bu çalışmada görüşmelerimizin ZOOM programı üzerinden online yapılarak kaydedilmesi planlanmaktadır ve kayıtlar ve transkripsiyonlar araştırmacı ve danışmanlar dışında kimseyle KESİNLİKLE paylaşılmayacaktır. Bu konuda aksinin olmayacağını onurum üzerine de taahhüt

ederim. Bununla birlikte eğer görüşmenin kaydedilmemesini isterseniz bunu görüşme öncesinde lütfen e-mail ile bildiriniz. (erenalkan.ege@gmail.com)

Son olarak bu araştırmada toplanacak tüm veriler, bilimsel amaç dışında kullanılmayacaktır. Sizinle ilgili herhangi bir kişisel bilgi, kimliğinizi açık edecek şekilde herhangi bir yerde de belirtilmeyecektir.

Araştırmaya verdiğiniz destek ve katkı için şimdiden çok teşekkür ederim.

Benimle ilgili detaylı bilgiye erişmek isterseniz <https://www.google.com/search?q=eren+alkan+avesis&oq=eren+alkan+avesis&aqs=chrome.0.69i59j0i22i30l3j69i60.2160j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> adresini ziyaret edebilirsiniz ve/veya danışmanlarımla iletişime geçebilirsiniz.

Eren ALKAN

İzmir

[Araştırmacının ve danışmanlarının iletişim bilgileri]

Ek 3: Onam formu

Merhaba, ismim Eren Alkan. Universitat Rovira i Virgili, Humanistic Studies (İnsani Çalışmalar) bölümünde 2014 yılından beri doktora yapmaktayım. Prof. Dr. Elizabeth Russell ve Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı danışmanlığında Cumartesi Anneleri üzerine ikinci doktora tez çalışmamı yürütüyorum. Çalışmamın sizinle yapacağım görüşme kısmı TİHV Akademi mentörlük programı tarafından da desteklenmektedir.

Araştırmanın önemli bir aktörü olarak bu çalışmada yer aldığınız için danışmanlarım adına ve kendi adıma teşekkür ederim.

Bu form, araştırmanın öznelere olarak araştırmada gönüllü olarak yer aldığınızı, araştırma hakkında (amacı, araştırma soruları, yöntemi, kapsamı) size bilgi verildiğini, kafanıza takılan kısımlarda araştırmacıya görüşme öncesi ulaşabileceğinizi bildiğinizi, dilediğiniz soruları yanıtlamayı reddedebileceğinizi ya da araştırmadan istediğiniz zaman ayrılabilenizi bildiğinizi göstermesi bakımından önemlidir.

Katılım ve katkınız için bir kez daha sonsuz teşekkür ederim.

Gönüllü Adı Soyadı:

Araştırmacı Adı Soyadı: Eren Alkan

Danışman Adı Soyadı: Prof. Dr. Elizabeth Russell, Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı

Onam Formunun Gönüllüye Gönderildiği Tarih:

Trans mahpuslar: Cezaevi koşulları, hak ihlalleri, mücadele yöntemleri

Hazal Akpınar

Cezaevi kendi içine kapalı ve zamanın bile farklı işlediğı bir kurumdur. Kendine özgü normları, ritüelleri, hatta mikro bir ekonomisi vardır. Cezaevi yönetimi yalnızca cezaevi içi yaşamı düzenlemez, dışarı ile içeri arasındaki bilgi akışını da düzenler. Ne kadar bilgi verileceğı ya da bilgi alınacağı tamamen cezaevi yönetiminin inisiyatifine kalmıştır. Bilgiye erişim kadar bilginin içeriğı ve niteliğı de cezaevi tarafından manipüle edilir. Cezaevleri, bilgi taleplerini tamamen keyfi olarak cevaplar ve verdiği cevaplar da cezaevi yönetiminin ve personelinin dışarı çıkmasını istediğı kadar açık bilgilerdir. Cezaevi verdiği bilgiler konusunda açık olmadığı gibi içeride yaşananları aktarmak konusunda da şeffaf bir kurum değildir. Cezaevinde kaç LGBTİ+ mahpus olduğu, bu mahpusların hangi cezaevlerinde olduğu gibi bilgiler kamuoyuyla paylaşılmamakta ve gizli tutulmaktadır (Demirbaş 2016; Demirbaş 2019). Bu da sivil toplum örgütlerinin ve aktivistlerin trans mahpuslara erişimini engellemektedir.

Cezaevindeki işleyişin tamamen personelin inisiyatifine kalmış olması ve devletin yeterli yaptırımlarda bulunmaması cezaevini keyfi işleyen bir kurum haline getirmektedir. Cezaevinin nüfuz edilemez, dokunulamaz yapısının ve keyfi işleyişinin yanında, cezasızlık da trans mahpusları hak ihlalleri ve kötü muameleye açık bırakmaktadır. Çünkü cezaevi içinde personelden ve mahpuslardan başka, o yaşamı gözlemleyebilecek ve ona müdahale edebilecek kimse yoktur.

Bu çalışma trans mahpusların maruz bırakıldıkları hak ihlallerini merkeze alan bir hak mücadelesinde bilgiye erişimden kaynaklanan zorlukların araştırılmasını ve belgelenmesini amaçlamıştır. Bu amaçla trans mahpuslarla iletişimde olan ve trans mahpusların hak mücadelesinde aktif yer almış ya da yer alan on aktivistle, internet üzerinden yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilere trans mahpusların hak mücadelesine nasıl katıldıkları, mahpusla ilişkileri, mahpusla nasıl iletişim kurdukları, bu iletişimde karşılaştıkları engelleri ve kısıtlılıkları, hak mücadelesini nasıl kurdukları ve tanımladıkları hakkında sorular sorulmuştur. Bilgiye erişimden kaynaklanan sorunların aynı zamanda cezevinin kendi yapısından kaynaklandığı sonucuna erişilmiştir. Trans mahpusların maruz kaldıkları hak ihlallerini odağına alan bir hak mücadelesinin tanımlanmasında cezaevi koşullarının, iletişim yönteminin ve iletişimdeki sıkıntılarının etkisi büyüktür.

Bu çalışmanın esas olarak trans mahpuslarla görüşmeler gerçekleştirme yoluyla yapılması amaçlanmıştır ancak tek iletişim yolunun mektuplaşma olması ve aşağıda bahsedilecek olan mektuplaşmadan kaynaklı sorunlardan dolayı araştırma evreni trans mahpuslardan trans

mahpusların hak mücadelesine katılan aktivistlere kaydırılmıştır. Bu nedenle bilgiye erişimden kaynaklı sorunlar aktivistlerin açısından ele alınmıştır.

Cezaevi koşulları ve hak ihlalleri

Türkiye’de tüm yargı süreci ve infaz sistemi cis (trans olmayan) – erkek, heteronormatif ve militer değer yargılarıyla örülmüştür (Demirbaş 2019, 62). Cezaevine giren herkes öncelikle bu değer yargıları uyarınca hizaya getirilmektedir ve disipline edilmektedir.

Cezaevi insanları kapatmakla kalmaz, onların bedenlerini ve benliklerini de terbiye etmeyi ve belirli bir mahpus kalıbına girmesini amaçlar. “İslah” olarak adlandırılan bu amaç esas olarak kişinin “kim”liğini ezer ve kişinin kendini ifade etmesini engeller. Cezaevi koşulları kapatılan herkesi etkiler elbette ama trans mahpusların durumları kendilerine özgü farklılıklar içerir, çünkü onların cinsiyet kimliklerini ifade edişleri trans olmayan kişilerden farklıdır ve devlet tarafından kabul edilmeleri belli yasal düzenlemelere tabidir. Cezaevleri hiper-cinsiyetlendirilmiş bir yapıya sahiptir (PPO 2017, 1; Mintz 2013, 3). Cezaevi içerisinde cinsiyetler yeniden ve cezaevine özgü şekilde tekrardan tesis edilir. Trans-medikalizm olarak adlandırılan bu bakış açısı bir kişinin trans kimliğini kabul etmek için onun belirli ameliyatları geçirmiş ve hormon tedavisi almış olmasını şart koşmaktadır.¹ Devlet de cinsiyet kimliğini genital temelli bir çerçevede kavrar. Trans mahpuslar bu sınıflandırmada istisna olarak bulunurlar ve kendilerini tanımladıkları cinsiyete göre değil, atanmış cinsiyetlerine göre cezaevine yerleştirilmektedirler. Yerleşim talepleri, cinsiyet kimliklerini ifade etme yönündeki engeller, sağlık hizmetlerine erişim, cinsiyetlerine dönük aşağılama ve şiddet onları diğer mahpuslardan ayrı ve özgül kılmaktadır. Öte yandan “[cezaevi yerleşkesi içerisinde] barınma (housing) kararında cinsiyet ikiliğinin kullanılması nedeniyle, bedenlerini hiper-görünür hale ve böylece şiddete daha açık hale getirilerek trans-cinsiyetli kişilere bir “çifte cezalandırma” (double punishment) uygulanmaktadır (Patrickson 2020).

Trans mahpuslara uygulanan ayrımcılık tutuklanma sürecinde başlamaktadır ve ceza infaz sistemi içinde çeşitlenerek ve derinleşerek devam etmektedir. Translar toplumda dışlanan, şiddet uygulanan ve kriminalize edilen bir gruptur, o nedenle daha sivil hayatlarında potansiyel birer suçlu olarak görülmektedirler (Demirbaş, 2016). Görüşmelerden çıkarılan sonuçlar uyarınca trans mahpusların yargılama sürecinden infaz sistemi içerisindeki yaşadıkları hak ihlalleri sırasıyla anlatılacaktır.

Translar daha tutuklanma sürecinde transfobi kaynaklı şiddete maruz kalmaktadırlar. Mahkemeye çıkarıldıklarında trans olmayan kişilerden daha başka bir davranışla karşılaşmaktadırlar. İyi hal indirimi gibi hukuki haklarından yararlanamamaktadırlar. Ekonomik sebeplerden avukat tutamadıkları gibi onlara hizmet veren yeterince avukat ya da kimliklerinden dolayı onları savunacak avukat da bulamamaktadırlar. Katılımcılardan SL’nin trans mahpus Sibel’in mahkemede yaşadıklarına dair anlattıkları örnek verilebilir.

“Sibel’in bir avukat tarafından vesayeti alınmadı ve mahkemeye avukatsız çıktı. Biliyorsunuz kasten adam öldürmeden müebbet cezasıyla yargılanan birisini avukatı

¹ Bkz. <https://jinandgem.wordpress.com/2020/08/10/transmedikalizm-ve-zararlari/>.

olmadan yargılamak hukuki değildir. Hâkim onu tam olarak dinlemeden hükmünü verdi çünkü Sibel potansiyel bir suçluydu zaten. Oysa Sibel kendini korumak için ona silah çeken adamın elinden silahı alıp onu vurmuştu ve ardından ambulansı, polisi aramıştı. Sibel'in savunması eğer kasten öldürseydi ambulansı ve polisi aramayacağı, kendini savunmak için o kişiyi öldürdüğü yönündeydi. Sibel "ölmek için öldürdüm" dedi ancak iyi hal indirimi almadı çünkü Sibel hâkimin gözünde cinayet işlemeye yatkın birisiydi, bir transtı."²

Hüküm aldıktan sonra trans kişiler beyan ettikleri cinsiyete göre değil, kimliklerinde yazan cinsiyete göre hapisaneye yerleştirilmektedirler. Hapishaneye girişte talep ettikleri cinsiyetten gardiyanlar tarafından aranmamaktadırlar. Çıplak aramaya zorlanabilmektedirler.

Trans mahpuslarla iletişimde olan kişiler, trans mahpusların cezaevinde en çok maruz bırakıldıkları ve en ağır hak ihlali olarak ise ölü isimleriyle çağrılmasını belirtmektedirler. Gardiyanlar bilerek ve alay etmek için trans mahpuslara kullandıkları isimleriyle değil, kimlikte yazan isimleriyle seslenmektedirler. Görüşmecilerden SL, yazıştığı trans mahpus Sibel'in "bana her gün ölüm, her gün işkence" diye o süreci tanımladığını söyledi ve "kimlikteki isimle çağırmak psikolojik şiddet ve işkencedir" diye ekledi.

Gardiyanların alaylarının ne denli zarar verdiğini anlatmak için görüşmecilerden SL'nin anlattığı Buse şunları yaşamıştır:

"Gardiyanlar Buse'yle 'Sen kadın değilsin, kadınsan erkek cezaevinde ne işin var?' ve 'Eğer sen kadınsan neden y*rak var sende?' diye alay ediyorlardı. Kadın en sonunda gidip jiletle s*kini kesti ve tuvalete attı".

SL'nin ifadesiyle "Eğer s*kim sizin için bu kadar kutsalsa, bacak aram sizinse, bacak aram sizin tapulu malınızsa, bana o bacak arama göre eğer hitap ediyorsanız, bana ona göre iletişim kuruyorsanız bana ona göre bir muamele içindeyseniz okey ben s*kimi kesiyorum, alın bu da sizin olsun" demiş oldu Buse.

Görüşmecilerin belirttikleri üzere gündelik ihtiyaçlarına erişebilmek trans mahpusların en önemli taleplerinden biri. Görüşmeciler transların varoluşlarının kendisi bir hak mücadelesi olduğu için bir tokaya, makyaj malzemesine, kıyafete vb. şeylere ulaşamamalarının dahi bir hak ihlali olarak sayılması gerektiğini bildirdiler. Bir trans kadın için erkek hapishanesinde ağda, cımbız gibi ihtiyaçlarına ulaşması mümkün değildir çünkü kantinde bunlar satılmamaktadır. Bazen ekonomik sebeplerden bazen de kantinde bulunmadığı için ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar ve cezaevi yönetimi, keyfi olarak, bazen bunların içeri alınmasını engellemektedir.

Trans bir mahpus, eğer ki gönderildiği hapishanede bir LGBTİ+ koğuşu yoksa güvenliği bahane edilerek tecrite/tek kişilik hücreye konulmaktadır. Bir disiplin cezasına, bulaşıcı hastalığa sahip olmayan ve ağırlaştırılmış müebbet hükümlüsü olmayan trans mahpuslar da tekli hücreye konulmaktadır ve bunun kendisi bir hak ihlalidir ve yasal değildir. Bu durum onları şiddete, işkenceye ve kötü muameleye daha açık hale getirmektedir. Öte yandan cezaevi

² Sibel'in yaşadıklarıyla ilgili ayrıca bkz. Koyuncu 2014.

yalnızca insanların “ıslah” edildiği bir alan değil, aynı zamanda sosyalliğin de kurulduğu bir alandır. Trans mahpuslar tecritte tutuldukları zaman bir araya gelip sosyalleşememekte, dayanışma kuramamaktadırlar. Toplumda olduğu gibi cezaevi içerisinde de yalnızlaştırılmaktadırlar.

Örneğin bir trans kadın mahpus “mavi kimlik”e sahip olduğu için erkek hapisanesinde hem kendisinin hem de diğer mahpusların refahı adına tekli hücreye konulmaktadır. Tekli hücrenin kendisi bir işkenceyken, bu biçimde gardiyanların keyfi davranışlarına, işkence, taciz, tecavüz şiddet gibi eylemlerine de açık hale gelmektedirler, çünkü gardiyanlar ve cezaevi yönetimi bir hak ihlali yaşandığı zaman mahpusun bunu ispat edemeyeceğini bilmektedir. Şiddet uyguladıktan sonra görüşe çıkması, doktora gitmesi yasaklanmakta ve bu kişiler iyileştiklerinde doktor karşısına çıkarılmakta, mektupları gönderilmemekte, varsa kamera kayıtları silinmektedir (SL). Bu da şiddetin ispat edilmesini imkansız hale getirmektedir.

Cezaevi bürokrasisi içerisinde ihtiyaçlarını, taleplerini ve sorunlarını dilekçelerle vs iletemedikleri ve bunları dışarıda da kamusallaştıramadıkları için trans mahpuslar açlık grevine mecbur bırakılmaktadırlar. Ancak açlık grevine girdikleri zaman hem cezaevinin hem de kamunun dikkatini çekmektedirler. Elbette bu eylemi yaptıkları zaman da durumları hemen düzelmemektedir. Özellikle, direnen, “sesi çıkan” bir mahpusa, uyumsuzlukları ve güvenlikleri bahane edilerek, yıpratma politikası olarak sürekli yeri değiştirilmektedir. Böylece hem mahpusa ulaşmayı hem de onun dışarıyla bağlantısı engellenmektedir. Götürüldüğü yer ise mahpusa, avukatına ya da vasisine bildirilmemektedir (HŞ, FL). Mahpus nerede olduğunu bilemememektedir. Yeri sürekli değiştirildiği için avukatı ve vasisi onu görmeye gidememekte, ayrıca yaşadığı, tanıdıklarının olduğu çevreden uzaklaştırıldığı için görüşmecisi de olmamaktadır (FB, CF). Bu keyfi yer değiştirmeler ve tecrit, mektupların engellenmesi gibi durumlar devletin isterse bir kişiyi kaybettireceği korkusu yaratmaktadır.

“Sürekli başka hapisaneye yollanıyor ve hani orada bir takip edilemezlik de var. Yani şu çok çarpıcı, korkunç bir şey benim için. Şu anda bize Esra’yla ilgili her şeyi kaybettirebilirler. Bir anda buna karar verebilirler, bu iş büyüdü, bu kişinin çok desteği var. Bundan hoşlanmazlarsa yani birden onu hiç bilmediğimiz bir hapisaneye gönderebilirler, telefon hakkını elinden alabilirler ve biz birden Esra’yı kaybedebiliriz. (...) Böyle yıpratma şeyleri de yapıyorlar, böylece ulaşabilmeni de engellemiş oluyorlar.” (GJZ).

Trans mahpusların atölyelerde çalışmaları, cezaevindeki faaliyetlere ve eğitimlere katılmaları yine güvenlikleri sebebiyle, engellendiği için cezaevinde çalışmamakta, para kazanamamakta, kendilerini geliştirememekte ve sosyalleşememektedirler. Eğer maddi yardım alacağı kişiler ya da kuruluşlar yoksa hiçbir ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Diğer yandan cezaevindeki faaliyetlere ve etkinliklere katılamamaları onların psikolojik ve zihinsel sağlıklarını olumsuz yönde etkilemektedir (FB).

Trans mahpusların hak mücadelesinde en önemli engellerden biri mektupların gönderilmemesi, geç gönderilmesi ya da sansürlenmesidir. Ne yazık ki, eğer avukat ya da vasisi değilse, bir kişi ancak mektuplaşarak trans mahpuslarla iletişime geçebilmektedir. Bu iletişim yolunun da birtakım kısıtlılıkları ve engelleri vardır. Öncelikle mektuplar bir okuma komisyonunun

kontrolünden geçerek, eğer içeriği “uygun” görülürse içeri alınmakta ya da dışarıya gönderilmektedir. “Uygun” değilse, görüşmecilerin belirttiği üzere, “kaybolabil[mekte]” ve asla ellerine ulaşmamakta ya da mektuplarda bazı kısımlar karalanmış, üzeri çizilmiş şekilde ulaşmaktadır (Demirbaş, 2016). Mektupların neye göre komisyondan geçtiği ya da sansürlendiğiye kesin olarak bilinmemekte çünkü bu durum cezaevine ve komisyondaki kişilere göre değişmektedir:

“Yani birazcık inisiyatifle de oluyor. Bazen bu mektup nasıl gönderildi dediğimiz mektuplar da geliyor şikayetin çok net bir biçimde açıklandığı. Bazen de hani gönderilmediğini anlamadığımız şeyler, sansürlenmiş, karalanmış yerler de gelebiliyor. O da çok belirsiz aslında. Net bir böyle tam bir tanım yapamıyorum” (ICE).

Fakat genel olarak cezaevi komisyonunun cezaevinde yaşanan hak ihlalleri ve kötü muamele hakkında yazılmış mektupları engellediği, sansürlediği bilinmektedir. Mektupların bu şekilde engellenmesi ve sansürlenmesi trans mahpusların ifade özgürlüklerine ve haberleşme haklarına karşı büyük bir ihlal oluşturmakta, ayrıca yaşadıklarını kamusalayıştırmalarını engellemektedir.

Mektupların, ulaşması durumunda, zamanında ulaşmaması da büyük sorunlardan biridir. Çünkü trans mahpusla iletişimde olanlar için onun yaşamını sürekli geriden takip etmek gibi bir durum meydana gelmektedir. Bu nedenle doğru zamanda bir mücadele örgütlenememekte, anında tepki oluşturulamamaktadır:

“Benim Esra’nın yaşadığı şeyler hakkında çok geç bilgi sahibi oluyor olmam yani zaten iş işten geçtikten sonra bazen bazı şeyleri ancak öğreniyor olmam ve olmamız etki etme kapasitemizi de azaltıyor. Yani ben burada biraz zamanlamanın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Esra dışarıya ulaşmakta zorlanıyor ve bunun zamanı genelde çok geç oluyor ve bu zaman geçene kadar zaten yeterince şiddete maruz kalıyor” (CC).

Cinsiyet uyum sürecine girmek isteyen mahpusların hormona, doktora, psikoloğa ulaşmaları da ayrı bir problem yaratmaktadır. Burada öncelikle şunu belirtmek gereklidir: Devlet, bir insanın cinsiyetini tanımak için onun birtakım ameliyatlardan, hormonal tedaviden ve psikolojik kontrolden geçmesini şart koşmaktadır (HŞ) ancak sonra cezaevinde bu haklarına ulaşmasını engellemektedir. Cinsiyet dediğimiz şey illaki bir performans olmak zorunda değildir, kişi belirli şekillerde giyinerek ve önceden tanımlanmış bir bedene sahip olarak bir cinsiyet kimliğinde kendini tanımlamak zorunda değildir, uyum ameliyatları geçirmek zorunda değildir. Görüşmecilerden L’ye göre,

“o hissetme hali illa bir performansın varlığını gerektirmez yani dolayısıyla performansın varlığını gerektirmeyen bir durum bir cerrahi müdahaleyi hiç gerektirmez”.

Devlet transları öncelikle bu şekilde kendi bedenleri üzerinden cezalandırmakta cezaevinde ise ikinci cezalarını almaktadırlar (Mintz 2013). Hukuki hakları olan uyum ameliyatına izin verilmemekte ya da ancak dava açarak bu izni alabilmektedirler. Ameliyatın tarihinin belirlenmesi, kişinin hangi hastanede ameliyat olacağı, ameliyattan sonra hangi hapishaneye gönderileceği uzun süre belli olmamaktadır. “Hatta bazen ameliyattan sonra hangi hapishaneye gönderileceği avukatına dahi söylenmiyor” (FL). Cezaevi hormon ilaçlarını düzenli ve gereken

dozlarda vermeyebilmekte, trans mahpuslar hormonlar dolayısıyla bir yan etki yaşadıklarında doktora erişimleri olmamaktadır.

Trans mahpuslar sevk edilirken de birtakım sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Diğer mahpuslarla, yani mesela bir trans kadın mahpus erkeklerle birlikte, aynı araca konulmakta ve hem mahpusların hem de infaz memurlarının saldırısına ve alaylarına maruz kalabilmektedir. Mahkeme salonuna götürüldüğünde tuvaleti geldiğinde, beyan ettiği cinsiyetin tuvaletine götürülmemektedirler.

Ancak görüşmecilerin bildirdiğine göre trans mahpuslara olan yaklaşımlar ve davranış biçimleri cezaevinden cezaevine değişmektedir. LGBTİ+ koğuşunun açılması, havalandırmaya çıkarılması ya da hangi mektupların komisyondan geçeceği tamamen cezaevi yönetiminin ve gardiyanların inisiyatifine kalmış durumdadır. Bu da genel bir cezaevi politikasındansa sistemde işleyen keyfilik olduğunu göstermektedir. Cezaevi mikro politikaları genel kurallardan sapmalar göstermektedir. Trans mahpusların cezaevi koşulları ve deneyimleri bu keyfilik yüzünden farklılaşmaktadır. Bu nedenle trans mahpusları merkezine alan bir mücadele bu tekil deneyimleri gözeten ve ona göre tavır almayı gerektiren bir strateji geliştirmelidir.

Mücadele yöntemleri

Çalışmanın sonucunda trans mahpusların hakları mücadelesi spesifik ve genel ya da makro ve mikro ölçekli olmak üzere ikiye ayrılabilir. Elbette her ikili ayrım için olduğu gibi bu ayrım da bazı sorunlar vardır, ancak mücadeleleri daha açık bir şekilde anlatmak için bu ayrım tercih edilmiştir: Spesifik olarak bir kişinin yaşadığı hak ihlallerine karşı yürütülen hak mücadeleleri mikro ölçekli ve trans mahpusların hepsinin maruz kaldığı genel hak ihlallerine karşı yürütülen hak mücadeleleri makro ölçekli olarak basitçe tanımlanabilir.

Mikro ölçekli diye adlandırılan mücadeleler genelde tek bir mahpusun ihtiyaçlarına ve maruz bırakıldığı hak ihlallerine odaklanarak, mahpusla yakın ilişki kurarak, onun yalnızca cezaevi içerisindeki hayatını değil, fakat cezaevinden çıktıktan sonraki hayatını da göz önüne alarak örgütlenen hak mücadeleleridir. Mikro ölçekli hak mücadeleleri geliştirilenlerin öncelikleri mahpusla eşitlik ve güven temelinde yakın bir ilişki geliştirmek ve onun hayatını bütüncül olarak konu edinmektir. Mahpusun sadece trans kimliğine odaklanmadan, onun yaşı, beslenme alışkanlıkları, etnik kökeni, hastalıkları, sınıfı gibi özelliklerini de kapsayan kişisel, bütünlüklü bir metot geliştirmeyi ve bu şekilde kamusalıştırmayı tercih etmektedirler. Çünkü trans mahpusların, ortaklıkları göz önüne alınarak, bir kimlik altına yerleştirebilsek de her mahpusun kendine özgü koşulları, pratikte işleyen farklı baskı ve şiddet deneyimleri olduğunu düşünmektedirler. Bunların ortaya çıkarılması ve vurgulanması mikro mücadelelerin odağına aldıkları meselelerden birisidir. Böylece kişiyi tek boyutlu görmeden, hak arayışını onun mahpusluğu temelinde kurmadan bir mücadele geliştirebildiklerini ifade etmektedirler. FB'nin belirttiği üzere,

“...hak arayışını cezadan kurmamak... Çünkü sen o insanın ne ceza aldığı üzerinden, yani, kriminalize etmeyi bırakmak gerekiyor. Aslında bu da eşitlikten geçiyor. Onunla eşitlik temelinde bir ilişki kurduğun zaman daha bütünlüklü görmeye başlıyorsun, daha

kesişimsel görmeye başlıyorsun. Yalnızca ihtiyaçlar, maddi ihtiyaçlar değil de biraz daha onun psikolojisini düşünen daha bütünlüklü bakan meseleye. Çıktıktan sonraki hayatını düşünen vs. vs. (...) Onu bir tutsak olarak görmeye ve buna göre değerlendirmeye devam edersen hiçbir zaman bütünlüklü bakamıyorsun”.

Makro ölçekli ya da genel hak savunuculuğu olarak adlandırılan grup ise trans mahpusların yaşadıkları hak ihlallerini genel bir başlık altında toplayarak, kurumlarla karşılıklı ilişki ve diyalog halinde bir mücadele örgütlemektedirler. Bunların amacı hem trans mahpusların yaşadığı hak ihlallerine karşı bir politika geliştirmek hem de bu hak ihlallerine dair bilgi ve veri toplamak, bunları belgelendirmektir. Genellikle “görev” tanımlarını belirleyip bunun etrafında hareket etmeyi tercih etmektedirler. İlişkilerini daha sınırlı ve mesafeli tutmayı tercih etmektedirler, ancak güven ilişkisine burada da son derece önem verilmektedir. Görüşmecilere göre mahpusun durumu ve mahpusla kurulan ilişki oldukça kırılımandır, bu nedenle kurumsal ilişkilerde mahpusa yapabileceklerinin sınırlarını belirtmek ilişkinin sağlığı ve güvenin devamlılığı için önemlidir. Elbette makro mücadele içindeki aktivistler de her mahpusun durumunun “biricik” olduğunu ve kurulacak ilişkinin ve mücadelenin de bu biricikliği vurgulaması gerektiğini söylemişlerdir:

“Bu insanların birey oldukları ve kendi cezalarını çektikleri ceza ve işledikleri suç dışında da insanlar olduklarının altını çizmek önemli.” (NFH)

Mücadelenin boyutundan bağımsız olan şeyse hak mücadelesi yürütenlerin hak sahipleriyle iletişim yollarıdır. Kurumsal ya da kişisel, ilişkilerin çoğu mektuplaşarak kurulmaktadır. Yukarıda da anlatıldığı gibi mektuplaşmanın getirdiği kısıtlılıklar vardır. Mektuplarında hiçbir sorundan bahsetmeyen mahpuslar ancak avukatları ya da vasileri ile yaşananları aktarabilmektedirler. Mektupların engellenmesi ve sansürlenmesi durumunda aktivistler çeşitli mücadele stratejileri geliştirmektedirler.

Görüşmecilerin genel olarak ifade ettikleri stratejiler şöyledir: Uzun süredir mahpusla mektuplaşıldığında onun mektup yazma ve mektubun gönderilmesi sıklığı öğrenilir. Eğer bu düzen bozulmuşsa cezaevinde bir sorun yaşanmakta olduğu sonucu çıkarılır. Bu durumda cezaevine sürekli dilekçe ya da faks göndererek, cezaevini arayarak, kısacası orayı rahatsız ederek bir cevap alınmasa da “onunla ilgilenenler” var algısı yaratılabilir. Bu durum basit gibi görünebilse de, görüşmecilerin belirttiğine göre pek çok trans mahpus, mektuplar arttığında, avukatı görüşmeye geldiğinde, cezaevi arandığında cezaevi yönetiminin ve gardiyanların davranışlarının da değiştiğini söylemektedir (FB, ICE, HŞ).

Mücadele için görüşmecilerden FL’nin deyişiyle “olumlu panoptikon” oluşturmak gerekmektedir. Devleti gözaltında tutmak ve “orada” bir şey yaşandığında avukatları, örgütleri, dernekleri, aktivistleri haberdar etmek ve bir araya getirmek, hemen bir tepki oluşturmak trans mahpusun yaşamına etkide bulunabilmek için önemlidir. Bu nedenle örgütler, dernekler ve aktivistler arasında bir diyalog, bir iletişim ağı oluşturulması etkili ve doğrudan bir hak savunusu geliştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Elbette mücadeleleri bu şekilde ikiye ayırmak onlar arasında geçirgenlikler ve etkileşimler olmadığı ve olmayacağı anlamına gelmemektedir. Hak mücadelesi alanı hakikatin ortaya çıkarılması gereken bir alandır ve bu iki tür mücadele bu bakımdan birbirini besler. Mikro

mücadeleler makro mücadeleleri derinleştirebilir, geliştirebilir ve çeşitlendirebilir. Makro mücadele de mikro taleplerin daha duyulur olmasını sağlayabilmektedir. Makro mücadeleler hak mücadelesinin kapsamını genişletirken, mikro mücadeleler bilgi üretimini, metotları ve kategorileri yeniden düşünmeyi sağlar. Mikro mücadeleler ikincil (etnik, ekonomik, engellilik/sakatlık gibi) farklılıkların ortaya çıkarılmasını ve mahpusun durumunun buna göre analiz edilip buna göre bir mücadele geliştirilmesini sağlamaktadır.

Ayrıca makro mücadelelerin hedeflerinden biri olan raporlama, belgeleme ve bilgi toplama hakikatin ortaya çıkarılmasında elzem bir faaliyettir ve mikro mücadeleler bu konuda geniş bilgi sunabilir. Bu iki grup da yaşanan hak ihlallerini kamusallaştırmada birbirlerini tamamlamaktadırlar. Bu nedenle hak mücadelesi alanı etkileşimle kurulmalıdır ve bu etkileşime aktivistler, avukatlar, medya çalışanları gibi pek çok alandan kişinin katılması kapsayıcı ve etkili bir savunuyu geliştirilmesini sağlamaktadır. Mücadeleler ve gruplar arası etkileşim trans mahpuslar için yeni dayanışma biçimleri ve ittifakların oluşturulmasına zemin hazırlar. Öte yandan kamusal alanın ve mahpus hakları mücadelesinin dinamizm kazanmasını sağlar. Çünkü trans mahpusların hak mücadelesi çok yönlü örgütlenilmesi ve kamusallaştırılması gereken, kendine özgü dinamiklere sahip bir mücadeledir.

Mikro ve makro mücadelelerde aktivistler mahpusun ya da mahpusların cezaevi yaşamlarını bir süreç olarak görerek ona göre stratejiler geliştirmektedirler. Buna göre tutuklanma ile başlayan süreç trans mahpusun cezaevinden çıktığı zaman bitmemektedir çünkü “dışarıda da bir hak suiistimal alanı”dır ve daha bütüncül bir politika yürütülmesi trans mahpusların refahının sağlanması için önemlidir (CF). Bir kurum mahpusun birtakım ihtiyaçlarına cevap veremeyecek olursa bu eksikliği diğer kurumlarla ve gruplarla etkileşime girerek çözmeye çalışmaktadır. Çünkü mahpusu güçlendirme mücadelesinin yalnızca onun cezaevindeki yaşamıyla sınırlı kalmaması hedeflenmektedir.

Diğer yandan makro ölçekli mücadeleler genellikle devlet kurumlarıyla iletişime geçmeye ve cezaevi personeline eğitim vermek gibi çözümler üretmeye, onlarla birlikte bir politika oluşturmaya çalışmaktadırlar. Oysa “biat etmemek” (FL) ve hapisanelere karşı daha etkili mücadele geliştirmek için kurumların ve yasaların kökten bir eleştirisi yapılırsa trans mahpusların haksız yere tecrite konulmasıyla birlikte tecritin kendisi de kamusal alanda tartışmaya açılabilir. Örneğin trans mahpusların tecrite konulmasına karşı yürütülen bir mücadelenin aynı zamanda “Tekli hücreler işkencedir” gibi daha genel bir mücadele de örgütlenmesi ve cezaevi politikasının değiştirilmesi böyle bir bütüncül mücadele geliştirilmesini sağlayabilir. Mikro mücadeleler metodolojik analizde farklılıkların hesaba katılmasını sağlar. Makro mücadelelerin sorunlarını SL şu şekilde belirtiyor:

“‘Tekli hücreler translar için psikolojik işkencedir’ kampanyası yürütelim dediğimde bazı arkadaşlarımız bu çok sert, böyle olmaz, o durumların iyileştirilmesi, oradaki kişilerin iyileştirilmesi yönünden duralım diyebiliyor”.

Makro mücadeleler bazı durumlarda, devlet kurumlarıyla iletişimi devam ettirmek adına, daha radikal söylemler ve mücadeleler geliştirmekten geri durmaktadırlar. Mikro mücadeleler ise spesifik olarak bir kişiye ve o kişinin durumuna odaklandığı için daha genel bir mücadele ve tartışma oluşturacak kamusalığa erişememektedirler.

Hak savunusu geliştirilirken özellikle dikkat edilmesi gereken konulardan biri mahpusla kurulan ilişkide devlet şiddetine/baskısına maruz kalanlar (tutsaklar) ve insan hakları savunucuları (özgürler) ikiliğini, hiyerarşisini yaratmamaktır. Zira bu ayırım hak öznesini “mağdur” olarak işaretler, onu politik bir özne olmaktan çıkarır. Oysa trans mahpusların hakları mücadelesi bir adalet talebidir ve talep esas olarak mahpusların kendisinden gelmektedir. Aktivistler ve kurumlar onların talebini kamusalılaştırmaları için birer vesiledir.

Çalışmadan görüşmecilerin en çok üzerinde durdukları çözümün cezaevine üçüncü bir tarafın girmesi ve cezaevi personeline ve mahpuslara cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim hakkında eğitim verilmesi ve farkındalık oluşturulması olduğu görülmüştür. Cezaevinde yaşanan hak ihlalleri ve cezaevi koşulları hakkında bilgi toplanabilmesi, bunların gözlenmesi ve belgelenmesi için STK’lar ve aktivistlerin cezaevine girebilmeleri ve mahpuslarla görüşebilmeleri önemlidir. Ayrıca üçüncü bir tarafın olması hak ihlaline uğrayan trans mahpusun başvuracağı güvenli ve tarafsız bir yer de sağlamaktadır. Cezaevi personelinin ve mahpusların cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim konusunda farkındalığa sahip olmaları trans mahpusların cezaevi yaşam koşullarını değiştirebileceği gibi cezaevi içerisinde dayanışmanın güçlenmesi için de önemlidir. Bu iki çözüm de özellikle hak ihlallerinin farkına varılması, bunların engellenmesi ve trans mahpusların kendilerini ifade edebilmesi için bir olanak açmaktadır.

Sonuç yerine

Bazı durumlarda örgütler ve aktivistler bir kişinin ya da grubun yaşadığı bir hak ihlaline anlık tepki vererek onu anında çözmeyi hedeflemektedirler. Ancak mektupların gecikmesi ya da cezaevinden bilgi alınmaması bu doğrudan müdahaleyi zorlaştırmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi mektupların geç ulaşması ya da hiç ulaşmaması hak savunusunun niteliğini ve doğrudanlığını etkilemektedir. Bilginin dışarı çıkmaması aktivistleri ve kurumları cezaevinde yaşananlara dair karanlıkta bırakmaktadır ve etkili bir savunuyu geliştirilmesini engellemektedir. Çoğu durumda avukatı ya da vasisi olmayan kişi yaşadıklarını kamusalılaştıramamakta, doğru bir mücadele örgütlenememektedir. Bu durumda da mahpuslar bir hak ihlali döngüsünün içinde kalmaktadırlar.

İletişimden kaynaklanan aksamalar, sıkıntılar ve cezaevinin sansür mekanizması hak ihlallerine doğru zamanda müdahale etmeyi, bunları kamusal alana taşımayı ve mahpusun yaşam koşullarını düzeltmeyi engellemektedir. Öte yandan faillerin cezasız kalmasına ve mahpusun failin nefretine daha açık hale gelmesine neden olmaktadır. İkili cinsiyet sisteminin yarattığı zorluk, trans medikalizm ve cezaevinin trans mahpusların güvenliğini sağlayamaması nedeniyle verilen mücadeleler nihayete erememektedir, kazanım sağlanamamaktadır. İletişimden kaynaklanan zorluklar hak mücadelesinin kamusalılaştırılmasını zorlaştırdığı için devlet ve kurumlar üzerinde etkili bir baskı oluşturulamamaktadır ve trans mahpuslar cezaevinde kendi başlarına kalmaktadır. Devlet LGBTİ+ mahpuslar özelinde bir çözüm yolu geliştirmemektedir.

Son yıllarda, yani 2015’ten beri bir pembe hapisane, LGBTİ+ hapisanesi yapımı gündeme gelmiştir (Demirbaş 2016; Koyuncu 2015). Güvenlikleri ve refahları bahane edilerek cis-heteroseksüel olmayan herkesi bir hapishaneye koymak gibi bir çözüm ortaya atılmıştır.

Çalışmamdan çıkan sonuca göre LGBTİ+ mahpuslar için bir cezaevinin olup olmaması gerektiği sorusuna şu şekilde cevap verilebilir:

Öncelikle esas sorun cezaevinin kendisi, yani onun örgütlenişidir (Foucault 2015). Cezaevlerinin yönetiminde ve işleyişinde en göze çarpan özellik keyfiliktir. Yasal boşluklar, mesela nefret suçunun tam olarak tanımlanmamış olması, transları kapsayıcı koruyucu bir yasa olmaması cezasızlığa neden olmaktadır. Buna bir de cezaevinin bilgi paylaşma konusunda isteksiz olması ve şeffaf olmaması eklenince cezaevleri dokunulamaz ve nüfuz edilemez katı bir yapı haline gelmektedir. Cezaevlerinin kapalılığı, nüfuz edilemezliği ve şeffaf olmaması yanında bir diğer özelliği de devletin dışında bir devlet gibi işlemesidir. Gardiyanlar cezasızlık, korunma ve yönetimdeki keyfi uygulamalar nedeniyle kendilerini adaleti sağlayan ve cezayı veren kişiler olarak görmektedirler ve bu şekilde davranmaktadırlar. Gardiyanları, yönetimi dahi LGBTİ+ kişilerden oluşturulmuş bir cezaevinde nihayetinde bu iktidar yapısı korunacaktır ve yeniden üretilecektir. Translığın kültürel inşası cezaevi içerisinde yeniden kurulacaktır.

Öte yandan sadece LGBTİ+ mahpusların yerleştirildiği, “işaretlenmiş” bir hapishane onları dışarıdan gelebilecek şiddete daha açık kılmaktadır. Zaten kamusal alandan dışlanan transların böylece tekrardan bir ayrımcılığa ve yalnızlaştırmaya maruz kalmaları ve toplumdaki dışlanmaları tehlikesi ortaya çıkacaktır.

Devletin makro politikaları cezaevinin mikro politikasını etkiler. Örneğin İstanbul Sözleşmesi’nin feshedilmesi ve devletin “LGBTİ’ler yoktur” söylemi cezaevindeki mahpusları da şiddetin ve ayrımcılığın (ve yok saymanın) hedefi haline getirmektedir. Çünkü devletin söylemleri transfobiyi beslemekte ve cezasızlığın teminatını vermektedir. Bir LGBTİ+ hapishanesi devlet nezdinde onların kabul edilmesi değil, aksine izole edilerek kapatılmasıdır.

Trans mahpuslar ele alındığında, FB’nin belirttiği gibi, “katmanlı bir ötekilik” ve dolayısıyla “katmanlı bir maruz bırakılmışlık” mevcuttur. Kapatılma halinin yanında cinsiyet kimliklerine yönelik bir baskı, transfobi kaynaklı şiddet ve kötü muameleye maruz kalmaktadırlar. Sosyalleşebilecekleri, kendilerini ifade edebilecekleri bir yer olmadığı gibi bedenlerine de müdahale edilen, bedenleri biçimlendirilen mahpuslar olmaları bakımından trans mahpusların durumu kendine özgü yanlar içermektedir. Transların deneyimlerini şekillendiren tahakküm yapısı genital temelli yerleştirme ve sınıflandırma, translara yönelik şiddetin ve baskının cezasız kalması gibi sebeplerden dolayı eşzamanlı, çok yönlü ve katmanlıdır. Onları merkezine alan bir mücadele de mahpusları analitik bir yapıya yerleştirmeden, farklı mahpusluk durumları göz önüne alınarak geliştirilmelidir. Eşitlikle birlikte farklılığın da vurgulanması gerekmektedir. Çünkü sabitleşmiş kimlik kategorilerini ve göstergeleri reddederken bir üst-kimlik olarak translığın kurulması ve yerleştirilmesinden kaçınmak önemlidir.

Kaynaklar

Demirbaş, H. B. 2016. *Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak*. İstanbul: TCPS Kitaplığı. [URL](#).

Demirbaş, H. 2019. “Türkiye Hapishanelerinde Cinsiyet Geçiş Süreci.” *SPOD Hukuk Yazıları 2019*, 62-67. Sosyal Politika Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği. [URL](#).

- Foucault, M. 2015. *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge.
- Koyuncu, R. 2014. “Erkek Öldürmek En Büyük Suçtur”. *KAOS GL*. [URL](#).
- Koyuncu, R. 2015. *Voltaçark*. İstanbul: Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği.
- Mintz, J. 2013. “Treatment of Transgender Inmates—the Double Punishment”. *Law School Student Scholarship* 271. [URL](#).
- National Center for Transgender Equality. 2018. “LGBTQ People Behind Bars: A Guide to Understanding the Issues Facing Transgender Prisoners and Their Legal Rights.” [URL](#).
- Patrickson, V. 2020. “A ‘Double Punishment’: Placement and protection of transgender people in prison.” [URL](#).
- Prisons & Probation Ombudsman. 2017. “Transgender prisoners”. *Learning Lessons Bulletin PPO Investigations* 3. [URL](#).
- Van Hout MC. & Crowley D. 2021. “The ‘double punishment’ of transgender prisoners: a human rights-based commentary on placement and conditions of detention.” *International Journal of Prisoner Health*. [URL](#).

Mezarlıklara yapılan saldırılar: İnsan hakları açısından bir inceleme

Deniz Bayrak

İnsan ile diğer canlılar arasındaki ayrımı oluşturan şeylerden birisi, insanın ölüsünü gömmesi, kendisinin de bir ölümlü olduğunun farkındalığıyla yaşıyor olmasıdır. İnsan, kendisinin ve yakınlarının ölümlülüğü karşısında, hatırlamak ve/veya hatırlanmak için mezarlıklar oluşturmuştur. Bu mezarlıkların başında hem kaybettiğinin anısını canlı tutmak için hem de kendi yasını tutmak için dualar okumuş, taziyeler düzenlemiştir. Ölüler tam da bu yüzden sadece birer bedenden, mezarlıklar da altında ölü bir beden bulduğu topraktan ibaret değildir. Bir ölü bedene veya mezarlığa baktığımızda, onunla ilgili yaşamışlıklara, onun hayata bırakmış olduğu mirasa da bakarız. Mezarların üzerinde yazan “...nın sevgili eşi”, “...nın annesi/babası” gibi yazılar veya şiirler, onların yaşamış oldukları hayatta bıraktığı izleri bizlere anımsatmak için yazılmış olan yazılardır. Bu noktadan baktığımızda, mezarlıklara yönelik herhangi bir saldırı, sadece mezar taşına yapılmış bir saldırı değil, mezarlıkta bulunanın bırakmış olduğu mirasa yapılmış bir saldırıdır.

Yakın tarihimizde gerçekleşmiş olan Garzan Mezarlığına yapılan saldırı, bu durumun en çarpıcı örneklerinden birisidir. 19 Aralık 2017 tarihinde Bitlis’te bulunan Garzan Mezarlığı iş makineleriyle tahrip edildikten sonra, cenazelerin ailelere haber verilmeden kimlik tespiti için İstanbul Adli Tıp Kurumu’na götürüldüğü ve örnekler alındıktan sonra Kilyos Kimsesizler Mezarlığı’nda bulunan kaldırım diplerine, defin mevzuatına uymayan bir şekilde 50 metre karelik alana 261 cenazenin plastik kaplar içinde konulduğu bilinmektedir (ÖHD 2020).

Garzan Mezarlığı’nda 90’lı yıllar boyunca çatışmalarda hayatını kaybeden, öncesinde toplu mezarlara gömülmüş olup 2013 yılında bu toplu mezarlardan çıkartılarak ailelerin defnetmiş olduğu PKK militanlarının cenazeleri bulunmaktaydı. Ayrıca Kobanê’deki savaşta hayatını kaybetmiş olan YPG ve YPJ’ye mensup militanların cenazeleri de bu mezarlığa defnedildi.

Ölü bedenlere, cenaze törenlerine ve mezarlıklara yönelik saldırıları, çağdaş siyaset kuramı tartışmalarında ortaya atılan “nekropolitika” kavramı üzerinden ele alabiliriz. Bu kavramsallaştırmayı kendisine borçlu olduğumuz Achille Mbembe’ye göre, Foucault’nun “egemen iktidarın simgelediği eski öldürme gücünün yerini artık bedenlerin yönetimine ve yaşamın hesapçı bir biçimde işletilmesine bıraktığı” (Foucault 2018, 99) düşüncesi doğru ama eksiktir. Mbembe egemenliğin nihai ifadesinin kimin yaşayabileceğine ve kimin ölmesi gerektiğine karar verme gücünde ve iktidarında yattığını söyler (Mbembe 2020, 9). Egemen, ölümün nasıl, nerede, hangi koşullar altında olabileceğinin hükmünü verecek şekilde kendini konumlandırmakta, gücünü buradan almaktadır. O aynı zamanda, ölümünü her bakımdan belirlemiş olduğu kişinin nereye gömüleceğine, öldükten sonra ona nasıl bir muamele

yapılacağına, ritüellerinin nasıl olacağına dair de iktidar alanı yaratır. Egemen burada hem yaşamı hem de ölümü düzenlemektedir.

Judith Butler'a göre de bazı yaşamların yasaları tutulabilirken, bazılarınıninki tutulamaz kılınmıştır. "Eğer şiddet gerçekdışı olanlara uygulanıyorsa, bu yaşamları yaralamayı veya yadsımayı başaramıyor demektir, çünkü bu yaşamlar zaten yadsınmışlardır. Fakat tuhaf bir şekilde canlı kalırlar ve dolayısıyla tekrar (ve tekrar) yadsınmaları gerekir" (Butler 2018, 48). Yası tutulamayacak olanlar, yaşamları boyunca da insandışılaştırılmış olanlardır. Zira yas insanlarla ilgilidir; eğer bir kişinin yası tutulamıyorsa o kişinin yaşamı da insan yaşamı olarak görülmüyor demektir. Dolayısıyla onlar hem yaşarken hem de öldükten sonra her türlü şiddetin hedefi olabilirler. Bu insanlar, ölü olsalar dahi egemenliği bir şekilde tehdit ederler, hala oradadırlar. Gücünü ölümün karar merciinde bulan ve yası tutulamayacak olanları işaretleyerek güçlendiren egemen, şiddetin hedefi olan ölüyü de kendisine bir tehdit olarak görür. Mezarlıklara yapılan saldırılar, tam da buradan bakıldığında politik bir anlam taşır.

Garzan Mezarlığı'na defnedilmiş olan kişiler, egemen açısından yası tutulamayacak olanlardı. Oysa insan hakları perspektifinden tüm insanlar eşittir, insandır. Peki, insan hakları açısından mezarlıklara yapılan saldırılar ne ifade eder?

Bu konuyu ölenler ve yaşayanlar açısından iki farklı perspektifle ele almak mümkün görünmektedir. Normatif olarak haklardan söz ettiğimizde, ilk akla gelen 'yaşayanlar' ile ilgili haklar olmaktadır. Ben burada ölmüş olanların da hak sahip olup olmadığını sormak istiyorum. Yaşayanlar gibi ölülerin de hakları var mıdır?

Ulusal mevzuata baktığımızda, kişi olmak doğumla başlar ve ölümle biter.¹ Kişi olmak aynı zamanda hak taşıyıcısı olmaktır. Buradan hareketle hak taşıyıcısı olmak için yaşıyor olmak gerekir. Diğer bir deyişle, kişi ile eşya arasındaki ayırım uyarınca kişiye atfedilen hak taşıyıcılığı, yaşamın devam ediyor olması koşuluna bağlıdır. Ölü olan, bundan sonrasında yaşamına devam etmediği için hak talebinde bulunamaz, hakları ile ilgili eyleyemez ve bundan dolayı hak ehliyeti yoktur. Bu eylemleri yapamayan bir varlık, hak taşıyıcısı değildir. Nitekim ibadethanelere ve mezarlıklara zarar verme suçu "mal varlığına karşı suçlar" başlığı altında düzenlenmiştir.² Mezarlıklara yönelik herhangi bir saldırı olduğunda açıkça zikredilen tek bölüm, bu bölümdür. Mezarlık ailenin malı olarak değerlendirip saldırılar mala yönelik saldırı olması bakımından yargılanmaktadır. Fakat bir yandan da "Şerefe Karşı Suçlar"³ bölümünde ölen kişinin haysiyetine ve onuruna yönelik hakareten söz edilmektedir. Kişi öldükten sonra kişi olma halini, hak taşıyıcılığını kaybediyorsa, nasıl onura ve haysiyete sahip olabilir? Eğer

¹ Türk Medeni Kanunu, md. 28: "Kişilik çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar ve ölümle sona erer."

² Türk Ceza Kanunu, md. 153: "İbadethanelere, bunların eklentilerine, buralardaki eşyaya, mezarlara, bunların üzerindeki yapılara, mezarlıklardaki tesislere, mezarlıkların korunmasına yönelik olarak yapılan yapılara yıkmak, bozmak veya kırmak suretiyle zarar veren kişi, bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."

³ Türk Ceza Kanunu, md. 130: "(1) Bir kimsenin öldükten sonra hatırasına en az üç kişiyle ihtilat ederek hakaret eden kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır. Ceza, hakaretin alenen işlenmesi halinde, altıda biri oranında artırılır. (2) Bir ölünün kısmen veya tamamen ceset veya kemiklerini alan veya ceset veya kemikler hakkında tahkir edici fiillerde bulunan kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."

kişinin öldükten sonra dahi onuruna ve haysiyetine karşı saldırı yapılabiliriyorsa, kişiliğin tamamıyla son bulmadığını söyleyebiliriz. Kişiliği tamamen son bulmadıysa, hak taşıyıcılığı da devam ediyor demek mümkündür. Uluslararası mevzuatta ise, mezarlıklara yapılan saldırılar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 8. maddesinde yer alan “özel hayat ve aile hayatına saygı”⁴ kapsamında ele alınmaktadır.

Hem ulusal hem de uluslararası mevzuata baktığımızda normatif alanın esasen yaşayanlar ile ilgili olduğu görülmektedir. Oysa ben bu alanın eksik olduğunu ve ölünün haysiyet ve onur taşınması bakımından hak taşıyıcısı olarak düşünülmesi gerektiğini söylemek istiyorum.

Mezarlıklara yapılan saldırıların, geride kalanlara yönelik bir hak ihlali olduğunu söylemek, hakların yaşayanlarla ilgili olması bakımından daha kolay gözükmemektedir, ancak bu saldırılara ilişkin açık düzenlemelerin yer aldığı bir madde bulunmamaktadır. Daha önce belirttiğim gibi, yargılamalar özel hayata ve aile hayatına saygı kapsamında yapılmaktadır.

Garzan Mezarlığı’nda yakını bulunanlara yönelik işkenceden söz etmenin mümkün olup olmadığını tartışmak da ayrıca önem taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi⁵ ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi⁶ işkenceyi yasaklamıştır; ancak her iki belge de neyin işkence olduğu ve olmadığına ilişkin net ibareler içermemektedir. Bununla birlikte, kayıp davalarında yaşanan durumun işkence olarak kabul edilmesini sağlayan unsur, “zamana yayılmış çaresizlik duygusu” (Altıparmak 2015) olmuştur. “Bu davalarda, kaybın başvuruyla olan aile bağı, aile mensubunun olaya nasıl tanık olduğu, daha sonrasında konuya ilişkin bilgi almak için yaptığı girişimler ve buna yetkililerin nasıl cevap verdiği dikkate alınmaktadır” (Altıparmak 2015). Garzan Mezarlığı’nda yaşananların zamana yayılmış bir çaresizlik durumu olarak ele alınması mümkün görünmektedir. Mezarlıkta bulunanların yakınları cenazelerini almak için uzun süre uğraş vermiş, cenazelerinin akıbeti ile ilgili ilk etapta bilgi alamadıkları ve yetkililerden net bir cevap alamadıkları için çaresizlik içine düşmüşlerdir. Aileler, cenazelerini alıp alamayacaklarına dair uzun süreli kaygı yaşamışlardır ve halen de yaşamaktadırlar. Hala daha cenazelerini alamamış aileler söz konusudur. Cenazesini alabilen annelerden birisi 6 Mayıs 2021’de Yeni Özgür Politika’ya verdiği demeçte, gördüklerini “bugüne kadar gördüğüm en vahşi manzaraydı” şeklinde tarif etmektedir. Kendisine ve kızının cenazesine uygulanan şiddeti bir vahşet olarak tanımlayan bu kişi açısından onun işkenceye maruz kaldığını söylemek mümkündür.

Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Komitesi ise işkencenin sistematik olmasını “belli bir zaman diliminde tesadüfi olarak değil, daimi, yaygın ve kasten meydana geldiğinin görüldüğü” durumlar olarak tanımlamaktadır (Öndül 2004). Garzan Mezarlığı’nda gömülü olanlar, Garzan Mezarlığı’na defnedilmeden önce toplu mezarlara konulmuş, yol kenarlarına atılmışlardı. Aileler, cenazelerini toprağın içinden çıkartarak kendilerine yeni bir mezarlık kurmuş ve

⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 8: “(1) her şahıs hususi ve ailevi hayatına, meskenine ve muhaberatına hürmet edilmesi hakkına maliktir.”

⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 3: “Hiç kimse işkenceye, gayriinsani yahut haysiyet kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulamaz.”

⁶ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, md. 3: “Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.”

Garzan'a defnetmişlerdi. Bu cenazelerin tekrar çıkartılıp Kilyos Kimsesizler Mezarlığı'na gömülmesiyle aynı ölü, üçüncü kez gömülmüş oldu. Aynı cenaze sahibi, aynı acıyı üçüncü kez yaşamıştır. Burada daimi bir süreçten söz etmek mümkündür. Garzan Mezarlığı'nın dışında, aynı bölgedeki birçok mezarlığın tahrip edildiği, bombalandığı bilgisi neredeyse her gün haberlere düşmektedir. İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi'nin düzenlemiş olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi 2020 yılı İnsan Hakları İhlalleri Raporu'na göre 2020 yılında yaşamını yitiren örgüt militanlarının defin edildiği mezarlıklar en az 8 kez tahrip edilmiştir. Burada bir topluluğa yönelik daimi bir saldırı söz konusudur diyebiliriz. Ayrıca [Minnesota Protokolü](#)'nde ayrıntılı bir şekilde belirtildiği üzere; mezarlıkların açılmasına ilişkin gerekli durumlarda nasıl davranılması gerektiğine dair hiçbir maddeye uygun davranılmadığı da yine raporlardan anlaşılmaktadır. Cenazelerin mezarlıktan çıkartılış şekli düşünüldüğünde, bu yapılanların acı çektirmeye yönelik bir kasıt taşıdığı söylenebilir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde, hem kasıt hem daimilik olması bakımından cenaze yakınlarına yönelik sistematik bir işkencenin varlığından söz etmek mümkündür.

Hukuki alana baktığımızda, her ne kadar ölümlerin hakkından söz edilmese de, hem ölünün haysiyet ve onuruna yönelik bir hak ihlalinin olduğunu hem de yakınlarla yönelik sistematik işkence yapıldığını ve insanlığa karşı suç işlendiğini de söyleyebiliyoruz. Oysa hukuki literatürün söylediğinin tamamen dışında, ölümlerimizi gömmek bizim için çok daha farklı bir anlam ifade eder. Ölüyü gömmek ve anmak, hukukun bize söylediğinin ötesinde, toplumsal-kültürel bir alan olarak karşımızda durmaktadır.

İnsan onuru kavramı, insanlığın mensubu olan özneler olarak tüm insanların eşit hak sahibi olduğu ilkesine bağlıdır. İnsan onuruna yakışmayan tüm durumlar, insan onuruna sahip olmanın ve insanlığın mensubu olma ilkesinin reddi anlamına gelmektedir. İnsan onuruna yakışmayan ihlallere maruz bırakılanlar, bu bakımdan insan onuruna sahipliği reddedilen, insan sayılmayanlardır. Tam da bu yüzden mezarlıklara yapılan saldırılar politik bir anlam taşır. Mezarlıklara yapılan saldırılar, insanların egemenler tarafından öteki olarak nesneleştirilmesiyle; onların insan olmayan ve mezarlığına dahi saldırılabilecek bir şey olarak görülmesiyle başlar. Ölüye ve mezarlıklara yapılan saldırıların haklar açısından okunması gerekliliği tam da burada kendisini dayatır. Burada, yasaların henüz kapsamadığı bir alanda ihlaller yaşanmaktadır.

Haklar, ihlaller yaşandıktan sonra ortaya çıkar. Önce ihlalin varlığını görürüz, ihlali yaşarız, daha sonra o ihlali bir daha yaşamamak için haklarımız olduğunu söyleriz. Garzan Mezarlığı'ndan hareketle, bu sunumda anlatılmak istenen tam da budur; mezarlıklara yapılan saldırılar ihlaldir. Ötekileştirme ve nesneleştirme, beşeri bir yasaya dahi ihtiyaç duymadığı kabul edilen bir alana saldırıya neden oluyorsa, bu konunun haklar açısından tekrar konuşulması önem taşır.

Şu ana değin anlatmaya çalıştığım konulardan farklı olarak vurgulamak istediğim son bir konu daha var. Garzan Mezarlığı ile ilgili şimdiye kadar bir dava açılmış değil. Avukatların yaptığı tüm başvurulara "soruşturma izni verilmemektedir" şeklinde cevaplar gelmektedir. Garzan Mezarlığı'na yapılan saldırılar ve yaşanan/tanık olunan ihlallerle ilgili, bırakın insanlığa karşı suç, işkence gibi konularda bir yargılamanın yapılması, orada bulunan kamu görevlileri ile alakalı bir soruşturma bile henüz açılmış değildir. Cezasızlık politikası kendisini mezarlıklara

yönelik saldırılarda da göstermektedir. Garzan Mezarlığı'nda yaşanan ihlallerin bir daha gerçekleşmemesi, saldırılar sonucu yaşanan tahribatın sağaltılması ancak bir barış ortamında gerçekleşebilir.

Kaynaklar

Altıparmak, Kerem. 2015. "Anayasa Mahkemesinin Zor Sorusu: İşkence ve Kötü Muamele, Ama Hangisi?" *Anayasa Yargısı* 31 (1): 145-166.

Butler, Judith. 2018. *Kırılgan Hayat*. İstanbul: Metis.

Foucault, Michel, 2018. *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı.

İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi. 2020. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi 2020 Yılı İnsan Hakları İhlalleri Raporu." [URL](#).

Mbembe, Achille. 2020. *Düşmanlık Politikaları*. Çev. Ayşen Gür. İstanbul: İletişim.

Öndül, Hüsnü. 2004. "2003-2004 Döneminde İşkence ile İlgili Bilgi ve Belgeler." [URL](#).

Özgürlük İçin Hukukçular Derneği. 2020. "Kilyos Mezarlığı Gözlem Raporu." [URL](#).

Yaşar, Erdal. 2021. "Çoraplarda Kızımın Mis Kokusu Var." *Yeni Özgür Politika*. [URL](#).

Pandemide iş yeri hekimlerinin gözlemlediği işçilerin çalışma hakkı ihlalleri

Baran Kılıç, Onur Erden, Tuncay Gökçen

Giriş

“Çalışma” kavramı “yaşamın sürekliliğini sağlayan sosyal bir faaliyet, insana özgü bir eylem” olarak nitelendirilmekte; “hak” kavramı ise, “hukuk düzeni tarafından korunan ve bu korumadan sahibine yararlanma yetkisi tanıyan her türlü menfaat” olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Küçük Millet Meclisleri 2014). Çalışma hakkını, “herkese devlet tarafından asgari şartları oluşturularak isteğe bağlı olarak tanınan ve insanlık onuruna yaraşır bir gelir sağlamaya dayanan herhangi bir faaliyette bulunma hakkı” olarak tanımlamak mümkündür (Özbudun 1995, 22).

En temel insan haklarından biri olan çalışma hakkı, diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi için vazgeçilmez bir hak olup insanlık ailesinin bütün üyelerinin doğuştan sahip oldukları insanlık onurunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, iş yerlerinin çalışma ve sağlık koşullarına uygun olmasını isteme hakkı, çalışma sürelerinin uygunluğu, çalışan çocuk, kadın veya gençlerin korunması, adil ücret hakkı, ücretli izin, dinlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi birçok hakkın sağlandığı durumlarda çalışma hakkından söz edilebilir (Kaboğlu 2002, 464). Yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam çalışmayı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme sağlamayı amaçlayan Birleşmiş Milletler’in kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin, 23. maddesi de çalışma hakkını şöyle düzenlemiştir:

“1. Herkesin çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır. 2. Herkesin, herhangi bir ayırım gözetmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır. 3. Herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. 4. Herkesin çıkarını korumak için sendika kurma veya sendikaya üye olma hakkı vardır.”

Beyannamenin 24. maddesinde, çalışma hakkının makul süreler içerisinde kullanılması için sınırlandırma getirilmiştir: “Herkesin dinlenmeye, eğlenmeye, özellikle çalışma süresinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belirli dönemlerde ücretli izne çıkmaya hakkı vardır.” Yine Evrensel Beyannamede “zorla çalıştırma yasağı” da yer almıştır.

1919’da kurulan ve 1946’da yapılan anlaşmayla Birleşmiş Milletler sistemi içinde yer alan, faaliyetlerini tamamen özerk yürüten Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), gerek Anayasası, gerekse sözleşme ve tavsiye kararları ile çalışma hakkının uluslararası düzeyde dayanaklarını oluşturmuştur (Mollamahmutoğlu ve Astarlı 2011, 84-85). 1944 yılında ILO’nun 26’ncı Genel

Kurulu'nda kabul edilmiş ve Anayasası'na eklenmiş olan “Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Amaç ve Ereklerine İlişkin Bildiri”de ise, çalışma hakkı konusunda şu açıklamalar yer almaktadır: “ILO, 1) Tam çalıştırma ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesi, 2) Korunmaya gereksinim duyan herkes için bir yeterli gelir sağlanması için çaba gösteren ulusların programlarının gerçekleşmesine yardımcı bulunmayı görev sayacaktır”.

1961 yılında Avrupa Konseyi'ne üye devletler tarafından imzalanan Avrupa Sosyal Şartı'nın birinci maddesi, “Çalışma hakkı” kenar başlığını taşımaktadır. Buna göre:

“Akit Taraflar çalışma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; (1) Tam istihdamı gerçekleştirmek amacıyla olabildiğince yüksek ve istikrarlı bir istihdam düzeyine ulaşmayı ve bu düzeyi korumayı başta gelen amaç ve sorumluluklarından biri saymayı; (2) Çalışanların özgürce edindikleri bir işle yaşamlarını sağlama haklarını etkili bir biçimde korumayı; (3) Tüm çalışanlar için ücretsiz iş bulma hizmetlerini kurmayı ya da sürdürmeyi; (4) Uygun mesleğe yöneltme, eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerini sağlamayı ya da teşvik etmeyi taahhüt ederler.”

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası Madde 49'da ise çalışma hakkı şöyle ifade edilmiştir: “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır”.

Özellikle kriz ortamlarında yoğunluğu artan tüm diğer hak ihlalleri gibi, mevcut ulusal ve uluslararası yasa ve sözleşmelere rağmen, çalışma hakkı ihlallerinin de COVID-19 pandemisi sürecinde yoğun bir şekilde arttığına, iyiden iyiye ağırlaştığına tanık olmaktayız. Aşağıdaki bölümde, COVID-19 süreciyle beraber genel olarak yaşanan zorluklardan kısaca bahsedilip, fabrika ve iş yerleri gibi faaliyetlerin devam ettiği alanlarda işçiler açısından yaşanan zorluklar özetle ele alınmaktadır.

29.08.2020 tarihli verilere göre 843.096 ölümün olduğu (Zylke ve Bauchner 2020), ileriye yönelik komplikasyonların olacağı tahmin edilen ve psikolojik travmalar yaratan COVID-19 pandemisi, etki gücü azalmadan yayılmaya devam etmektedir. Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve dünyaya yayılan COVID-19 enfeksiyonu, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Mart ayında pandemi olarak tanımlandı (Evrensel Gazetesi 2020). Özellikle 65 yaş üstü ve kronik hastalığı olanlar için öldürücülüğü yüksek olan ve ismi ilk defa duyulan bu virüse karşı nasıl önlem alınacağı ve bu virüsten nasıl korunulacağı hakkında sınırlı bir bilgi vardı. Ülkeler ve şehirlerarası ulaşımın kapatılması, sınır kontrolleri, sokağa çıkma yasakları, okulların kapatılması, karantina ve izolasyon uygulamaları gibi önlemler bu sınırlı bilgi nedeniyle de uygulamaya konuldu. Acil insani ihtiyaçları karşılayan üretim merkezleri dışında tüm üretim merkezlerinin ve işletmelerin kapatılarak 14-21 günlük karantina uygulamaları birçok bilim insanı tarafından tavsiye edildi. Virüs damlacık ve solunum yoluyla bulaştığı için de kişiler arası en az bir buçuk metre olacak şekilde mesafenin korunması, maske kullanımı, mekan ve bireye yönelik hijyen uygulamaları cezai yaptırıma tabi tutuldu.

İş yerlerinde alınacak ek önlemler için ise “kapalı iş yeri/ofisler sık sık havalandırılmalı, iş yerlerinde çalışanlar arasında en az 1 metre mesafe olması sağlanmalı ve çalışanlar maske takmalı, yemekhanede masalar ve sandalyeler arası mesafe en az 1 metre olacak şekilde

düzenleme yapılmalı, yemek saatleri gruplara göre belirlenmeli ve mümkün ise aynı kişilerin aynı masada yemek yemeleri sağlanmalı, solunum yolu enfeksiyonu belirtileri olan (ateş, öksürük, nefes darlığı) personel iyileşene kadar çalıştırılmamalı ve sağlık kuruluşuna yönlendirilmeli, eller sık sık yıkanmalı, iş yerleri temizliğinde özellikle sık dokunulan yüzeylerin (kapı kolları, telefon ahizeleri, masa yüzeyleri gibi) temizliğine dikkat edilmeli” (KHGM 2021) ifadelerinin yer aldığı yönergeler oluşturuldu. Bunların yanı sıra, salgını kontrol amacıyla zorunlu gereksinimlerle ilgili olanlar hariç birçok fabrika ve işletme kapatıldı (Euronews 2020, Çağdaş Kocaeli Gazetesi 2020).

Sürecin ciddiyeti ve alınması gereken önlemler tüm devletler tarafından kabul edilip yazılı ve sözlü uyarılarla bildirilse de, COVID-19 pandemisi tüm hızıyla yayılmaya devam etti. Devletlerin yayınladıkları verilere göre salgının yoğun olarak görüldüğü yerlerin en başında sanayi üretiminin aktif olduğu kentler görülüyordu. Sermayenin önceliğini gözeterek mevcut üretim biçimlerini korumaya ve sürdürmeye devam eden fabrika ve işyerlerinde, önlemlerin yetersiz düzeyde kalması ve olması gerektiği gibi uygulanmaması; devlet tarafından sağlanması gereken denetim ve izleme eksikliği işçilerin genelde insan hakları özelde ise çalışma, sağlık ve yaşam haklarının ihlaline sebep oldu.

İşçilerin çalışma koşulları “normal” zaman diliminde de tartışmalı bir konuydu. İş hijyeninin (çalışma ortamındaki duman, toz, yüksek ses, ışık miktarı vb. gibi) pek önemsenmemesi, çalışma saatlerinin uzun olması, yemek yeme ortamlarının uygun olmaması, tuvalet ve banyolarının temiz olmaması, soyunma odalarının olmaması veya varsa da temiz olmaması, çalışma ortamının sıcaklığının uygun olmaması, iş yerlerine ulaşımın zor olması, yeterli mola zamanlarının olmaması, uygun iş elbiselerinin ve koruyucu ekipmanlarının olmaması, çalışma koşullarının oluşturduğu stres ve işini kaybedebilme korkusu, mobbing vb. sorunlar mevcuttu. Tüm bunların olduğu bir çalışma ortamına pandeminin de eklenmesi işçiler için daha büyük olumsuzlukların yaşanmasına neden oldu.

Toplumun pandemiden korunması için bilim çevrelerince önerilen önlemler izolasyon, mesafeli durma, maske kullanımı, el hijyenine dikkat etme, toplu alanlarda durmama her ne kadar toplum içerisinde uygulansa da üretim yerlerinde ve hizmet sektöründe uygulanamadı. Bu süreçte insanların çalıştırılması bile tartışmalıyken, işçiler ağır iş koşullarında toplu çalışmak zorunda bırakıldı ve/veya güvencesiz bir şekilde işten çıkarıldılar. İş Sağlığı ve Güvenliği Meclisi verilerine göre başta güvencesiz çalışmanın hakim olduğu sektörler olmak üzere konaklama, inşaat, tekstil, AVM, liman işletmelerinde yoğun bir şekilde işten çıkarmaların olduğu tespit edildi (İSİG Meclisi 2020a). Güvencesiz çalışmanın dayatılmasıyla meydana gelen sorunlar işçilerde enfeksiyonun daha sık görülmesine, hastalığın ağır atlatılmasına ve birçok yerde COVID-19 ölümlerinin meydana gelmesine sebep oldu (İSİG Meclisi 2020b).

Gereç ve yöntem

Uluslararası ve ulusal mevzuattan ve ilgili literatürden yararlanılarak çalışma hakkı ihlalleri ile ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturuldu. Bu çerçevede, COVID-19 pandemisi ilanından beri işten çıkarılma, ücretsiz izin kullandırma, kapalı devre çalıştırma, işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerinin durumu, zorla çalıştırma (yaşlı ve kronik hastalığı olan işçilerin çalıştırılması,

başka işlerde çalışmaya zorlama vb.), maske ve hijyen malzemesi yeterliliği, hasta ya da yakın temaslıların çalışmaya devam ettirilmesi, COVID-19 hastalığına yakalanan ve yaşamını kaybeden işçi sayısı değişkenleri çalışma hakkı ihlalleri olarak ele alındı.

Bu kapsamda 72 kapalı uçlu sorudan oluşan ve iş yeri hekimlerine sorulmak üzere bir anket hazırlandı. Hazırlanan anket, Google Forms üzerinden öncelikle 10 iş yeri hekimine ön test olarak uygulandı. Ön test çalışmalarının değerlendirilmesinin ardından son hali verilen ve cevaplandırılması yaklaşık 10-15 dakika süren 72 soruluk anket, TTB'nin iş yeri hekimleri ve bağımsız iş yeri hekimleri iş ilan Whatsapp gruplarında paylaşıldı. 1 ay süre boyunca 121 iş yeri hekimi tarafından yanıtlanan anket çalışmasından elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edildi. Sorulan önermeler iş yeri hekiminin çalıştığı iş yerlerinin tamamında geçerliyse "Hepsi", %70-99'unda geçerliyse "Çoğunda", %40-69'unda geçerliyse "Bazılarında", %1-39'unda geçerliyse "Çok azında", hiç karşılaşılmamışsa "Hiçbiri" olarak değerlendirilmiştir.

Kısıtlılıklar

T.C. Çalışma Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü'nün [İş Sağlığı ve Güvenliği Kayıt, Takip ve İzleme Programı](#) verilerine göre Türkiye genelinde iş yeri hekimliği sertifikasına sahip 28.624 hekim bulunmaktadır. Bunlardan kaçının aktif olarak işyeri hekimliği yaptığı bilinmemektedir. Çalışmaya 25 ilden toplam 121 kişi katılmıştır. Çalışmanın temsiliyet gücü bu nedenle sınırlıdır. Sınırlı katılımın sebepleri ise aktif iş yeri hekim sayısının bilinmemesi; TTB'ye üye olmaları zorunlu iken iş yeri hekimlerinin buldukları şehrin tabip odalarına üye olmamaları; belli bir örgüt-dernek gibi merkezi bir örgütlenmeleri olmamalarından ötürü işyeri hekimlerine ulaşmanın zorlukları; ulaşılabilenler açısından da pandemi sürecindeki yoğun çalışma koşulları ve son dönemde yapılan pekçok çalışmanın çevrim içi anket olarak yapılması nedeniyle anket doldurma noktasındaki isteksizlik olarak sıralanabilir.

Bulgular

Araştırmanın bulguları iş yeri hekimlerinin çalışma koşulları, yaşadıkları sorunlar ve sorumlu oldukları işçiler ile iş yerlerinin durumu olarak iki bölümde ele alınacaktır. Çalışmaya 25 ilden toplam 121 iş yeri hekimi katılmıştır. %31,1'i kadın; %68,9'u erkek ve yaş ortalamaları $49,8 \pm 10,8$ (28-69) dir.

Katılımın en fazla olduğu ilk 7 il sırasıyla İstanbul(n=31, %25,6), İzmir(n=26, %21,5), Ankara(n=16, %13,2), Kocaeli(n=7, %5,8), Denizli(n=5, %4,1), Diyarbakır(n=5, %4,1), Tekirdağ'dır (n=5, %4,1).

Çalışmaya katılanların %87,4'ü tam ya da yarı zamanlı olarak OSGB bünyesinde çalıştığını belirtmiştir. Hekimlerin iş yeri hekimliği tecrübesi ortalama $13,9 \pm 10,3$ (1-35) yıldır. Araştırmaya katılan iş yeri hekimlerinin tamamı toplam 1.706 iş yerinden sorumlu olduğunu ifade etmişlerdir. Hekim başına ortalama $14,5 \pm 19,1$ (Ortanca=5) (1-65) iş yeri düşmektedir.

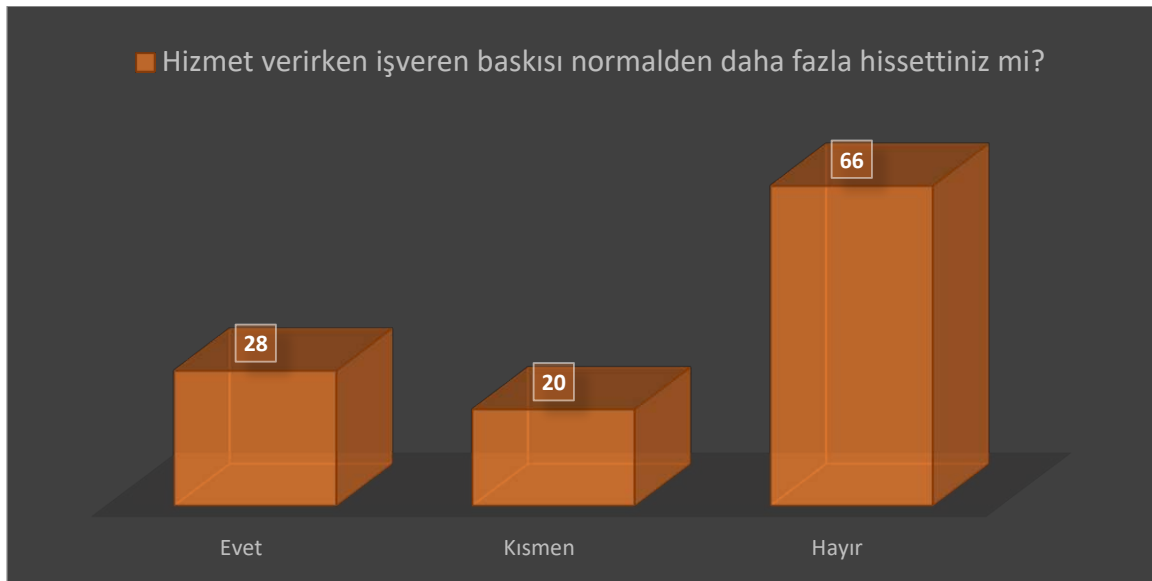
İş yeri hekimlerinin çalışma koşulları ve sağlığı

Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinden 17'si (%14,3) COVID-19'a yakalanmıştır. 9 (%7,6) hekim iş yerlerinde yeterli önlem alınmadığından istifa ettiği iş yeri olduğunu belirtmiştir.

Tablo 1: Pandemi döneminde iş yeri hekimlerinin çalışma şartları

	Evet		Hayır		Toplam
	N	%	N	%	
Yeterli önlem alınmadığı için istifa ettiğiniz iş yeriniz oldu mu?	9	7,6	110	92,4	119
Kapatılan iş yeriniz oldu mu?	17	14,3	102	85,7	119
Pandemi nedeniyle ücretli izin talebinde bulduysanız eğer bu talebiniz onaylandı mı?	33	55,9	26	44,1	59
Çalıştığınız süre boyunca COVID-19 tanısı aldınız mı?	17	14,3	102	85,7	119

“Çalıştığınız süre boyunca; bağlı olduğunuz OSGB önlem alınmadığını bildirdiğiniz iş yerleri için işverenlerle görüşme yapıp sizi destekledi mi?” şeklinde sorulan soruya toplam 89 kişi cevap vermiş olup %65,1’i kısmen de olsa OSGB tarafından desteklendiklerini ifade etmişlerdir. “Pandemi nedeniyle ücretli izin talebinde bulduysanız eğer bu talebiniz onaylandı mı?” sorusuna 59 iş yeri hekimi cevap vermiş olup %55,9’u (n=33) kısmen de olsa izin kullanabildiklerini ifade etmişlerdir.

Şekil 1: İşveren baskısı

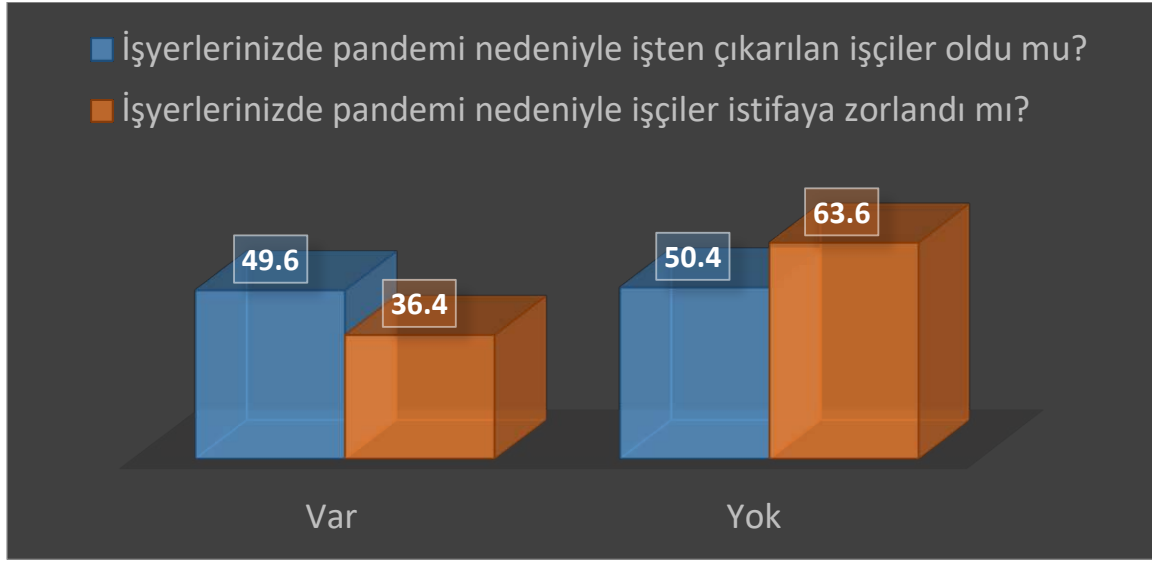
Hekimlerin işveren baskısı hissettiklerini bildirdikleri konular;

- Yeterli Kişisel Koruyucu Donanım (KKD) sağlanmaması ve çalışanların KKD kullanımı,
- Özellikle taşeronla bağlı çalışanlarda olmak üzere iş yerlerinde önlem aldırma yaşanan güçlükler,
- COVID-19 yakın temaslıların tespiti ve karantina süreçleri,
- COVID-19 şüphesi olanların hasta sevkleri,
- Çalışanlara eğitim verilememesi,
- COVID-19 açısından riskli grupların idari izinli sayılmalarını sağlama şeklinde özetlenebilir.

Çalışma hakkı ihlalleri

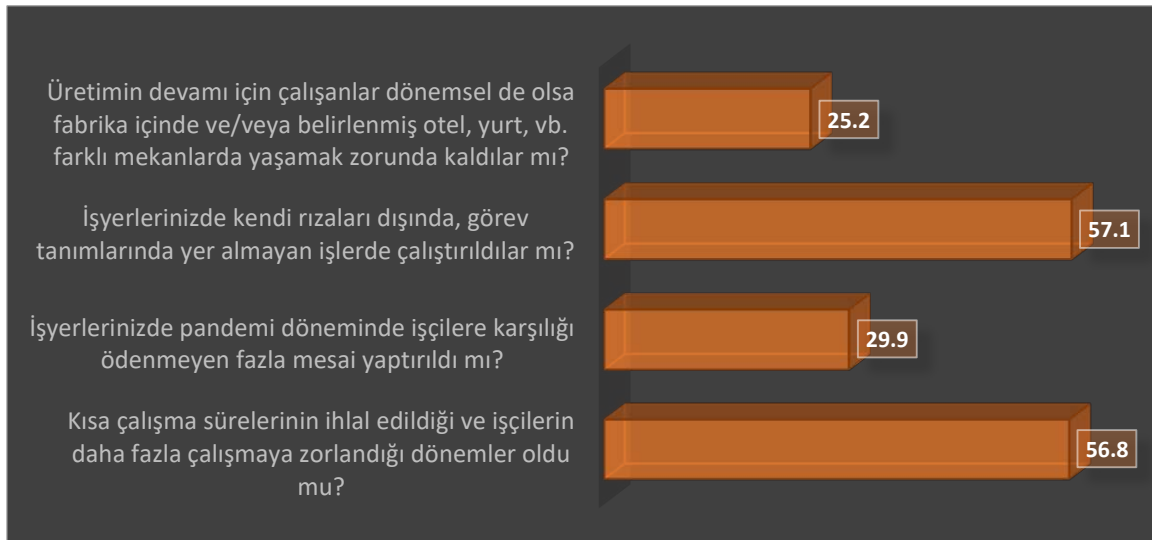
Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %14,4'ü bazı iş yerlerinde; %25,4'ü çoğunda; %6,8'i çok azında; %41,5'i iş yerlerinin hepsinde zorunlu üretimi ve hizmeti gerektirmemesine rağmen pandemide sokağa çıkma yasakları sürecinde çalışmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Hekimlerin sadece %11,9'u çalıştıkları iş yerlerinin sokağa çıkma yasakları sürecinde çalışmadıklarını ifade etmişlerdir.

İşçilerin işten çıkarıldığı iş yerleri oldu mu sorusuna iş yeri hekimlerinin %27,7'si çok azında; %18,5'i bazılarında; %0,8'i çoğunda; %2,5'i hepsinde ve %50,4'ü hiçbirinde olarak yanıtlamışlardır. Hekimlerin %15,3'ü bazı iş yerlerinde; %0,8'i çoğunda; %18,6'sı çok azında; %1,7'si hepsinde işçilerin istifaya zorlandığını ifade etmişlerdir.

Şekil 2: İşten çıkarma ve istifalar

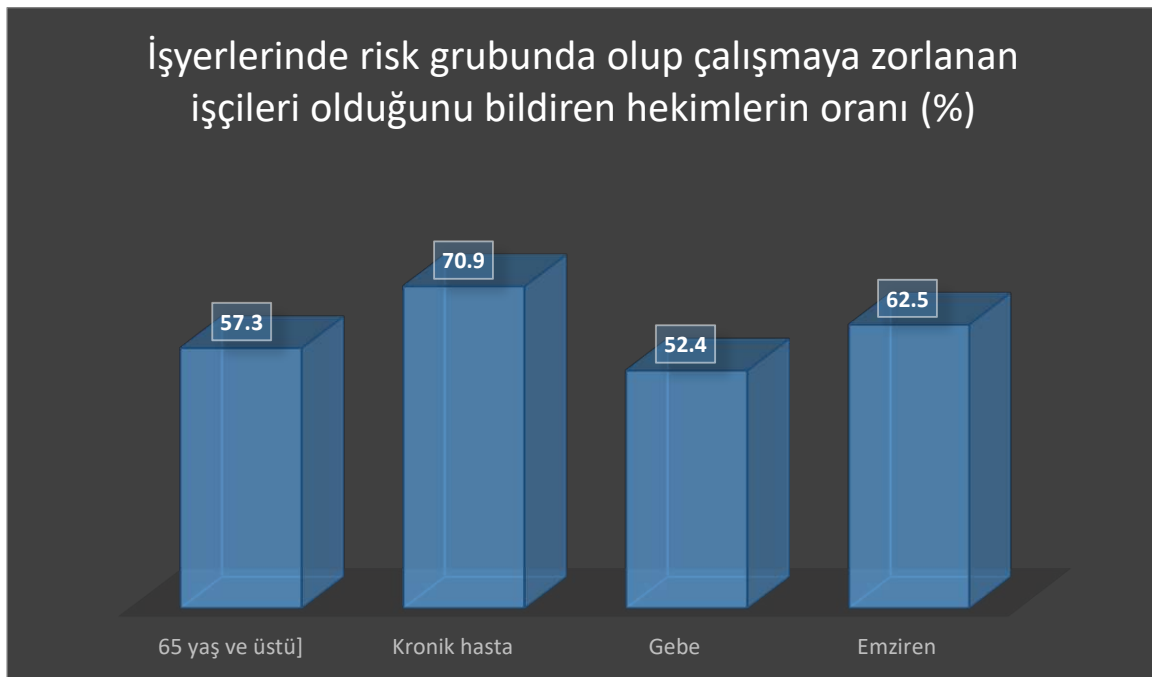
Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %88,2'sinin iş yerlerinde, kısa çalışma ödeneğinden faydalanılmıştır. Bununla birlikte %47,7'si kısa çalışma ödeneği sürecinde maaştaki işveren payının düzenli olarak ödenmediğini belirtmişlerdir.

Şekil 3: Otel, yurt vb. yerlerde yaşamaya zorlanma, görev tanımı ve çalışma saatleri değişimi

Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %4,2'si bazı iş yerlerinde; %3,4'ü çoğunda; %15,1'i çok azında; %2,5'i çalıştıkları iş yerlerinin hepsinde üretimin devamı için çalışanların dönemsel de olsa fabrika içinde ve/veya belirlenmiş yurt, otel vb. gibi farklı mekanlarda bir şekilde kaldığını belirtmişlerdir.

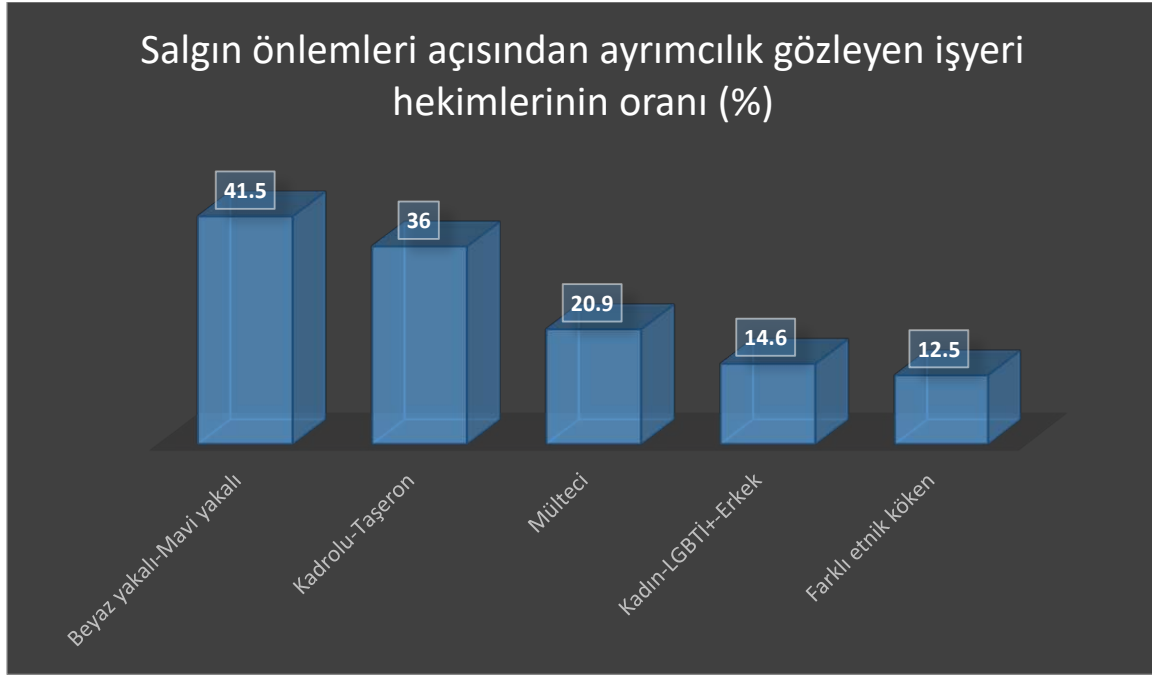
“Pandemi döneminde işçilere izin hakları kendi istekleri dışında kullanıldı mı” sorusuna iş yeri hekimlerinin %14,4'ü çok azında, %36,4'ü bazılarında, %21,2'si çoğunda, %11,9'u hepsinde ve %16,1'i hiçbirinde olarak yanıtlamışlardır. Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %1,7'si çalıştıkları iş yerlerinde risk grubunda bulunan 65 yaş ve üstündeki kişilerin sürekli, %33,9'u kısmen çalıştırıldığını; %5'i kronik hastalığı bulunan kişilerin sürekli, %63,6'sı kısmen de olsa çalıştırıldıklarını belirtmişlerdir. Hekimlerin %1,7'i çalıştıkları iş yerlerinde gebeliği bulunanların sürekli, %43,8'i kısmen de olsa çalıştırıldığını; %9,1'i emziren kişilerin sürekli, %40,5'i ise kısmen de olsa çalıştırıldığını belirtmişlerdir.

Şekil 4. İş yerlerinde risk grubunda olup çalışmaya zorlanan işçileri olduğunu bildiren hekimlerin oranı (%)

Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %29,3'ü çalıştıkları iş yerlerinde risk grubunda bulunan 65 yaş ve üstündeki kişilerin COVID-19'a özel ücretli izin haklarını hep kullandıklarını, %45,3'ü dönemsel kullandığını, %25,3'ü ise hiç kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Hekimlerin %27,6'sı kronik hastalığı bulunanların ücretli izin kullandıklarını, %60,2'si dönemsel kullandıklarını, %12,2'si ise kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Hekimlerin %39,1'i gebelerin ücretli izin kullandıklarını, %47,1'i dönemsel kullandıklarını, %13,8'i ise hiç kullanmadıklarını; hekimlerin %36,6'sı emziren çalışanların ücretli izinlerini hep kullandıklarını, %47,6'sı dönemsel kullandıklarını, %15,9'u ise hiç kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %41,5'i kısmen de olsa beyaz ve mavi yakalılar arasında, %36'sı kadrolu ve taşeron çalışanlar arasında COVID-19 önlemlerinden yararlanma açısından ayrımcılık yaşandığını vurgulamışlardır.

Şekil 5. Salgın önlemleri açısından ayrımcılık gözleyen işyeri hekimlerinin oranı (%)

İş yerlerinde COVID-19 vakaları

Tüm işyeri hekimleri en az bir iş yerinde COVID-19 vakasıyla karşılaşmıştır; %29,9'u çalıştıkları en az bir iş yerinde COVID-19'a bağlı ölüm olduğunu bildirmiştir. Hiçbir iş yerinde işyeri kaynaklı COVID-19 hastası olmayan hekimlerin oranı %17,5'tir. İşyeri kaynaklı bulaş olan işyeri olmayan hekimlerin oranı %17,5'tir. Hekimlerin %19,5'inin en az bir iş yerinde COVID-19 hastası işçilerden, yasal izolasyon süresinden önce işe başlayanlar olmuş; %38,1'inin de en az bir iş yerinde karantinada olması gereken yakın temaslı işçiler çalıştırılmıştır.

Tablo 2: İş Yerlerinde COVID-19 vakaları (%)

	Bazılarında	Çoğunda	Çok azında	Hepsinde	Hiçbirinde	Toplam
İş yerlerinizde COVID-19 vakaları görüldü mü?	18 (15,4)	30 (25,6)	2 (1,7)	67 (57,3)	0	117
İş yerlerinizde COVID-19 nedenli ölüm yaşandı mı?	10 (8,5)	1 (0,9)	19 (16,2)	5 (4,3)	82 (70,1)	117
COVID-19 işyeri kaynaklı mıydı?	43 (37,7)	8 (7,0)	41 (36,0)	2 (1,8)	20 (17,5)	114
İş yerlerinizde COVID-19 taraması yapıldı mı?	28 (23,7)	15 (12,7)	23 (19,5)	19 (16,1)	33 (28,0)	118
COVID-19 hastası işçilerden, yasal izolasyon süresinden önce işe başlayanlar oldu mu?	7 (5,9)	1 (0,8)	13 (11,0)	2 (1,7)	95 (80,5)	118
Karantinada olması gereken yakın temaslı işçiler çalıştırıldı mı?	17 (14,4)	2 (1,7)	24 (20,3)	2 (1,7)	73 (61,9)	118
Hastalanan çalışanlardan rapor sürecinde maaş kesintisi oldu mu?	21 (18,6)	10 (8,8)	17 (15,0)	10 (8,8)	55 (48,7)	113

Yakın temaslardan maaş kesintisi oldu mu?	23 (20,2)	9 (7,9)	16 (14,0)	8 (7,0)	58 (50,9)	114
COVID-19 tanısı alan çalışanlar için meslek hastalığı ve/veya iş kazası bildirim yapıldı mı?	5 (4,2)	3 (2,5)	11 (9,3)	3 (2,5)	96 (81,4)	118
İş yerlerinizde COVID-19 tanısı alan çalışanlarla ilgili diğer çalışanlara bilgilendirme yapıldı mı?	17 (14,5)	25 (21,4)	16 (13,7)	52 (44,4)	7 (6,0)	117

Hem hastalarda (%51,3) hem de yakın temaslarda (%49,1) maaş kesintisi yapılan iş yerleri olmuştur. Hekimlerin sadece %61,9'u hiçbir iş yerinde yakın temaslının çalıştırılmadığını; %80,5'i de hiçbir iş yerinde hasta işçilerin izolasyon sürecinden işe başlatılmadığını bildirmiştir. Yakın temaslı kişilerdeki oranın daha fazla olmasının bir nedeni bir iş yeri hekiminin ifadesinde şöyle belirtilmiştir: “Covid-19 yakın temaslının tespitinde zorluklar yaşadığımız oldu. Gerekli kilit elemanlardan PCR(-) çıkınca eve yollanmak istenmedi.”

Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %81,4'ü çalıştıkları iş yerlerinde Covid-19 tanısı alan işçiler için meslek hastalığı ve/veya iş kazası bildirim yapılmadığını belirtmişlerdir.

İş yerlerinde salgın önlemleri

Tablo 3'te görüldüğü gibi “pandemi döneminde İSG kurulları düzenli periyotlarda toplandı mı” sorusuna iş yeri hekimlerinin %17,5'i çok azında, %20,8'i bazılarında, %24,2'si çoğunda, %33,3'ü hepsinde ve %4,2'si hiçbirinde olarak yanıtlamışlardır.

“İş yerlerinizde pandemi döneminde İSG kurullarının önerileri uygulandı mı” sorusuna iş yeri hekimlerinin %5,9'u çok azında, %18,5'i bazılarında, %39,5'i çoğunda, %34,5'i hepsinde ve %1,7'si hiçbirinde olarak yanıtlamışlardır.

“COVID-19 pandemisi döneminde iş kazalarında artış oldu mu” sorusuna iş yeri hekimlerinin %23,5'i çok azında, %17,6'sı bazılarında, %3,4'ü çoğunda ve %55,5'i hepsinde olarak yanıtlamışlardır.

Tablo 3: İş yerlerinde salgın önlemleri

	Bazılarında		Çoğunda		Çok azında		Hepsinde		Hiçbirinde		Toplam
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
1. İş yerlerinizde pandemi döneminde İSG kurulları düzenli periyotlarda toplandı mı?	25	20,8	29	24,2	21	17,5	40	33,3	5	4,2	120
2. İş yerlerinizde pandemi döneminde İSG kurullarının önerileri uygulandı mı?	22	18,5	47	39,5	7	5,9	41	34,5	2	1,7	119
3. İşçiler ve İşçi temsilcileri İSG kurul toplantısına katıldı mı?	20	16,8	29	24,4	12	10,1	54	45,4	4	3,4	119
4. İşçilere İSG birimlerinin önerdiği kalitede KKD(Kişisel koruyucu donanım) sağlandı mı?	18	15,0	32	26,7	9	7,5	59	49,2	2	1,7	120

5.İşçilere İSG birimlerinin önerdiği sayılarda KKD sağlandı mı?	18	15,0	29	24,2	13	10,8	59	49,2	1	0,8	120
6.İş yeri sağlık birimlerine yeterli KKD sağlandı mı?	19	16,0	33	27,7	11	9,2	53	44,5	3	2,5	119
7.İş yerlerinizde yeterli miktarda dezenfektan temin edildi mi?	10	8,3	23	19,2	6	5,0	80	66,7	1	0,8	120
8.İşçilere COVID-19'tan korunma önlemleriyle ilgili eğitim verildi mi?	12	10,0	31	25,8	3	2,5	73	60,8	1	0,8	120
9.Çalışanlara alınan önlemler hakkında bilgilendirme yapıldı mı?	12	10,0	32	26,7	1	0,8	73	60,8	2	1,7	120
10.COVID-19 pandemisi döneminde periyodik muayeneler yapıldı mı?	40	33,3	26	21,7	12	10,0	34	28,3	8	6,7	120
11.COVID-19 pandemisi döneminde iş kazalarında artış oldu mu?	21	17,6	4	3,4	28	23,5	66	55,5		0,0	119
12.COVID-19 şüphesi olan ve/veya semptomu olan kişi veya kişilerin tanı ve tedaviye ulaşımı için sağlık merkezine ulaşımı için düzenleme yapıldı mı?	21	17,6	4	3,4	28	23,5	66	55,5		0,0	119
13.Yemekhanelerde pandemi koşullarının gerektirdiği düzenlemeler yapıldı mı?	19	15,8	33	27,5	6	5,0	62	51,7		0,0	120
14.Servislerde pandemi koşullarının gerektirdiği düzenlemeler yapıldı mı?	25	20,8	28	23,3	10	8,3	52	43,3	5	4,2	120
15.Soyunma odalarında pandemi koşullarının gerektirdiği düzenlemeler yapıldı mı?	26	21,7	30	25,0	22	18,3	38	31,7	4	3,3	120
16.Yatakhaneler(varsa)- Yatakhanelerde pandemi koşullarının gerektirdiği düzenlemeler yapıldı mı?	12	19,4	9	14,5	9	14,5	22	35,5	10	16,1	62
17.Dinlenme alanları pandemi koşullarının gerektirdiği düzenlemeler yapıldı mı?	25	20,8	34	28,3	15	12,5	45	37,5	1	0,8	120
18.İş sahası pandemi koşullarının gerektirdiği düzenlemeler yapıldı mı?	18	15,0	43	35,8	18	15,0	36	30,0	5	4,2	120

Tablo 4: İşçilere işverenler tarafından maske sağlanma sıklığı

	Gün aşırı		Günde 2-3		Haftada bir		Her gün		Hiç		Sınırsız		3-4 günde bir	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Maskelerin işveren tarafından sağlanma düzeyi	9	7,5	41	34,2	6	5,0	45	37,5	2	1,7	10	8,3	7	5,8

Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin %80'i çalıştıkları iş yerlerinde maskelerin işverenler tarafından sağlanma düzeyinin kabul edilebilir sınırlarda olduğunu belirtmişlerdir (Günlük=%37,5, Günde 2-3 kez= %34,2, Sınırsız=%8,3). Bununla beraber, iş yeri hekimlerinin %7,5'i maskelerin günaşırı, %5,8'i 3-4 günde bir, %5'i haftada bir sağlandığını; 2 (%1,7) iş yeri hekimi ise çalıştıkları iş yerlerinde maske sağlanmadığını belirtmişlerdir.

Sonuç

Çalışmamızda COVID-19'a bağlı net işçi ölüm sayısını bilemiyor olsak bile çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin neredeyse üçte biri çalıştıkları iş yerlerinden en az birinde COVID-19 kaynaklı ölümün olduğunu belirtmişlerdir. Önlenabilir bir sebepten ötürü önlemlerin alınmaması nedeniyle ölümlerin yaşanması yaşam hakkı ihlalidir. COVID-19 bulaşıcı bir hastalıktır ve önlemler alındığında bulaşma kaynağı kesildiğinde vakalar görülmeyecektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde COVID-19 nedeniyle yaşanan işçi ölümlerinin yaşam hakkı ihlali olduğunu söyleyebiliriz.

İşten çıkarma pandemi sürecinde yasak olmasına rağmen Kod-29 ile bu yasak delinmiştir. Çalışmamızda da iş yerlerinde işten çıkarmaların olduğu ve işçilerin istifaya zorlandığı yerlerin olduğu görülmektedir (Euronews 2021). Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun (International Trade Union Confederation) yapmış olduğu ve 86 ülkeden 109 sendikanın katıldığı bir araştırmaya göre ülkelerin yarısı virüsün yayılmasına karşı okulların ve zorunluluğu olmayan işlerin yapıldığı iş yerlerinin kapatılması önlemlerini içeren ve kilit öneme sahip olan ulusal tedbirleri almıştır (ITUC 2020). Türkiye'de kısmen de olsa bu yönlü kararlar alınmasına rağmen zorunlu veya aciliyet arz eden yer olmamasına karşın özel sektördeki birçok fabrika çalışmaya devam etmiştir. Çalışmamızda da çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin neredeyse yarısı gittikleri iş yerlerinin tamamı, toplamda ise iş yeri hekimlerinin büyük bir çoğunluğu gittikleri iş yerlerinin en az birinde zorunlu üretimi ve hizmeti gerektirmemesine rağmen pandemide sokağa çıkma yasakları sürecinde çalışmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Çalışmadaki ülkelerin yarısı savunmasız (dezavantajlı) grupların kendisini izole etmesini önermektedir. Türkiye'de de 21 Mart 2020 tarihinde 65 yaş üstü kişilerin ve kronik hastalığı olanlara [sokağa çıkma yasağı](#) getirilmesine karşın Haziran 2020'de Cumhurbaşkanı kararnamesi ile sadece kamu çalışanları açısından riskli grupta değerlendirilenler için idari izin verilmiştir. Bu durum özel sektörü kapsamamıştır. Dolayısıyla özel sektördeki riskli gruplar çalışmaya devam etmek zorunda kalmıştır. Çalışmamızda da riskli grupta olan işçilerin pandemide çalışmaya devam ettirildikleri görülmektedir.

Çalışmaya katılan iş yeri hekimlerinin yarısından fazlası çalıştıkları iş yerlerinin tamamında COVID-19 vakası görüldüğünü belirtmiştir, hiçbir iş yerinde vaka görülmeyen hekim olmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda hekimlerin yaklaşık yarısı çalıştıkları iş yerlerinden en az birinde karantina ve izolasyonda olan işçilerden maaş kesintisi yapıldığını bildirmiştir.

Tüm bulgular değerlendirildiğinde işçilerin pandemi döneminde sektörlerinin zorunlu ihtiyaç kapmasında olmamasına rağmen çalıştırıldıkları; işten çıkarmaların ve istifaya zorlanmaların yaşandığı; kısa çalışma süreçlerinde işveren paylarını alamadıkları; izinlerinin kendi istekleri dışında kullanıldığı; COVID-19 açısından risk gruplarının çalıştırıldıkları; COVID-19 açısından korunma tedbirlerinde eksikliklerin olduğu ve alınan önlemlerde ise çeşitli gruplar arasında ayrımcılık yaşandığı görülmektedir. İş yerlerinde karantina ve izolasyonda olması gereken işçilerden süreçleri sona ermeden çalıştırılanlar olduğu görülmektedir. Aynı zamanda pandemi sürecinde işçilere verilmesi gereken eğitimlerin ve sağlık gözetiminde önemli bir rolü olan periyodik muayenelerin yapılmasında eksiklikler olduğu dikkat çekmiştir.

Kaynaklar

Çağdaş Kocaeli Gazetesi. 2020. “Teknoloji üretimine Coronavirüs engeli”. [URL](#).

Euronews. 2020. “Covid-19 salgını nedeniyle Avrupa'da hangi otomobil firmaları üretimi durdurdu?” [URL](#).

Euronews. 2021. “Kod-29 ile atılan işçiler: ‘Hakkımızı aradığımız ve sendikalı olduğumuz için ahlaksız olduk’”. [URL](#).

Evrensel Gazetesi. 2020. “Dünya Sağlık Örgütü, Koronavirüsü ‘Pandemi’ İlan Etti, Pandemi Nedir?”. [URL](#).

ITUC. 2020. “Global Covid-19 Survey”. [URL](#).

İSİG Meclisi. 2020a. “Covid-19 Salgını Döneminde İşçi Sağlığı ve Güvenliği Raporu 1”. [URL](#).

İSİG Meclisi. 2020b. “Covid-19 Salgını Döneminde İşçi Sağlığı ve Güvenliği Raporu 2”. [URL](#).

Kaboğlu, İbrahim. 2002. *Özgürlükler Hukuku*. Ankara: İmge.

Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü. 2021. “Kapalı İşyeri Ofislerde COVID-19 İçin Alınacak Önlemler”. [URL](#).

Mollamahmutoğlu, Hamdi ve Muhittin Astarlı. 2011. *İş Hukuku*. Ankara: Turhan.

Özbudun, Ergun. 1995. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin.

Türkiye Küçük Millet Meclisleri. 2014. “Çalışma ve İş Yaşamı, Sendikalar, Grev-Lokavt, Toplu İş Sözleşmesi”. [URL](#).

Zylke, Jody W. ve Howard Bauchner. 2020. “Mortality and Morbidity: The Measure of a Pandemic.” *JAMA* 324(5): 458-459.

Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerle ilgili resmi söyleme dair bir değerlendirme

Neslişah Karakoç

Türkiye Cumhuriyeti’nin, savaş nedeniyle ülkelerinden göç etmek zorunda kalan, ülkelerindeki şiddet ve insan hakkı ihlallerinden kaçarak insani bir yaşam talebiyle Türkiye’ye iltica eden Suriyeli mültecilerle¹ ilgili resmi söylemi, başlıca üç kavram etrafında şekillenmiştir: *misafirperverlik*, *hayırseverlik* ve *geçici koruma*. Sırasıyla ahlaki, dinsel ve hukuksal anlamlar içeren bu kavramlar, ilk kitlesel göçlerin başladığı 2011 yılından bu yana, hem Türkiye’nin Suriye topraklarındaki müdahalesine hem de milyonlarca Suriyeli’nin Türkiye’ye göç etmesine yönelik toplumsal rızayı sağlamak için kullanılmıştır. Türkiye’nin mülteci politikası da Türkiye’deki Suriyeli mülteci kimliği de, iktidar tarafından asıl olarak bu kavramlarla çerçeveselendirilmiş; Suriyeli mülteciler resmi söylemde, sığınmacılar olarak tanımlanmıştır.

Bu araştırmanın amacı, devletin mültecilerle ilgili resmi söyleminin analizini yaparak, devletin, Suriyeli mülteciler konusunda hak temelli bir politika geliştirmemesinin ve onları hukuksal statü olarak geçici bir konuma yerleştirmesinin, eşitsizliği ve ayrımcılığı meşrulaştırarak kalıcı hale getirdiğini göstermek; mültecilerin ayrımcılık ve nefret söyleminden korunmasının, ancak onları hukuksal özneler olarak tanıyan hak temelli bir politika ile mümkün olabileceğine dikkat çekmektir.

Araştırmada, resmi söylemi kendilerine başvurarak incelediğimiz metinlerdeki ideolojik izleri ve güç ilişkilerini belirlemeyi ve aynı zamanda söylemi şekillendirmede sosyal bağlamın rolünü dikkate almayı amaçlayan Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, resmi söylemin kayıt altında tutulduğu Cumhurbaşkanlığı web sitesi, analiz metinleri üzerine yapılan ön inceleme ve konuya ilişkin literatür taramasından hareketle “mülteci”, “sığınmacı”, “Suriyeliler”, “Geri Gönderme Anlaşması”, “Vize serbestisi” gibi bazı anahtar kavramlar belirlenerek taranmıştır. Bunun yanı sıra, Eleştirel Söylem Çözümlemesi yönteminin gereği olarak, incelenen metni sosyal bağlamına yerleştirebilmek ve metnin tarihsel arka planını açığa çıkartabilmek için “Fırat Kalkanı”, “Zeytin Dalı” ve “Barış Pınarı” hareketleri de taramaya dahil edilmiştir. Böylelikle Türkiye Devleti’nin Suriye’de yürüttüğü askerî hareketler ile Suriyeli mültecilerle ilgili resmi söylemlerin arasındaki bağlantı saptanmaya çalışılmıştır.

¹ Türkiye’ye göç eden Suriyelilerin statüsü Geçici Koruma Statüsü olarak belirlenmiştir. Ancak uluslararası hukuk ve insan hakları rejimini dikkate alarak Suriyelilerin durumunu doğru ifade eden kavramın mülteci kavramı olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden makalede Suriyeliler için mülteci kavramı kullanılacaktır.

Bu anahtar kelimeler setiyle Cumhurbaşkanlığı web sitesi taranmış, 2021 yılının Ocak ve Haziran ayları arasında yapılan taramalarda konuyla ilgili toplam 400 metin bulunmuş, yukarıda belirtilen anahtar kelimelerin en fazla tekrarlandığı ve öne çıktığı tespit edilen 68 metin söylem analizine tabi tutulmuştur.

Suriyeli mülteciler ile ilgili öne çıkan kavramlar ve temalar

Cumhurbaşkanlığı web sitesindeki haber, konuşma, basın açıklaması gibi devletin Suriyeli mülteciler ile ilgili tutumunu ifade eden metinler genel olarak incelendiğinde, devletin Suriyeli mültecilerle ilgili resmi söylemini kendilerinden hareketle inşa ettiği sıklıkla tekrar edilen kavram, kavrayış ve metaforlarla karşılaşıldı. Güvenlik, misafirlilik, hayırseverlik, ensar-muhacir, İslam, din kardeşliği, milli değerler, fedakârlık kavramları en sık tekrarlanan kavramlardı. Benzer biçimde Suriyeli mülteciler için sıklıkla tekrarlanan mağdur, mazlum, kimsesiz, vatansız, garip gibi bazı sıfatlar kullanıldığı tesbit edildi.

Sonuç olarak bu çalışmada söylem analizi, Suriyeli mültecilerle ilgili spesifik olarak tekrar eden kelime, sıfat ve kavrayışlar dikkate alınarak, “ülkenin bekası ve suriyeli mülteciler için güvenlik vurgusu”, “bir yüce gönüllülük anlatısı olarak misafirperverlik”, “kolektif bir yükümlülük olarak hayırseverlik” ve “mültecileri siyaseten kullanma kılavuzu olarak pragmatizm” temaları altında yapılmıştır.

Ülkenin bekası ve suriyeli mülteciler için güvenlik vurgusu

“Tehdit, güvenlik ve güç kullanımının meşruluğu”, devletin Suriyeli mülteciler ile ilgili söyleminde en sık karşılaşılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Suriyeli mülteciler ile ilgili konuşmalarında, önce güvenlik meselesine değinilmekte, daha sonra mülteciler güvenlik meselesine eklenerek anılmaktadır.

Cumhurbaşkanı, iç güvenlik tehdidi olarak anılan yapılanmaların (“Gezi olayları, çukur eylemleri, 15 Temmuz hain darbe teşebbüsü, DHKP-C, DAESH, PKK, FETÖ”²) sıralı listesini verdikten sonra, aynı yapılanmalar eliyle tehditlerin sınır bölgesine sıçradığını ifade ederek Türkiye Cumhuriyeti’nin askeri gücünün Suriye topraklarında olmasını şu iki gerekçeyle açıklamaktadır: 1) Türkiye’nin sınır bölgesindeki tehditleri bertaraf etmek, 2) Suriye’nin toprak bütünlüğünü korumak ve böylelikle güvenli bir şekilde Suriyeli mültecilerin yurtlarına geri dönüşünü sağlamak.

“PKK ve FETÖ’nün hatta PKK ve DEAŞ’ın nasıl derin iş birliği içinde olduklarına dair sayısız ifade, belge, bilgi bulunuyor. (...) Suriye’de bölücü örgütün PYD, YPG adıyla faaliyet gösteren unsurları Türkiye’ye karşı her türlü husumeti gösteriyor. (...) DEAŞ bir yere giriyor, oradan çıkıyor, ondan sonra oraya kim yerleşiyor? PYD ile YPG.”³

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2016’da, Fırat Kalkanı Operasyonu sırasında, 27. Muhtarlar toplantısında yaptığı konuşmasından alıntılanan bu ifadelerde oldukça kompleke

² Bu ifadeler Cumhurbaşkanının kendi ifadeleridir.

³ “27. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 29.09.2016 tarihli konuşma metni, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52447/27-muhtarlar-toplantısında-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 07.03.2021)

bağlantılandırmalar karşımıza çıkmaktadır. Bu komplike bağlantılandırmalar sonucunda Suriye'deki savaş taraflarının Türkiye'yi de tehdit ettiği, Suriye savaşının aslında Türkiye'nin Suriye sınırındaki tehdit olduğu sonucuna varılarak Türkiye'nin Suriye savaşına dahil olmasının adeta devletin zorunlu bir "meşru müdafâ"ı olarak sunulduğu görülmektedir.

Özellikle Zeytin Dalı ve Barış Pınarı hareketlerinin, sınır güvenliği yanı sıra Suriye'nin toprak bütünlüğüne, siyasi birliğine katkıda bulunmak olarak gerekçelendirildiği, bu askeri operasyonlarla Suriyeli mültecilerin ülkelerine güvenli bir biçimde dönmelerinin hedeflendiği, metinlerde sık sık vurgulanmaktadır. Fırat Kalkanı Harekâtı ile beraber Suriye'de sivil ölümlerinin artması ancak hala operasyonlara devam edilmesi diğer ülkeler tarafından eleştirildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin cevabı hep aynıdır:

"Suriye güvende olmadan Türkiye'nin de güvende olmayacağını biliyoruz. Suriye halkı geleceğine güvenle bakmadan bizim de huzur içinde olmayacağımızın farkındayız; Batının bunu öğrenmesi lazım."⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Ocak 2018'de Kütahya İl Kongresi'nde yaptığı, Zeytin Dalı Harekâtının diğer adıyla Afrin Operasyonu'nun fiilen başlatıldığını ilan ettiği konuşmasından alıntılanan bu sözler, Avrupa ülkelerinin söz konusu harekâtı işgal olarak nitelendirmeleri üzerine sarfedilmiştir.

"Biz öyle bir milletiz ki savunma imkânı olmayan kadına, çocuğa asla elimiz kalkmaz. İnşallah bu yılanların hepsinin de başını en kısa sürede ezeceğiz. Suriyeli kardeşlerimizin huzuru, bölgede yaşayan Kürt kardeşlerimizin huzuru için bunu başaracağız."⁵

Cumhurbaşkanı'nın 2019'da yani Barış Pınarı Harekâtı sırasında yapılan bu konuşmasına Kürtleri de dahil etmesi elbette tesadüfi değildir. Özel olarak Kürdistan bölgesi kurma amacıyla olan YPG ve PYD'ye karşı yürütülen Barış Pınarı Harekâtı, diğer ülkeler tarafından Kürt kırımını olarak adlandırılınca, pragmatist bir tavırla "Suriyeli Kürt kardeşleri"ni ifadelerine ekleyen Cumhurbaşkanı'nın, Suriye'deki askeri operasyonlarla ilgili eleştirilere maruz kaldığında ya da Geri Gönderme anlaşmasının tarafı olan AB ile anlaşmazlık yaşandığında hep aynı gerekçeye, Suriye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi birliğini sağlamanın mülteci sorununun çözümü için zorunlu şart olduğu gerekçesine başvurduğu dikkat çekmektedir:

"Rejim bölgesine olduğu gibi, bölücü terör örgütünün kontrolü altındaki yerlere de kimse dönmüyor, dönmek istemiyor. (...) Bizim planımız, herkesin yeniden kendi evine dönebilmesidir."⁶

⁴ "Afrin Operasyonu Sahada Fiilen Başlamıştır", Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 20.01.2018 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/89139/afrin-operasyonu-sahada-fiilen-baslamistir> (Erişim tarihi: 07.03.2021)

⁵ "Suriye'deki Gerçek İşgalcilere Ses Edemeyenlerin Türkiye'nin Meşru Haklarını Korumasına Karşı Çıkması Bir Teslimiyet İfadesidir", Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi 10.10.2019 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/111033/-suriye-deki-gercek-ismalcilere-ses-edemeyenlerin-turkiye-nin-mesru-haklarini-korumasina-karsi-cikmasi-bir-teslimiyet-ifadesidir-> (Erişim tarihi 10.03.2021)

⁶ "Suriye'deki Gerçek İşgalcilere Ses Edemeyenlerin Türkiye'nin Meşru Haklarını Korumasına Karşı Çıkması Bir Teslimiyet İfadesidir", Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 10.10.2019 tarihli haber,

“Suriye halkı kendi topraklarında güvenli bir şekilde yaşama imkanı buldukça göç ve mülteci sorunu kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Görüldüğü gibi gayet insani gayet ahlaki gayet vicdani bir zemini olan bu projenin hayata geçmesini istemeyenler ise rejim güçleri DEAŞ ve PYD, YPG’dir. Bunlar ve arkalarındaki devletler dışında herkes Türkiye’nin güvenli bölge projesine sıcak bakıyor. (...) İnşallah Suriye halkının başındaki kara bulutların dağılacağı günler yakındır. İşte o gün aynı zamanda Türkiye’nin de Suriye kaynaklı tehditlerden kurtulduğu gün olacaktır.”⁷

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere askeri operasyonların gerekçesi, hem Türkiye’nin hem de Suriye’nin güvenliğinin sağlanması ve böylelikle Suriyeli mültecilerin, Suriye’ye güvenli bir şekilde geri dönmeleridir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere devlet, kendi güvenliğinin yanında sınır komşusunun iç güvenliği için de operasyonlar yapan, tehdit geçene kadar Suriyeli mültecileri topraklarında ağırlayan muktedir komşu/ev sahibi tasviriyle karşımıza çıkmaktadır. Görünen odur ki Suriyeli mültecilerin Türkiye topraklarındaki varlığı, Türkiye Devletinin güvenlik gerekçeli sınır ötesi operasyonları için kullanışlı bir argümana dönüştürülmüştür.

Bir yüce gönüllülük anlatısı olarak misafirperverlik

Cumhurbaşkanının sıklıkla dinsel bir referansla kendilerinden bahsettiği Suriyeli mülteciler için resmi söylemin belirlediği varoluş çerçevesi, ilk göçlerin başladığı 2011 yılından bu yana yani 10 senedir misafirlik olmaktan öteye geçememiştir.

Misafirperverlik Türkiye toplumu için hem dinsel hem de milli çağrışımları olan popüler bir ahlak kategorisidir. Bu kavram, bir yandan toplumun, haneden olmayana karşı cömertlik ve şefkatini ifade ederken; bir yandan da misafire hanedeki varlığının geçiciliğini ve durması gereken sınırı gösterir.

Resmi söylemde, Suriyeli mülteciler, defaatle misafir, din kardeşi olarak tarif edilmektedir.

“Bakın şu anda bir milyon üç yüz bin Suriyeliyi ve Iraklıyı eğer topraklarımızda bir Ensar anlayışıyla misafir ediyorsak, bu milletin büyüklüğünün ifadesidir.”⁸

Bu cümleler Cumhurbaşkanı’nın 2014’te, Irak’ta bir süredir alıkonan ve kurtarılan Musul Başkonsolosunu ziyaretinde gerçekleştirdiği bir konuşmadan alıntıdır. Tarih, Suriyeli mültecilerin kitlesel olarak Türkiye’ye gelmesinden 3 sene sonraya tekabül etmektedir.

Devletin Iraklı ve Suriyeli mülteciler ile kurduğu ilişki, İslami bir referansla ensar-muhacir metaforu ile ifade edilmektedir. Bu metafor Suriyeli mültecilerle ilgili olarak sıklıkla kullanılmakta, Türkiye devleti ve toplumunun mültecilerle ilişkisi, zulümden kaçan Peygamber ve beraberindekilere kucak açan Medineli Müslümanlara benzetilmektedir. Elbette bu

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/111033/-suriye-deki-gercek-iskalcilere-ses-edemeyenlerin-turkiye-nin-mesru-haklarini-korumasina-karsi-cikmasi-bir-teslimiyet-ifadesidir-> (Erişim tarihi 10.03.2021)

⁷ “15 Temmuz Türk Milletinin İkinci Kurtuluş Savaşıdır”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 29.09.2016 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52441/15-temmuz-turk-milletinin-ikinci-kurtulus-savasidir> (Erişim tarihi: 28.02.2021)

⁸ “Sizin Vakur Duruşunuz Bu Milletin Vakur Duruşunun Bir İfadesidir”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 21.09.2014 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1363/sizin-vakur-durusunuz-bu-milletin-vakur-durusunun-bir-ifadesidir> (Erişim tarihi: 01.01.2021)

metaforun her kullanımında, Peygamberin hicretine değil, Medineli Müslümanların ahlakına vurgu yapıldığını, Türkiye devleti ve toplumunun, özverisi, fedakarlığı, genel olarak ahlakı ile yüceltilmesiyle karşılaştığımızı not etmek gerekir.

“(Onları) Katil, devlet terörü estiren Esed rejiminin altında bırakamazdık. Onlar, bu ülkeye hicret ediyorlarsa biz onlara Ensar olmaya mecburduk.”⁹

Cumhurbaşkanının 2014’te, Trabzon’da yaptığı konuşmada mültecilerle ilgili resmi söylemin İslami dayanağı açık bir şekilde ifade edilmiştir:

“İrak ve Suriye’de çatışmalardan kaçanlara ülkemizin kapılarını açtığını, imkanlarını seferber ederek, 1,5 milyon insanı misafir ettiğini hatırlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan, ‘Niye? Bu, bizim insanlık anlayışımızdır. Vicdani anlayışımızdır, İslami anlayışımızdır. Biz bundan dolayı bunları yaptık’ dedi.”

Yine Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşmalarında, misafirperverliğin dini karşılığının yanında milli bir karşılığının da olduğu vurgulanmaktadır:

“Bunlar, misafirperverliğin bu milletin ruhunda olduğunu bilmeyenler. Bunlar, konukseverliğin bu milletin ruhunda olduğunu bilmeyenler.”¹⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Fırat Kalkanı Harekatı’nın devam ettiği süreye tekabül eden 29.09.2016 tarihli 27. Muhtarlar Toplantısı’nda yaptığı konuşmanın “15 Temmuz Türk Milletinin İkinci Kurtuluş Savaşıdır” başlıklı haberinde “millet”, “milli irade” kelimeleri en sık tekrar eden kelimelerdir. Bu ifadelerde Suriyeli mültecilerle kurulan İslami misafirperverlik anlayışının milli söylemlerle de desteklendiğini görülmektedir. Bu konuşmada Cumhurbaşkanı, 15 Temmuz gecesini bir zafer olarak nitelendirip milli değerlerin tasvirini yapmış ve aynı milli gereklerin Türkiye için sınır tehdidi yaratan Suriye savaşında da karşılık bulacağını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanının muhalefet partisine yaptığı eleştiriyi içeren bu alıntıda, Suriyeli mültecilerin İslami temeldeki misafirlik konumu milli söylemlerle de pekiştirilmiştir. Misafirperverlik ahlakının milli değerlere de içkin olduğunu söyleyen Cumhurbaşkanı, misafirlik kavramını Türk-İslam sentezi perspektifi ile çerçevlendirmektedir. Böylece İslami ve milli bir erdem olarak tanımlanan misafirperverlik kamuoyuna aşılınmakta, toplumun rızası, toplumun erdemine referansla sağlanmaya çalışılmaktadır.

Ancak misafirin konaklama süresi ev sahibinin tasarrufundadır. Suriyeli mültecilerin misafirlik süresi ise, Suriye’nin güvenliği sağlandığında değil Türkiye Devleti AB ile anlaşmazlığa girdiği anda dolmaktadır.

⁹ “Türkiye Bu Şiddete Bu Vandallığa ve Yağmacılığa Asla Boyun Eğmez”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 10.10.2014 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1413/turkiye-bu-siddete-vandalliga-ve-yagmaciliga-asla-boyun-egmez> (Erişim tarihi: 06.01.2021)

¹⁰ “15 Temmuz Türk Milletinin İkinci Kurtuluş Savaşıdır”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 29.09.2016 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52441/15-temmuz-turk-milletinin-ikinci-kurtulus-savasidir> (Erişim tarihi: 28.02.2021)

“Kapıları açtık ve şimdi bu sabah itibariyle yaklaşık 18 bin oldu kapıyı zorlayıp geçenler. Ve biz bu kapıları bundan sonraki süreçte de kapatmayacağız. Neden? Avrupa Birliği'nin sözünde durması lazım. Biz bu kadar mülteciye bakmak zorunda değiliz.”¹¹

Yukarıdaki tehdit, AB ile yaşanan anlaşmazlık nedeniyle, 28 Şubat 2020'de Türkiye'nin Yunanistan sınırını mültecilere açmasıyla gerçekleşmiştir.

18 Mart 2016'da AB ile Türkiye Cumhuriyeti Suriyeli mülteciler için Geri Kabul Anlaşması'nın tarafları olmuşlardır. Bu anlaşma çerçevesinde AB, Türkiye'ye Suriyeli mülteciler için 6 milyar Euroluk mali yardımda bulunacaktır. Ancak Cumhurbaşkanı'nın ifadeleriyle bu yardımın bir kısmı verilmediği için devlet ile AB arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Nitekim 28 Şubat'ta Türkiye, Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya geçişini engellememe kararını almıştır. Yukarıdaki konuşmasında anlaşmazlığı ifade eden Cumhurbaşkanı, bu sebeple sınırları açtığını söylemesine rağmen Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy, İdlib'deki çatışmaların yoğunluğunu gerekçe göstererek “Gelişmelerden endişeye kapılan ülkemizdeki bazı sığınmacı ve göçmenler Batı sınırlarımıza doğru hareketlenmeye başlamışlardır” açıklamasını yapmıştır (Evrensel 2020). Ancak mültecilerin anlattığına göre mülteciler zorla otobüslere bindirilerek sınıra bırakılmışlardır (Gazete Duvar 2020). Sınırdaki Yunanistan polisinden açtığı ateşte üç mülteci öldürülmüş, onlarca mülteci yaralanmıştır. Sınırı geçemeyen mülteciler ise kalacak yer bulamamış, birçoğu yaşadığı yere geri dönemeyip, sınıra yakın yerlerde yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır.

Görüldüğü gibi devletin, “zulümden kaçan misafirler, muhacirler” olarak tanımladığı Suriyeli mülteciler, AB ile yaşanan anlaşmazlık sonrası ev sahibi tarafından zorla sınıra götürülmüş, misafirliklerine son verilmek istenmiştir. Bu olgu, Suriyeli mültecilerin devlet tarafından nasıl araçsallaştırıldığını ve misafirlik kavramının devlet açısından ne kadar ideolojik bir kullanıma sahip olduğunu ifşa etmesi bakımından çarpıcıdır.

Kolektif bir yükümlülük olarak hayırseverlik

Türkiye toplumu için hayırseverlik de misafirperverlik gibi popüler bir dinsel/millî değerdir. Özellikle bir tür kolektif yükümlülük olarak hem din kardeşlerinin (ümmetin) birbiriyle yardımlaşmasına hem de muhtaç durumda olanların korunmasına hizmet eder. “Doğal grup tarafından sağlanan garantiler mevcut olmadığı veya yetersiz olduğu durumda, Müslüman cemaat iyi korunmayan bireyin bakımını üzerine alacak ve zorunlu olduğu sürece onun korunmasıyla ilgilenecektir” (Gardet 2014, 279).

Daha önce de değindiğimiz gibi resmi söylemde, Suriyeli mülteciler, Hicrete referansla muhacir, ev sahibi toplum da ensar olarak tanımlanarak, mültecilerle ihsan ilişkisi kurulmuş; sıklıkla, toplum hayırseverliğe teşvik edilerek mültecilerle yardımlaşmaya yönlendirilmiştir.

¹¹ “İstanbul Milletvekilleri Buluşmasında Yaptıkları Konuşma”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 28.02.2020 tarihli konuşma metni, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/116848/istanbul-milletvekilleri-bulusmasinda-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 03.02.2021)

“Benim milletim, benim vatandaşım kalkar bir dilim ekmeği, bir tas çorbayı kardeşiyle, komşusuyla paylaşır yeri geldiğinde. Bu millet böyle yetişti, böyle terbiye gördü.”¹²

“Devlet ve millet olarak hiçbir fedakarlıktan kaçınmayarak, tüm imkanlarımızı seferber ederek mazlumu, boynu bükük olanları ortada bırakmadık, kardeşlerimize sırtımızı dönmedik. (...) Biz, mazlumun yanında, mağdurun, garibin yanında olmaya devam edeceğiz.”¹³

Cumhurbaşkanı; 2015 yılında, Bursa’da toplu açılış töreninde yaptığı konuşmada Suriyeli mültecilere ensarlık eden Bursa halkına teşekkür ettikten sonra bu ifadelere yer vermektedir. Bu ifadelerde Suriyeli mülteciler yardıma muhtaç mazlumlar, ev sahibi de muhtaç olana el uzatan muktedir hayırsever olarak konumlandırılmaktadır.

“Yaşları 13, 10 ve 8 olan bu kardeşler, anne-babalarını kaybedince ne yapıyorlar biliyor musunuz? Gözyaşları içinde Türkiye’ye doğru yola çıkıyorlar. (...) 10 saatlik bir yürüyüşün ardından, ayakları kan-revan içinde, perişan bir halde Türkiye sınırından içeri giriyorlar. Bizim oradaki görevlilerimiz hemen bunlara sahip çıkıyor, getirip Hatay’a yerleştiriyorlar. Kimsesizlerin kimsesi olmak işte budur ve bizim için şereftir. Biz bu mirası atalarımızdan aldık; şanla, şerefle evlatlarımıza, torunlarımıza vereceğiz.”¹⁴

2015’te Afad lojistik depoları toplu açılış töreninde yaptığı konuşmasında mülteci üç kardeşin sınırdan geçiş hikayesini anlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu üç kardeş üzerinden Türk milletinin yüceliğinden dem vurmaktadır.

Görüldüğü gibi mültecilerle hayırseverlik üzerinden ilişki kuran devlet, mülteciler ile ev sahibi toplum arasında bir hiyerarşi yaratmaktadır. *Hayırseverlik, ilk bakışta muhtaç durumda olana yardım etme anlamına gelse de, aslında bir toplumsal hiyerarşiyi temsil etmektedir: Hayırsever-ihitiyaç sahibi ya da varsıl-yoksul hiyerarşisi.* Diğer bir deyişle hayırseverlik; sosyal statünün belirlendiği, dikey bir güç ilişkisini ifade etmektedir (Yılmaz 2013, 49). Hayırseverlik ilişkisini mümkün kılan öznelere baktığımızda ihtiyaç sahibi olan, yoksul, muhtaç, mazlum, garip olarak tasvir edilmektedir. Diğer taraftan hayırsever olan, muktedir, himaye eden, imkan sahibi, imkanını mazlumla paylaşacak kadar ahlaklı, fedakar, ihsan sahibi olarak betimlenmektedir.

Nitekim Cumhurbaşkanının söylemlerinde Suriyeli mültecilerin göç ederken yaşadığı iç acıtan olaylar tasvir edilerek, mülteciler sıklıkla boynu bükük, mazlum, mağdur, kimsesiz, muhtaç

¹² “15 Temmuz Türk Milletinin İkinci Kurtuluş Savaşıdır”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 29.09.2016 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52441/15-temmuz-turk-milletinin-ikinci-kurtulus-savasidir> (Erişim tarihi: 28.02.2021)

¹³ “Bursa Toplu Açılış Konuşmasında Yaptıkları Konuşma”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 06.02.2015 tarihli konuşma metni, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2985/bursa-toplu-acilis-torende-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 13.05.2021)

¹⁴ “Devlet, Bizim Anlayışımıza Göre İnsana Hizmet İçin Vardır”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 18.02.2015 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/2795/devlet-bizim-anlayisimize-gore-insana-hizmet-icin-vardir> (Erişim tarihi: 13.05.2021)

sıfatlarıyla anılmaktadır. Aslında bu sıfatlarla, ideolojik olarak, kendi iradesi olmayan dolayısıyla kendi yaşamının öznesi olamayan mağdur ve muhtaç bir mülteci kimliği inşa edilmektedir. Üstelik resmi söylemde hep vurgulandığı gibi bu insanlar bir de ev sahibi toplumun din kardeşleridir. Böyle bir kimlik ev sahibi toplumun acıma duygusuna hitap ederek onları korunmaya, *himayeye* muhtaç sığınmacılar olarak gördükleri mültecilere yardıma teşvik eder. Dahası ev sahibi toplumu ahlaken yüceltir ve üstün kılar.

“Hiç unutmayın ki bombaların altında onları bırakmak çok büyük bir zulüm olurdu. Ama büyüklüğümüze yakışan da bu, bırakın biraz biz sıkıntı çekelim. Ama o insanlara ev sahipliği yapmak bizim tarih boyunca, bu Türkler var ya, bunlar o bombaların altından kaçan hele hele dün televizyonda engelli bir yaşlı teyzenin sürünerek topraklarımıza geçişini gördüm. (...) O ufacık yavruların bir tanesi annesinin sırtında, bir tanesi kucağında o sınırdan kim bilir kaç kilometre yürüdüler. (...) Bunlara karşı biz ecdadımızdan aldığımız o ahlak anlayışını, o medeniyet anlayışını, o oluşan kültürümüzü bugün de yaşamak, gelecekte de yaşatmak durumundayız.”¹⁵

Cumhurbaşkanı'nın 2014 yılında Musul Başkonsolosu ile görüşme sırasında yaptığı konuşmasındaki bu alıntıda hayırseverin hayırseverliği mülteciler üzerinden tescillenmekte, yaşanan insanlık dramı tasvir edilerek Türk milletinin ahlakına vurgu yapılmaktadır. Son derece kırılğan bir grup olan Suriyeli mültecilerin haklarla güçlendirilmesi gerekirken, dini ve milli ahlak söylemleriyle mültecilerin kırılğanlığı daha da arttırılmakta, devletin ve toplumun konumu yüceltilmektedir. Bu söylemlerde devletin Suriyeli mülteciler üzerinden kendisini nasıl tanımladığının yanı sıra mülteciler için nasıl bir kimlik inşa edilmek istendiği de açık olarak görülmektedir.

Aynı konuşmanın devamında mazlum olarak nitelenen bir mültecinin hayırseverlerin karşısındaki konumunu da yine Cumhurbaşkanı'nın ağzından dinlemekteyiz.

“13-14 yaşlarında bir kız çocuğu Suriyeli, trafikte maalesef bir bayanın kullandığı bir arabanın altında kalıyor. (...) ‘Ben davacı değilim’ diyor baba. Diyorlar çocuk yoğun bakımda her an ölebilir neden davacı olmuyorsun? Adamın verdiği cevap çok enteresandır, Suriyelinin, bana diyor tabii şahsımın ismini de vererek ‘Erdoğan kucak açtı, bu millet, Türk milleti kucak açtı, bizi bu vatana kabul ettiler, biz ölümden kurtularak buraya geldik. Benim çocuğumun yaralı olmasını bırakın ölse dahi ben davacı değilim’ diyor.”

Görüldüğü gibi olaydaki Suriyeli mülteci, hayırseverin lütfuna minnetiyle cevap verendir. Daha açık bir ifadeyle hayırseverin verdiği bağış, karşılıksız değil, ihtiyaç sahibinin hayırsevere minnetiyle ödediği borç niteliğindedir. Savaştan kaçan Suriyeli mültecilerin uluslararası korunma hakkı hayırseverlik ilişkisi olarak tanımlanınca mülteciler ancak yardımlarla ve lütuflarla hayatlarını idame ettirecek himayeye muhtaç sığınmacılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin mültecilerle ihsan ilişkisi kurduğunu, mültecileri hak öznesi olarak tanımlamadığını şuradan da görebiliriz: Cumhurbaşkanı, mülteci babanın reddetmesine

¹⁵ “Sizin Vakur Duruşunuz Bu Milletin Vakur Duruşunun Bir İfadesidir”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 21.09.2014 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1363/sizin-vakur-durusunuz-bu-milletin-vakur-durusunun-bir-ifadesidir> (Erişim tarihi: 01.01.2021)

rağmen hukuki işlem başlatılması gerektiğini söylemek yerine, babanın hukuki işlem başlatmamasının gerekçesi olan minnet duygusunun altını çizmektedir.

Resmi söylemin temel kavramlarından biri olan hayırseverlik, Avrupa ülkelerine karşı Türkiye'nin ahlaki üstünlüğünü vurgulamak için de son derece kullanışlıdır.

“Yaptığımız yatırımlar ve getirdiğimiz hizmetlerle ülkemizi büyütürken bu başarıları elbette dikensiz gül bahçesinde dolaşır gibi elde etmedik. Çok çileler çektik, çok sıkıntılar yaşadık. Hala çekiyoruz. Bakın şu anda Afrin, daha önce Fırat Kalkanı Harekatı, bunların hepsinin bir bedeli var. Siz zannediyor musunuz dünya Türkiye'ye yardım ediyor? Hayır, bunların hepsi cambaz. Bütün imkanlarımız, güçlerimiz milletimizindir. Bu güçle sizlerden aldığımız ilhamla, kaynakla elhamdülillah kendi kasamızla, kesemizle yola çıktık, bu yolda devam ediyoruz. (...) Hamdolsun bizim hem kendi güvenliğimizi sağlayacak, hem de Suriyeli kardeşlerimizi PYD ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin zulmünden kurtaracak gücümüz ve imkanımız var.”¹⁶

Suriyeli mültecilerle ilgili resmi metinlerde, mültecilere el uzatan yüce gönüllü Türkiye Devleti ile onlara sırtını dönen Avrupa ülkeleri arasındaki ahlaki kıyasla karşılaşılmaktadır:

“Çevremizdeki komşularımızın, dostlarımızın başı dara düştüğünde birilerinin yaptığı gibi sınırlarımızı kapatıp kendi keyfimize bakmadık. (...) Avrupa ülkeleri bizim gösterdiğimiz ev sahipliğini gösteremediler. Dünyada hiçbir ülkenin göze alamayacağı bu riskin altına girmekte bir an bile tereddüt etmedik. (...) Bütün dünyayı özellikle Avrupa'yı mülteci korkusunun sardığı, hatta bunun bir paranoyaya dönüştüğü bir dönemde ülkemizdeki sığınmacılara sağladığımız bu imkanlar her türlü takdirin üzerindedir.”¹⁷

2018'de yapılan bu konuşmanın devamında Cumhurbaşkanı AB'nin Geri Kabul Anlaşması uyarınca Türkiye'deki Suriyeli mültecilere fon sağlaması gerektiğini ancak AB'nin bu gerekliliği yerine getirmediğini tekrar ifade etmektedir. Önceki konuşmalarda olduğu gibi Suriyeli mülteciler üzerinden Türkiye Devleti'nin olumlu sıfatları sıralanmaktadır. Ancak burada diğer konuşmalardan farklı olarak Türkiye Devleti'nin olumlu sıfatları, Avrupa ülkelerinin göç meselesine kayıtsızlığına, hatta insan haklarına sahip çıkma bakımından riyakarlığına işaret etmek üzere kullanılmakta; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Suriyeli mültecilere sahip çıkarak AB karşısında ahlaki bir üstünlük sağlamanın avantajı ile donatılmaktadır. Elbette bu ahlaki üstünlüğün, Türkiye'de geçici koruma statüsünde yaşayan milyonlarca mültecinin hayatları açısından ne ifade ettiği tartışmalıdır.

¹⁶ “46. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 14.03.2018 tarihli konuşma metni, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/91756/46-muhtarlar-toplantısında-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 03.05.2021).

¹⁷ “Avukatlık Mesleğinden Hakim ve Savcılığa Geçen 7. Dönem Adaylarının Kura Töreninde Yaptıkları Konuşma”, Cumhurbaşkanlığı Web sitesi, 19.03.2018 tarihli konuşma metni, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/92029/avukatlik-mesleginden-h-kim-ve-savciliga-gecen-7-donem-adaylarinin-kura-torende-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 06.01.2021).

Suriyeli mülteciler için hak temelli bir politika benimsemek yerine onları, hayırseverin insafına bırakılan muhtaç sığınmacılar olarak konumlandırmak, onların haklara sahip olmamanın yarattığı güvencesizlik ve belirsizlik içinde yaşamalarına neden olmaktadır.

Mültecileri siyaseten kullanma kılavuzu olarak pragmatizm

Cumhurbaşkanlığı web sitesinden taradığımız metinlerde karşılaştığımız olgulardan biri Türkiye Devleti'nin Suriyeli mülteciler için ilkeli bir politika benimsemek yerine siyasi çıkarına göre farklılaşan politikalar izlemesidir. Diğer bir deyişle devletin siyasal pragmatizmi mülteciler üzerinden de kendini göstermektedir. Devlet; Suriyeli mültecileri ya Suriye topraklarında yapılan operasyonları meşrulaştırmak ve toplumsal rızayı sağlamak ya iç siyasette muhalefeti kınamak ve eleştirmek ya da dış siyasette güç kazanmak ve gerçekleştirdiği askeri operasyonlara uluslararası destek sağlamak gibi, siyaseten o an ihtiyacı olan farklı pragmatik amaçlara göre kullanmaktadır. Örneğin muhalefet partisine karşı Suriyeli mültecileri koruyacağını, sınır dışı etmeyeceklerini söyleyen Cumhurbaşkanı, AB ile anlaşmazlık yaşanınca mültecileri sınır kapılarına göndermekle tehdit etmektedir. Suriyeli mülteciler için alınan kararlarda mültecilerin değil, devletin siyasi çıkarlarının esas olduğu görülmektedir.

“Asıl böyle bir durumda düzenli göç imkanından mahrum kaldıkları için yeniden harekete geçecek milyonlarca mülteci Avrupa kapılarına dayandığında Sayın Komisyon Başkanı bu durumu kime nasıl anlatacak onu düşünsün. Biz vize serbestisi olmadan bugüne kadar olduğu gibi hayatımızı yine sürdürürüz ama Avrupa ülkeleri geri kabul anlaşmasının getirdiği imkanlara umudunu bağlamış milyonlarca mültecinin yaşayacakları hayal kırıklığının ardından ortaya çıkacak tabloyu aynı rahatlık ve soğukkanlılıkla karşılayabilir mi, onu bilmiyorum, yaşayıp göreceğiz.”¹⁸

Cumhurbaşkanı'nın 22.06.2016 tarihinde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasından alınan bu ifadelerin muhatabı AB'dir. Türkiye Devleti, Geri Kabul Anlaşması karşılığında AB'den vize serbestisi sözü almıştı. Ancak vize serbestisi için uygulanması gereken maddelerden biri terörle mücadelede kanun değişikliği yapmaktı. Türkiye Devleti bu değişikliği kabul etmeyince yaşanan siyasi anlaşmazlıkta Suriyeli mülteciler koz olarak kullanılmıştır. Türkiye Devleti, sadece vize serbestisi konusunda değil, Suriye'de yürüttüğü operasyonlar ve güvenli bölge çalışmaları için AB'den destek göremeyince de Suriyeli mültecileri koz olarak kullanmaktadır.

“Terör örgütü 30 kilometrelik hattın içinden veya dışından saldırılarını sürdürürse, nereye kadar kaçarlarsa oraya kadar kovalayıp gereğini yapacağız. Aynı şekilde ülkemizdeki 3 milyon 650 bin Suriyelinin ilk etapta 1 ila 2 milyon arasındaki kısmının

¹⁸ “Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 2015-2016 Akademik Yılı Mezuniyet Töreninde Yaptıkları Konuşma”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 22.06.2016 tarihli konuşma metni,, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/45493/fatih-sultan-mehmet-vakif-universitesi-2015-2016-akademik-yili-mezuniyet-torende-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 02.13.2021)

geri dönüşü için projelere destek verilmezse sınırlarımızı açmaktan başka çaremiz kalmaz, açarız sınırları, yürüsünler Avrupa'ya.”¹⁹

Cumhurbaşkanı'nın 26.10.2019 tarihinde, Fenerbahçe Yüksek Divan Kurulu Toplantısı'nda yaptığı konuşmasından alıntılanan bu ifadelerde, AB ülkelerine yönelik açık bir tehdit vardır. Bilindiği üzere Barış Pınarı Harekatı ile PKK, YPG ve İŞİD'i önlemek için Suriye topraklarındaki 4 bin 220 km'lik alanın güvenli bölge haline getirilmesi amaçlanmaktaydı. Bu operasyona destek vermeyen öte yandan da mültecileri bir güvenlik tehdidi olarak algılayan AB ülkeleri Suriyeli mülteciler üzerinden tehdit edilmektedir.

AB, Barış Pınarı Harekatı'na destek vermediği taktirde Türkiye'nin sınır kapılarını açmak zorunda kalacağını ifade eden Cumhurbaşkanı, yukarıda alıntılanan konuşmasından çok kısa bir süre önce yaptığı bir başka konuşmada, Türkiye Devleti'nin, mültecilerin ülkelerine geri dönmelerini sağlamayı amaçladığını vurgulamaktadır. Yine daha önce de değinildiği üzere, R.T. Erdoğan, Barış Pınarı Harekatı'nın yol açtığı sivil ölümler nedeniyle yapılan eleştirilere verdiği cevabı güçlendirmek için, Kürt etnik kimliğini de ifadelerine eklemekte, onların da güvenliği için bu askeri operasyonların gerekli olduğunda ısrar etmektedir.

“Biz öyle bir milletiz ki savunma imkânı olmayan kadına, çocuğa asla elimiz kalkmaz. İnşallah bu yılanların hepsinin de başını en kısa sürede ezeceğiz. Suriyeli kardeşlerimizin huzuru, bölgede yaşayan Kürt kardeşlerimizin huzuru için bunu başaracağız.”²⁰

Denilebilir ki devlet, AB ülkelerince Kürt kırımını olarak nitelendirilen söz konusu harekate yönelik eleştirileri bertaraf etmek, bu harekatın tüm sonuçlarını aklamak için, eleştirilerin içeriğindeki etnik kimliği araç olarak kullanmıştır.

Uluslararası siyasal anlaşmazlıklarda yerine göre belirli ırka ya da inanca sahip olan Suriyeli mültecilerin araçsallaştırılması ile sıkça karşılaşılmaktadır.

“Tamamına yakını Arap olan bu mülteciler, maalesef ifadeyi kullanmakta bile edep ettiğim Arap Ligi'ne hiç yakışmıyor. Ey Arap Ligi acaba siz ne kadar Suriyeli'yi kabul ettiniz? Siz, Suriye'yi Arap Ligi'nden çıkardınız. Şimdi de Türkiye'ye hakaret etmek için Suriye'yi almak gibi bir projeyi hayata sokmaya çalışıyorsunuz.”²¹

¹⁹ “Fenerbahçe Yüksek Divan Kurulu Olağan Toplantısı'nda Yaptıkları Konuşma”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, başlıklı 26.10.2019 tarihli konuşma metni, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/112326/fenerbahce-yuksekk-divan-kurulu-olagan-toplantisi-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 02.13.2021)

²⁰ “Suriye'deki Gerçek İşgalcilere Ses Edemeyenlerin Türkiye'nin Meşru Haklarını Korumasına Karşı Çıkması Bir Teslimiyet İfadesidir”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 10.10.2019 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/111033/-suriye-deki-gercek-ısgalcilere-ses-edemeyenlerin-turkiye-nin-mesru-haklarini-korumasina-karsi-cikmasi-bir-teslimiyet-ifadesidir-> (Erişim tarihi 10.03.2021)

²¹ “Münbiç'ten Irak Sınırına Kadar 30-35 Kilometrelik Bir Derinliği Kontrol Altına Aldığımızda Harekatımız Sona Erer”, Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, 16.10.2019 tarihli haber, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/111124/-munbic-ten-irak-sinirina-kadar-30-35-kilometrelik-bir-derinligi-kontrol-altina-aldigimizda-harek-timiz-sona-erir-> (Erişim tarihi: 10.03.2021)

Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye'nin egemenliğine karşı yapılmış bir operasyon olması sebebiyle Barış Pınarı Operasyonu'nu kınamıştır. Cumhurbaşkanı, bu kınamaya cevap olarak Suriyeli mültecilerin büyük kısmının Arap etnik kimliğine sahip olduklarını söyleyerek "Arap Ligi"ni eleştirmekte sorun görmemektedir.

Devletin Suriyeli mülteciler için ilkeli bir göç politikası uygulamak yerine, kendi ekonomik, siyasal vb. çıkarlarını temele alan pragmatik bir yaklaşım benimsemesinin en önemli sebebi devletin, mültecileri politik özne olarak tanımamasıdır. Suriyeli mültecilerin statüleri, 2013 yılında yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği ile Geçici Koruma Statüsü olarak belirlenmiştir. Ancak bu statünün mültecileri hukuksal özne olarak tanımlamadığı açık olup, iktidarın misafir söyleminden farklı bir anlam ifade edip etmediği de tartışmalıdır. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 7. Maddesinin 3. Fıkrasına göre, "Geçici korunanlar, kanuna göre belirlenen uluslararası koruma statülerinden herhangi birini doğrudan elde etmiş sayılmaz". Kitlesele olarak Türkiye'ye gelen Suriyeliler için uygun görülen *geçici koruma, hakları değil minimum hizmeti kapsar*. Bu bağlamda geçici koruma statüsü mültecilerin misafirlik koşullarını ve süresini belirler. *Geçiciliği, belirsizliği, hak yerine hizmeti ifade eden Geçici Koruma Statüsü*, Suriyeli mültecilerle kurulan ihsan ilişkisi gibi mültecileri güvencesiz bir hayata hapsedmektedir. Suriyeli mültecilerin güvencesiz bir hayat sürdürdüğünü, devlet ile AB arasında anlaşmazlık yaşandığında mültecilere gösterilen kapılardan, mültecilerin Türkiye'de kalma süresinin devletin siyasal çıkarına göre belirlenebilmesinden de anlayabiliriz.

Diğer yandan Geçici Koruma Statüsünün yarattığı belirsizlik Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemlerine de sirayet etmiştir. Cumhurbaşkanı AB'yi muhatap aldığı konuşmalarında, Türkiye'deki Suriyelilerden AB'nin göç politikalarına paralel olarak çoğunlukla mülteci olarak ya da Arap Emirliklerine karşı yaptığı eleştirilerde Suriyeli mültecilerden -yine muhatap aldığı ülkelerin göç politikalarına paralel olarak- çoğunlukla sığınmacı olarak bahsetmektedir. Sonuç olarak Suriyeli mültecilerin kim olduğu, hangi statüyle anıldığı, Türkiye'deki yaşamlarının seyrinin ne olacağı devletin dönemlere göre farklılaşabilen sosyal, ekonomik ya da siyasal tasarrufuna tâbidir. Bu durum, aslında devletin mültecilerle ilgili resmi söyleminin bile devletin çıkarları uyarınca değişebildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Genel değerlendirme

Kavram analizi

Misafirlik ve hayırseverlik kavramlarının, Agamben'e referansla ifade edersek, Suriyeli mültecileri "çıplak hayatın" (Agamben 2020, 17) içine hapsedtiğini söyleyebiliriz. Daha açık bir ifadeyle iktidar, hakları ve yükümlülükleri dahilinde siyasi bir yaşam olarak tanımlanan *bios*'u askıya alarak mültecileri hukuksal olarak temsil olanağı bulunmayan, canlı olmak dışında bir vasfı olmayan hayat anlamında *zoe*'ye indirgemıştır (Agamben 2020, 161). Bu anlamda misafirlik ve hayırseverlik kavramları ile mültecilerin yaşamlarının *zoe*'ye indirgenmesi, onların hak sahibi olmalarını zorlaştırmaktadır.

Suriyeli mülteciler için uygun görülen misafirlik kavramı, ev sahibinin belirlediği koşullar altında ve belli bir zaman süresi içerisinde başkasının hanesinde yaşamak anlamına gelir. Misafir, haneden olmayan, hane üyeliğine erişimi olmayan yabancıdır. Bu anlamda hane

halkının sahip olduğu “biz” duygusuna karşılık misafir ötekidir. Yani bu ortaklıktan pay alamaz. Ev sahibinin misafire sunduğu her şey ikram veya lütuf niteliğindedir. Misafirin verilenle yetinmesi gerekir ve şikayet etme lüksü yoktur.

Yine hayırseverliği misafirperverlik üzerinden açıklayan devlet, Suriyeli mültecilerle hukukî bir ilişki kurmak yerine hayırsever-ihtiyaç sahibi ilişkisi kurmuştur. Devletin hayırseverliği yüceltmesi, bir yandan dinsel bir yandan da neoliberal bir anlama sahiptir. Daha önce de belirtildiği üzere, bir tür kolektif yükümlülük olarak tanımlanan hayırseverlik, Türkiye toplumu için popüler bir dinsel-ahlaki değerdir. Ancak öte yandan hayırseverlik, neoliberal politikaları benimseyen yönetimlerin de en sevdiği kavramlardan biridir. Hayırseverlik, neoliberal çağda, sosyal politikanın yerine ikame edilerek, devletin hak temelli kamusal yükümlülüklerinden kurtulması anlamına gelir (Çelik 2010,69).

İktidarın dini ve ahlaki temellerle mülteciler için kullandığı hayırseverlik söylemi, mültecilerin haklarını hayırseverin yardımıyla karşılanabilecek ihtiyaçlara indirgemıştır. Devlet neoliberal politikaları mülteciler üzerinden de uygulamış, mülteciler için sosyal politika üretmek yerine, sosyal sorumluluğu STK, özel işletme, “hayırsever vatandaşlar” ve dost aileleri programı aracılığıyla topluma devretmiştir (Baklacioğlu 2009, 445). Başka bir deyişle mültecilerin temel insani gereksinimleri, sadaka işleyişiyle hayır kurumlarına ve hayırsever halka devredilmiş, mülteciler ihtiyaç sahibi konumuna yerleştirilerek hayırseverlere bağımlı kılınmıştır.

Himayeci söylem

İktidarın, hak temelli bir yaklaşım yerine, mültecileri hukuksal özne olarak tanımadığını ilan eden misafir söyleminden başlayan, dinsel ve neoliberal motivasyonlu hayırseverlik vurgusuyla devam eden, mültecilerin ekonomik bir yük olarak algılanmasını sağlayan ve nihayet onları AB’ye karşı rehine konumuna yerleştiren pragmatist siyasetine ve meseleyi güvenlik vurgusuyla ele alan söylemi, aslında *himayeci söylem* olarak adlandırılabilir.

Kelime anlamıyla himaye; esirgeme, gözetme, koruma, besleme demektir. Koruyan, gözeten anlamındaki hami, himaye ettiği kişiyi kötülüklerden korumak amacındandır. Hami korunmaya muhtaç kişiye koruma vaat eder. Himaye edilen, hamiye sığınandır ve korunmak için iradesini hamiye teslim edendir. Bu anlamda *devlet, mazlum, mağdur, boynu bükük, garip sıfatları ile kimliklendirdiği Suriyeli mülteciler üzerinden kendini hami ilan etmektedir.*

Hami ile himaye edilen arasındaki ilişki hiyerarşik ve hegemonik bir ilişkidir; çünkü hami himaye ettiğinin üzerinde güç sahibidir. Hami aynı zamanda, onun için kötünün ne olduğu da dahil olmak üzere himaye edilenin yaşamı üzerinde tasarruf hakkı olan kişidir. Nitekim Suriye’deki askeri operasyonların gerekçeleri arasına Suriyeli mültecilerin güvenliğini de dahil eden Türkiye Devleti, kendisine Suriyelileri Esad rejiminin ya da ülkede faaliyet gösteren çeşitli siyasi yapılanmaların “kötülüğünden” korumak anlamında kurtarıcı bir rol biçerek mülteciler üzerindeki tasarruf gücünü ortaya koymaktadır.

Misafirlik ve hayırseverlik söylemlerinde gördüğümüz gibi Suriyeli mültecileri, ülkelerinde güvenlik kaygısı yaşadıkları için Türkiye Cumhuriyeti’nin koruması altına giren mağdur, mazlum sığınmacılar olarak tanımlamak, onların iradelerini hamileri olarak teslim almak anlamına gelir.

Yine Suriyeli mültecilerin güvenli ve insan haysiyetine yakışır bir yaşam sürmelerinin tek yolu, politik özne olarak tanınmaları ve haklara sahip olmalarıdır, geçiciliği ve belirsizliği ifade eden Geçici Koruma Statüsünün içine hapsedildiklerini düşündüğümüzde, devletin amacının Suriyeli mültecilerin güvenliği ya da huzuru olduğunu söylemek çelişkili olacaktır. Zira devletin mültecilerle ilgili pragmatizmin incelendiği pasajlardan da anlaşılacağı üzere, devletin en üst makamında bulunan resmi temsilci Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriyeli mültecilerin güvenliğini değil, kendi iktidarının çıkarlarını gözetmekte; mülteci meselesinin nasıl kullanılacağına, bütünüyle, farklı somut koşul ve durumlarda devletin bekası ve gücü için faydalı olanın ne olduğuna göre karar vermektedir.

İktidarın Suriyeli mültecilerle ilgili söylemi hak temelli olmayıp hamiliğe dayalı, haminin niyet ve hoşgörüsüne bağlı, eşitsiz-hiyerarşik, dolayısıyla ayrımcı ve hegemonik olan himayeci bir söylemdir. Çünkü, söz konusu kavramların hiçbiri, potansiyel olarak bile, mültecileri kendi yaşamlarının öznesi, kendi geleceklerine karar verebilecek irade sahibi insanlar olarak tanımamakta; onları biyolojik varlıklarını sürdürürebilmek için başkasının (ev sahibinin/hayırseserin/devletin) himayesine muhtaç hale getirmektedir.

Devletin Suriyeli mültecileri himaye ettiğine, onların ekonomik bir yük olduğuna ve bu ülkede geçici olarak bulduklarına dair bizzat resmi yetkililer tarafından yaygınlaştırılan algı, yerel toplumun da mültecilerle ilişkisini belirlemiş; manipülatif olarak muhtaçlık, din kardeşliği, misafirlik, koruma, yardım, ekonomik yük, tehdit gibi kategoriler altında kolektif hafızaya yerleştirilen bir sığınmacı kimliği inşa etmiştir. Himayeci söylem vasıtasıyla, Türkiye'deki en dezavantajlı gruplardan olan Suriyeli mülteciler, yerel toplumun hafızasına çoğunlukla, yurttaşların sahip olmadıkları ayrıcalıklara sahip istenmeyen misafirler olarak kaydolmuştur.

Oysa devlet, mültecilere ayrıcalık tanımak bir yana, onları hak özneleri olarak bile tanımamış; tersine AB ile ilişkilerde devletin elini güçlendirecek şekilde pazarlık konusu yaparak araçsallaştırmış, nesneleştirmiştir.

Devletin gerek misafir söylemi gerek mültecileri siyasi alanda araçsallaştırması, onları toplumsal sınırlar içinde ve insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamak için gereken, haklara sahip olma hakkından yoksun bırakarak, yabancı-geçici misafirler olarak toplumun dışına yerleştirmiştir. Bunun sonucunda mültecilere karşı yapılan hak ihlallerinin failleri hukuki alanda adil yargılanma sürecine dahil edilmemiş, mülteciler hukuki alanda görünmez kılınarak korunmasız bir yaşam sürmek zorunda kalmışlardır (Af Örgütü 2016, İHD 2020).

Mültecilerin yaşadıkları yoksunluk, ayrımcılık (HDV 2017) ve emek sömürsünün (DTK İşçileri Derneği 2020) en önemli nedeni, devletin onları hak sahibi hukuksal özneler olarak tanımak yerine haminin niyet ve hoşgörüsüne bağlı, eşitsiz-hiyerarşik bir söylem olan himayeci söylem üzerinden geçici bir statüye yerleştirerek, süreç içinde istenmeyen misafirlere dönüştürmesidir. Bu nedenle bu araştırmada, toplumsal ve hukuksal karşılıkları misafirperverlik/hayırseserlik ve geçici koruma kavramlarından hareketle ile yaratılan himayeci söylemin, aslında ayrımcı bir pratiğe neden olduğu ifade edilerek, mültecilerin insan olmak bakımından sahip oldukları hakları temele alan bir mülteci politikası geliştirmenin, onların onurlu bir hayat yaşamaları bakımından önemine dikkat çekilmiştir.

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanlığı web sitesinde yer alan metinlerdeki Suriyeli mültecilerle ilgili açıklamalar, tanımlamalar, sıfatlar, metaforlar ve tasvirler eleştirel söylem analizi yöntemiyle genel olarak analiz edildiğinde, 1) devletin Suriyeli mültecilerle ilgili resmi söyleminin, Suriye ile ilgili politikasından bağımsız olmadığı; 2) aynı şekilde mültecilerle ilgili resmi söylemin devletin iç ve dış politikasından bağımsız olmadığı; 3) mültecilerle ilgili resmi söylemin nasıl dinsel-ahlaksal-millî bir çerçeveye sahip olduğu; 4) Suriyeli mülteciler için, devlet tarafından nasıl bir kimlik inşa edilmeye çalışıldığı; 5) mültecilerle ilgili resmi söylemin, devletin ve Türk millî ahlakının yüceltilmesine ve hem muhalefete hem de AB'ye karşı nasıl bir ahlaki üstünlük ve güç gösterisine hizmet ettiği ve 6) devletin Suriyeli mültecilerle ilgili ahlaksal, dinsel değerler ve pragmatik amaçlarla bezeli resmi söyleminin hak temelli olmayıp, tersine ayrımcılığı ifade eden himayeci bir söylem olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

Baklacioğlu, N.Ö. 2009. "Hayır Kurumlarında Mültecinin Yeniden İnşası: Uluslararası Sosyal Aktörden Sadakanın Nesnesine." *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, cilt 1.

Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi.

"Sizin Vakur Duruşunuz Bu Milletin Vakur Duruşunun Bir İfadesidir". 21 Eylül 2014. [URL](#).

"Türkiye Bu Şiddete Bu Vandallığa ve Yağmacılığa Asla Boyun Eğmez". 10 Ekim 2014. [URL](#).

"Bursa Toplu Açılış Konuşmasında Yaptıkları Konuşma". 06 Şubat 2015. [URL](#).

"Devlet, Bizim Anlayışımıza Göre İnsana Hizmet İçin Vardır". 18 Şubat 2015. [URL](#).

"Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 2015-2016 Akademik Yılı Mezuniyet Töreninde Yaptıkları Konuşma". 22 Haziran 2016. [URL](#).

"27. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma". 29 Eylül 2016. [URL](#).

"15 Temmuz Türk Milletinin İkinci Kurtuluş Savaşıdır". 29 Eylül 2016. [URL](#).

"Afrin Operasyonu Sahada Fiilen Başlamıştır". 20 Ocak 2018. [URL](#).

"46. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma". 14 Mart 2018. [URL](#).

"Avukatlık Mesleğinden Hakim ve Savcılığa Geçen 7. Dönem Adaylarının Kura Töreninde Yaptıkları Konuşma". 19 Mart 2018. [URL](#).

"Suriye'deki Gerçek İşgalcilere Ses Edemeyenlerin Türkiye'nin Meşru Haklarını Korumasına Karşı Çıkması Bir Teslimiyet İfadesidir". 10 Ekim 2019. [URL](#).

"Münbiç'ten Irak Sınırına Kadar 30-35 Kilometrelik Bir Derinliği Kontrol Altına Altığımızda Harekatımız Sona Erer". 16 Ekim 2019. [URL](#).

"Fenerbahçe Yüksek Divan Kurulu Olağan Toplantısı'nda Yaptıkları Konuşma". 26 Ekim 2019. [URL](#).

"İstanbul Milletvekilleri Buluşmasında Yaptıkları Konuşma". 28 Şubat 2020. [URL](#).

- Çelik, Aziz. 2010. "Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik". *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 42.
- Devran, Yusuf ve Ömer Faruk Özcan. 2016. "Söylemlerin Dilinden Suriye Sorunu". *Marmara İletişim Dergisi* 25.
- Deri Tekstil ve Kundura İşçileri Derneği. 2020. "Pandemide Mülteci İşçi Olmak". [URL](#).
- Ercan, Gülsüm Songül ve Danış, Pınar. 2019. "Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları". İzmir: *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 6. Sayı: 2.
- Evrensel Gazetesi. 2020. "Göçmen ve Mülteciler Sınırlara Yürüyor, Engellemeler Devam Ediyor". [URL](#).
- Gardet, Louis. 2014. *Müslüman Site*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Ayrıntı.
- Gazete Duvar. 2020. "Ankara Barosu Avukatları: Mülteciler Zorla Sınıra Taşınıyor". [URL](#).
- Hrant Dink Vakfı. 2017. *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem 2017 Raporu*. İstanbul: HDV Yayınları. [URL](#).
- İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi. 2020. "Mültecilere Yönelik Hak İhlalleri Raporu 2020." [URL](#).
- Lortoğlu, Ceylan. 2017. "Suriyeli Mültecilerin Misafir Olma Haline Misafirperverlik Hukuku ve Etiği Açısından Bakış." *İnsan & İnsan* 11.
- Özatağan, Güldem, Hanifi Kurt, Zeynep Özen, Feride Aksu Tanık. 2020. "Sivil Alanın Kapanışında Güvenlikleştirme, Söylem ve Pratiklerinin Rolü." Türkiye İnsan Hakları Vakfı. [URL](#).
- Şah, Umut. 2020. "Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar." *Kültür Araştırmaları Dergisi* 7.
- Tanıyıcı, Şaban ve Selçuk Kahraman. 2016. "Suriyeli Sığınmacılar Bağlamında Türkiye'deki Siyasal Partilerin Göç Politikalarına Yaklaşımı." 2. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: Göç Yoksulluk ve İstihdam*.
- Tireli, Münir. 2010. "Sadaka Kültürü." *Yardım ve Dayanışma Dergisi* 2.
- Topal, Ahmet Hamdi. 2015. "Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü." *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2(1).
- Ulukütük, Mehmet. 2016. "Göçün Öznelerinin Anlatımı Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefi Soruşturmalar." *İlahiyat Akademi Dergisi* 4.
- Uluslararası Af Örgütü. 2016. *Güvenli Olmayan Sığınak: Türkiye'de Sığınmacılar ve Mülteciler Etkili Korumaya Erişemiyor*. [URL](#).
- Yılmaz, Zafer. 2013. "AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi". *Toplum ve Bilim* 128.

Cezaevlerinde sağlıklı gıdaya adil erişim hakkının incelenmesi

Dicle Dilan Salman

Giriş

Beslenme “sağlığı korumak, geliştirmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için vücudun gereksinimi olan besin öğelerini yeterli miktarlarda ve uygun zamanlarda almak için bilinçli yapılması gereken bir davranıştır.”¹ 1948 yılında yayımlanan *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nin 25. Maddesinin 1. Bendinde “herkesin, yaşama hakkı kapsamında beslenme hakkı” tanımlanmaktadır. 1976 yılında yürürlüğe giren *BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi* 11. Maddesi'nde de, devletlerin “herkesin açlıktan kurtulma temel hakkını kabul ederek, münferiden ve uluslararası işbirliği yoluyla, özel programları da içeren gerekli tedbirleri” alacakları beyan edilmiştir. 1992 yılında Dünya Sağlık Örgütü ve BM Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) tarafından düzenlenen Uluslararası Beslenme Konferansı ve 1996 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Gıda Zirvesi'nde, herkesin gıdaya ulaşmasının insan hakkı olduğu vurgulanmıştır.

Beslenme hakkı, insanın sadece insan olmaktan kaynaklı temel hakkıdır. Hangi koşulda olursa olsun devletin bu konudaki görevlerini yerine getirmesi gerekmektedir. Turan Güzeloğlu “Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı” (2009) başlıklı yazısında beslenme hakkını şöyle tarifler: “...[H]erkesin; yeterli, güvenli, sağlıklı gıdaya kolayca ve sürdürülebilir şekilde, ulaşma hakkını kapsar, çağımızda sağlık ile beslenme hakkı iç içe geçmiştir. Beslenme, sosyal bir hak olan sağlık hakkıyla doğrudan ilişkilidir. Kabul gören en eski insan haklarından olan beslenme hakkı mutlaktır.”

Cezaevlerinde sağlıklı, besleyici, nitelikli gıda hakkı

Devlet yurttaşları arasında ayırım yapmaksızın, herkese sağlıklı, besleyici, nitelikli gıda hakkını sağlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülük cezaevi koşullarında yaşayan mahpusları da kapsamak durumundadır. Nelson Mandela Kuralları olarak bilinen *Mahpuslara Muameleye Dair Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları* Madde 22'de “bütün mahpuslara sağlıklı, besleyici, nitelikli gıda hakkı” tanınmıştır. Rahatsızlığı olan mahpuslar başta olmak üzere bütün mahpusların beslenme koşullarının iyileştirilmesini ve yeterli, sağlıklı, dengeli, insanca yaşama uygun gıdaya erişimlerini sağlamanın devlet tarafından yerine getirilmesi zorunlu olan bir yükümlülük olduğu açıktır. Oysa ki, Türkiye'de cezaevleri insan hakları ihlallerinin en yaygın

¹ Sağlık Bakanlığı web sitesi. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/beslenme/yeterli-ve-dengeli-beslenme-nedir.html> (Erişim tarihi: 15.06.2021).

olduğu yerlerden biridir. Dolayısıyla, standart kurallarda tanınan gıda hakkının uygulanması da tartışmalıdır. Adalet Bakanlığı'nın yayınladığı *Hükümlü ve Tutuklular ile Ceza İnfaz Kurumları Personelinin İaşe Yönetmeliği*'nde günlük iaşe miktarı “Kalori ve gramaj esasına göre tespit edilen sabah kahvaltısı ile öğle ve akşam yemeklerinin günlük tutarı” olarak tanımlanmıştır. Meslek örgütü, vakıf ve derneklerin 2020 yılında yaptığı açıklamada, öğünün parasal karşılığı günlük 8,5 TL olarak tespit edilmiştir.² Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği'ne 27.07-12.08.2020 tarihleri arasında danışma hattından gelen şikayetler üzerinden hazırlanan raporda (CİSST 2020) da mahpusların sağlıklı ve yeterli beslenme koşullarının olmadığı görülmektedir. Gelen şikayetler ve BİSAM'ın açıkladığı açlık sınırı verilerine göre günlük 8,5 TL ile bir kişinin günde üç öğün beslenebilmesi ve dengeli bir şekilde tüm besin gruplarından alabilmesi, günümüz koşullarında mümkün değildir.

Cezaevi koşullarında sağlıklı bir insanın bile yeterli ve dengeli beslenmesi zorken; kronik hastalığı bulunan, hastalığı sebebiyle özel diyet uygulamak zorunda olan, tercih olarak bazı besinleri tüketmeyen (vegan, vejeteryan gibi) kişiler için yeterli, dengeli ve nitelikli beslenmek çok daha zor bir hâl almaktadır. Diyabet, tansiyon, böbrek hastalıkları ve diğer metabolik rahatsızlıklar kötü beslenme koşullarında daha ağır seyredecek ve daha erken dönemde komplikasyonlar geliştirecektir.

Bu çalışmada mahpusların gıda hakkı temelinde sağlıklı, besleyici, yeterli ve hastalık rejimlerine uygun gıdaya ne ölçüde erişebildikleri ele alınmaktadır. Çalışma, sağlıklı gıdaya erişim, hastalıklara uygun beslenmeye erişimin olup olmadığı, ulaşılan gıdaların beslenme yetersizliğini giderip gidermediği üzerine odaklanmaktadır. Temel amaç, mahpusların hapisane koşullarında yaşamak durumunda kaldıkları gıda hakkı ihlallerini araştırmak ve bu hak ihlallerinin ortadan kaldırılması için yürütülen insan hakları mücadelesine katkı sunmaktır.

Yöntem

Bu araştırma cezaevlerindeki sağlıklı gıdaya adil erişim hakkını incelemektedir. Yaşanan gıda hakkı ihlallerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Çalışma tahliye olmuş mahpuslara yönelik bir niteliksel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın etik kurul onayı Türkiye İnsan Hakları Vakfı Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

Araştırma evreni

Çalışmanın cezaevlerinde gerçekleştirilmesi olanaksız olduğu için, bu çalışmanın evrenini İzmir'de tutuklu olup son beş yıl içinde cezaevinden çıkan Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD), İnsan Hakları Derneği (İHD), Tutuklu ve Hükümlü Aileleri ile Dayanışma Derneği (TAYAD) gibi dernek ve vakıflara başvuru yapmış kişiler oluşturmaktadır.

Araştırma tasarımı

Yapılacak görüşmeler için yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Bu formla görüşmecilerin sosyodemografik özellikleri, gıda hakkı kavramı hakkında düşünceleri ve bu

² Basın Açıklaması. “Hapishanelerde mahpuslar için ayrılan iaşe bedelleri derhal artırılmalıdır”. 04.06.2020. <https://tihv.org.tr/basin-aciklamalari/ortak-aciklama-hapishanelerde-mahpuslar-icin-ayrilan-iashe-bedelleri-derhal-artirilmalidir/> (Erişim tarihi: 15.06.2021).

hakka erişip erişemedikleri, sağlıklı gıdaya erişimleri, yeterli ve dengeli beslenmeye sahiplik durumları, hastalıklara uygun beslenmeye erişimleri, kişisel seçimlere bağlı gıdaya erişim imkanları, kantinden alışveriş rutinleri, geçmiş dönem karşılaştırmaları, açlık grevlerine dair düşüncelerinin alınması hedeflenmiştir.

Veri toplama ve değerlendirme

Çalışma kapsamında 12 kişiyle görüşülmüştür. Görüşmeyi kabul eden mahpuslarla yarı yapılandırılmış görüşme formu ile tercihe göre online ya da yüz yüze ortamlarda; ortalama 1-1.5 saat süren bireysel mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlar sırasında, izin alınarak ses kayıtları alınmış ve notlar tutulmuştur. Görüşme tutanakları ve ses kayıtları çözümlenerek MAXQDA programı kullanılarak veriler kodlanmış ve analiz edilmiştir.

Sınırlılıklar

Pandemi süreci nedeniyle görüşmecilerin bazılarıyla çevrimiçi olarak mülakat yapılmıştır. Adli mahkumlara ulaşmakta zorluklar yaşanmış olup görüşme yapılan kişilerden yalnızca bir tanesi adli mahkumdur.

Bulgular

Sosyodemografik özellikler

İzmir'deki cezaevlerinden son beş yılda çıkmış olan kişilerden 11'i siyasi koğuştta, biri ise adli koğuşlarda kalmıştır. Altısı kadın olan görüşmecilerin hepsi Şakran Kapalı Kadın cezaevinde, erkekler ise Buca Kırıklar F tipi, Şakran T tipi, Ödemiş T tipi cezaevlerinde kalmıştır. Görüşmecilerin yaş aralığı 23-71'dir. Cezaevinde kalma süresi en uzun 27 yıl, en kısa üç aydır. Görüşmecilerin eğitim durumları: okuma yazma bilen, ortaokul, lise ve üniversite mezunu şeklindedir. Gazeteci, öğretmen, şoför, kuaför gibi çeşitli mesleklere sahiplerdir. Hala öğrenci olan kişiler de bulunmaktadır.

Gıda hakkı

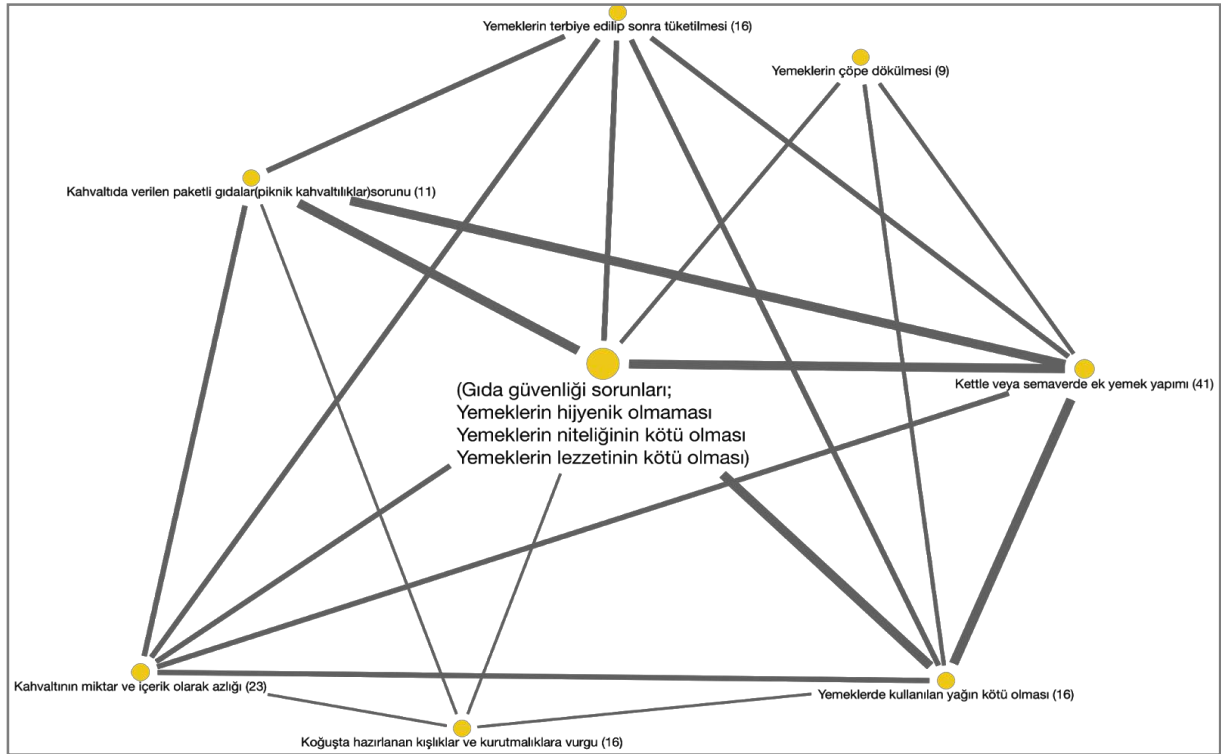
Görüşmecilerin hepsi gıda hakkını bir hak olarak tanımlayarak bu hakkın tanımını “yeterli ve dengeli beslenmeye yetecek gıdaya erişim” şeklinde açıklamıştır. Ancak görüşmeciler, cezaevi koşullarında gıda hakkına erişemediklerini söylemektedir. Birçok görüşmeci yeterli ve dengeli beslenmenin olmadığı, yanı sıra sadece hayatta kalmak için beslendikleri vurgusunu yapmıştır. Örneğin Görüşmeci 6; “..açlıktan öldürmemek için sana o yemekleri veriyor, onun dışında beslenesin diye, güçlenesin diye bir şey yok” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

Haklar arasında hiyerarşi kurdukları gözlenmiştir. Görüşmecilerin haklara erişim için verdikleri mücadelede bir öncelik sıralaması ile hareket ettikleri gözlenmiştir. Görüşmeciler, sağlıklı beslenme ve yeterli gıdaya ulaşım dışında başka pek çok konuda da sorun yaşadıklarını söyleyerek, o sorunlar için daha fazla mücadele ettiklerini, gıdayla ilgili sorunları çok dile getirmediğini söylemektedir. Örneğin, Görüşmeci 2; “aç kalmaktan daha başka önceliklerimiz var. Çünkü korkunç bir tecrit var, çıplak arama var, müthiş bir baskı var, ayakta sayım dayatması var, bütün bunlarla mücadele ederken yemek düşünmüyoruz yani yemeğe

sıra gelmiyor” şeklinde açıklama yaparak başka sorunları daha acil gördüklerini ve bunlar için mücadele ettiklerini söylemektedir.

Sağlıklı gıdaya erişim

Şekil 1’de görüşmecilerin sağlıklı gıdaya erişim ile ilgili anlatılarının kod birlikte oluşum haritası sunulmuştur.

Şekil 1: Sağlıklı Gıdaya Erişim ile ilgili anlatılarının kod birlikte oluşum haritası

Sağlıklı gıdaya erişim kapsamında; gıda güvenliği sorunları, yemeklerin çöpe dökülmesi, gelen yemeklerin ancak ellerindeki sınırlı imkanlarla terbiye edilerek tüketilebilmesi, su ısıtma cihazında veya semaverde yemek yapılması, kahvaltılık gelen malzemelerin azlığı, piknik kahvaltılıkların duyulmamış markalardan seçimi ve bazı zamanlarda tarihi geçmiş kahvaltılıklarla karşılaşabildikleri, menüye ulaşımın birçok cezaevinde mümkün olmadığı üzerinde durulmuştur. Yemeklerin lezzetinin kötü olması ve yetersiz gelmesi sebebiyle mahpuslar kendi imkanlarıyla semaver ve su ısıtıcıda yemek yapmaya çalıştıklarını, eğer yapmazlarsa aç kaldıklarını söylemektedir. Özellikle kahvaltının çok yetersiz geldiğini, bu nedenle kantinden alışveriş yapmak zorunda kaldıklarını birçok görüşmeci dile getirmiştir. Gıda güvenliği sorunları açısından en çok tekrar edilen hususlar: yemeklerin hijyenik olmaması, niteliklerinin çok kötü olması, lezzetinin kötü olması, tarihi geçmiş, filizlenmiş gıdaların gönderiliyor oluşu şeklindedir. Yemeklerin içinden çıkan yabancı maddelere örnek olarak çivi, el pansumanı, kum, böcek, saç kılı gibi örnekler verilmiştir. Örneğin Görüşmeci 2; çöplerin dökülmesini şu şekilde açıklamıştır: “...çöp dökülür mesela çoğu da yemektir, cezaevinde mercimek yemeğine yine kara bomba geldi denir mesela, geldiği gibi de çöpe gider, çünkü yenecek gibi değildir.” Görüşmeci 10 ise “biz kaç defa böcekleri peçetelerle birlikte müdürün masasına koyduğumuz oldu ancak hiçbir şey değişmedi” şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Yeterli ve dengeli beslenme / çocukların beslenmesi

Şekil 2’de yeterli ve dengeli beslenme ve çocukların beslenmesi konusunda görüşmecilerin ifade ettikleri kavramların kod bulutu sunulmuştur.

Şekil 2: Görüşmecilerin yeterli ve dengeli beslenme ve çocukların beslenmesi konusundaki anlatılarının kod bulutu

Tüm görüşmeciler yemeklerin yetersiz miktarda olduğunu söylemiştir ve görüşme sırasında bu husus birçok kez tekrarlanmıştır. Herkes tarafından tekrarlanan yetersizliklerin başında meyvenin yetersiz miktarda verilmesi gelmektedir. Haftada en çok iki üç kez meyve geldiği söylenmektedir. Yapılan görüşmelerin hiçbirinde devletin verdiği menüde günlük meyve tüketimine rastlanmamıştır. Mahpuslar kendi imkanlarıyla dışarıdan alabilirlerse ek yapmaktadır. Görüşmeci 11; “kare kutularda bal, reçel veya tahin, biraz zeytin bir de peynir genellikle düşüyor. Şimdi biz de kendimiz alıyoruz, bu yetmez yani, bir kuşun bile beslenemeyeceği bir kahvaltıdır” şeklinde kahvaltıdaki yetersizliklere örnek vermiştir. Siyasi mahkumlarda komün şeklinde alım yapıldığı için herkes kantinden alınan gıdaları eşit şekilde tüketebilmektedir, ancak adli koğuşlarda kişiye özel alışveriş yapıldığından, sadece parası olanların ihtiyaçlarını karşılayabildiği görüşmeciler tarafından tekrarlanmaktadır.

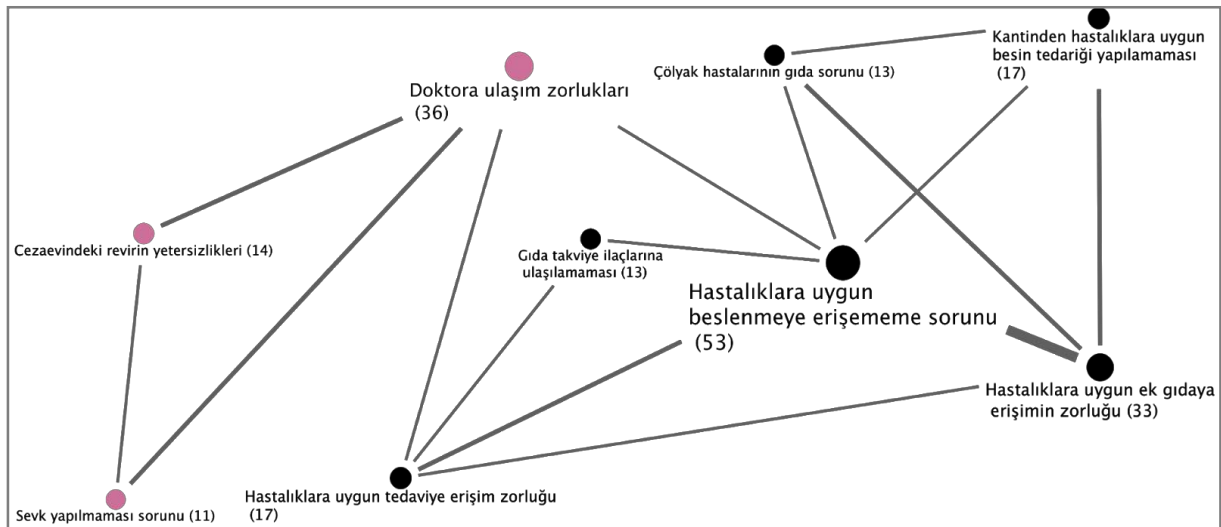
Görüşmeci 4 ise, “bir tabağında, içerisinde üç dört parça et oluyordu” diyerek et yetersizliği üzerinde durmaktadır. Birçok görüşmeci de aynı şekilde et ve süt ürünleri, sebzeler, ekmeğin yetersizliği olduğunu ifade etmiştir. 24 saat için kişi başı bir ekmeğin verilmektedir. Ancak, ekmeklerin yapım aşamasında şap veya başka kimyasalların katıldığı gerekçesiyle içi çıkarılarak yenildiği ve bu yüzden yetmediği söylenmektedir. Ceviz, badem gibi yağlı tohumların hiçbirinin –27 yıl kalan görüşmeci de dahil olmak üzere– hiçbir zaman verilmediği tüm görüşmeciler tarafından tekrar edilmektedir. Bu besinlerin pahalı olması sebebiyle kantinden alımı da çok zordur. Çok pahalı olması nedeniyle sadece hasta olan mahpuslara alındığı üzerinde durulmaktadır.

Sağlık sistemine erişim ve hastalıklara uygun beslenme

Tüm görüşmeciler hastalıklara uygun beslenme öncesinde sağlık sistemine erişim sıkıntılarında bahsetmektedir. Bu kapsamda revire gitme zorlukları, revirdeki cihaz eksiklikleri, tahlil yapılamaması gibi yetersizliklerden dolayı gerekli sağlık hizmetine erişimin olmaması, sevk yapılmaması sorunu, hastalıklara uygun tedaviye ulaşımın çok zor olduğu üzerinde durulmuştur. Birçok görüşmeci, Görüşmeci 6’nın “üç sefer gittim, hastane randevu verdi gün

belirlendi hastaneye gidicem, gittim askerlere takıldım geri döndüm, gitmedim. Cezaevinde ne alet var, ne makina var, ne tahlil var... sana geliyor, seni dinliyor, bir ilaç yazıyor çekip gidiyor” örneğinde söylediği gibi sağlık hizmetlerine erişimde büyük güçlükler yaşadıklarına dair şikayetlerden bahsetmektedir. Hastalıkların tedavisine ulaşımın olmadığı bir yerde; hastalıklara uygun beslenmeye erişimin imkansızlığından, gelen diyet menülerinin tüm hastalıklar için tek çeşit olduğundan, bu nedenle yağsız beslenmek zorunda olmayan kişilerin bile yağsız ve tuzsuz yemek zorunda olduklarından bahsedilmektedir. Gıda takviyesine ihtiyacı olan mahpusların -D vitamini erişim dışında- takviyelere ulaşamadığı söylenmektedir. Birçok görüşmeci, tedavisinde özel besinleri tüketmek zorunda olan Çölyak hastaları için cezaevi koşullarının çok zor olduğu üzerinde durmaktadır. Çölyak hastası bir mahpus arkadaşı olan Görüşmeci 3; “çölyak hastası bir kişi vardı ve çok çok sıkıntı çekiyordu. Onun yemeği sürekli geç gelirdi, saat 2’de bir yemeği gelirdi mesela ve devamlı soğuk bir yemek gelirdi. Bir poşet ekmek getirirlerdi ona; o bazen ekmeğinden kısarak, yemeğinden kısarak saklardı sonradan yesin diye, bazen yemek gelmiyordu mesela devamlı yumurta gönderiyorlardı. Sabah yumurta, öğlen yumurta, akşam yumurta gönderiyorlardı mesela... Bazen elma, iki tane elma gönderiyorlardı bir akşam yemeğini bir elmayla yapıyordu. Arkadaşın durumu gerçekten çok kötüydü, çok çok zayıfladı ve 27 yıldır cezaevindeydi ve ailesi de bilmiyordu hastalığını... Öğlen ve akşam yemeği için iki elma” şeklinde durumu özetlemektedir.

Şekil 3’te hastalıklara uygun beslenme konusundaki anlatıların kod birlikte oluşum haritası sunulmuştur.

Şekil 3: Hastalıklara uygun beslenme konusundaki anlatıların kod birlikte oluşum haritası

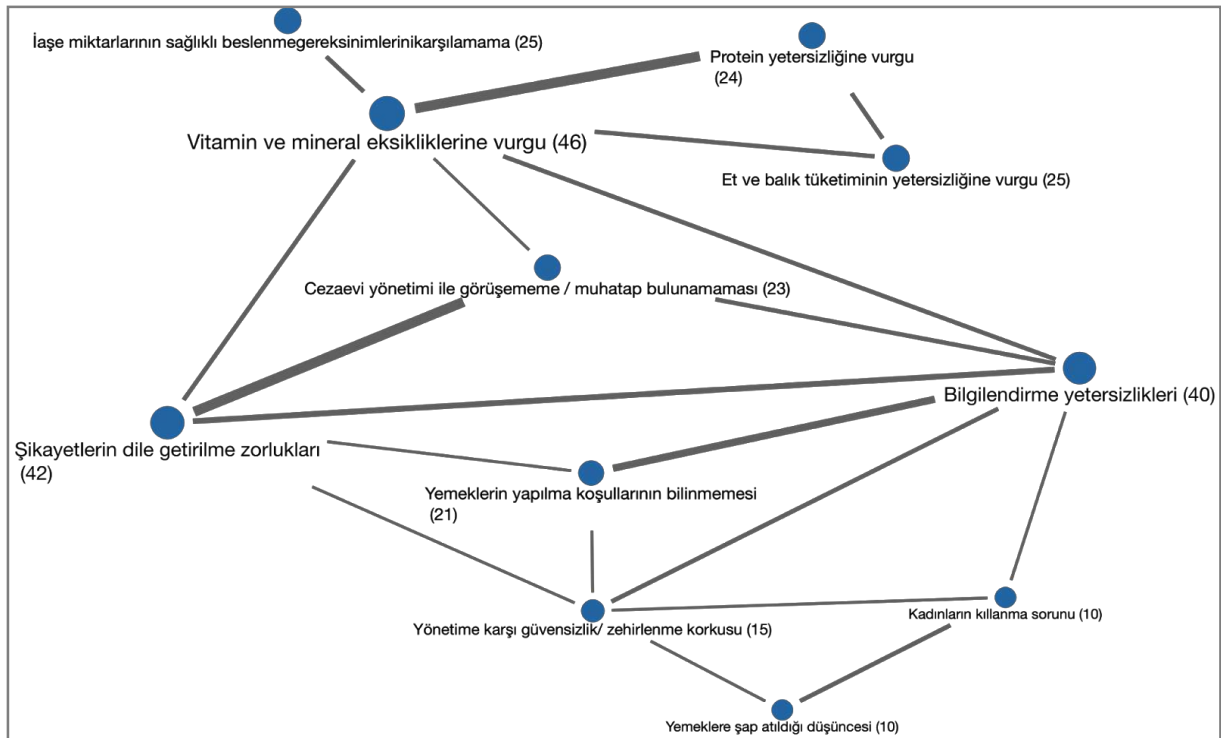
Organizasyonel sorunlar ve yakınmalar/kaygılar

Görüşmecilerin tümü vitamin ve mineral yetersizlikleri üzerinde durmuştur. Protein kaynaklarının yeteri kadar tüketilmediği; et, tavuk gibi gıdaların tabaklara çok az düştüğü ve bu miktarlarla yeterince protein alamadıkları üzerinde durulmuştur. Cezaevinde şikayetlerini iletebilecekleri bir mekanizmanın yaratılmadığı söylenmektedir. Örneğin, Görüşmeci 10 yönetimden cevap alamadıklarını şu şekilde dile getirmiştir: “işte kontrol sağlayamıyoruz, bizi de anlayın, biz de bu yemeği tüketiyoruz, Adalet Bakanlığına şikayet edin direkt top oraya gidiyordu yani çözücü değillerdi”. Şikayetlerin yönetime ulaşmadığı, ulaşsa bile değişimin çok

mücadele edilerek sağlandığı sıklıkla tekrar edilmiştir. Tüm görüşmeciler yönetime güvenmediklerini, gıda güvenliğine dair yeterli önlemin alınmadığını düşündüklerini söylemektedir. Özellikle kadın görüşmecilerde zehirlenme korkusu vardır. Kadınlar, gelen yemeklerden dolayı zehirleneceklerinden korkmaktadır. Aynı zamanda tüm kadın görüşmeciler kıllanma sorunundan da yakınmaktadır. Yemeklere şap atıldığı ve bu nedenle kendilerinde “erkek sakalı” gibi kıl çıktığı şeklinde açıklamalar tüm kadınlar tarafından yapılmaktadır. Örneğin, Görüşmeci 5 kıllanma sorunu ve güvensizlik üzerine, “sakal yani bayağı bildiğin sakal geliyor kadından yani, çünkü büyük ihtimalle yediği yemeğin içerisinde hormon takviyesi falan var ya da benzeri şeyler var... demir eksikliği zaten güneş almadığı için... diyetisyen eşliğinde yapılıyor yemekler o hissediliyor ama bu yemeklerin içerisinde ne var?” şeklinde sözler söylemektedir.

Cezaevinde yenilen yemekler için belirlenen günlük ücret olan iâşe miktarının sağlıklı beslenme gereksinimlerini karşılamadıkları üzerinde durulmuştur. Yemeklerin yapılma koşullarının, gıdaların saklanması, kullanılan markalar, denetimlerin yapılıp yapılmadığına dair bilgilendirme yetersizliklerinin olduğu söylenmektedir. Bunların da hepsinin güvensizliği beslediği görülmektedir.

Şekil 4’te sağlıklı gıdaya erişim konusundaki organizasyonel sorunlar ve yakınmalar sunulmuştur.

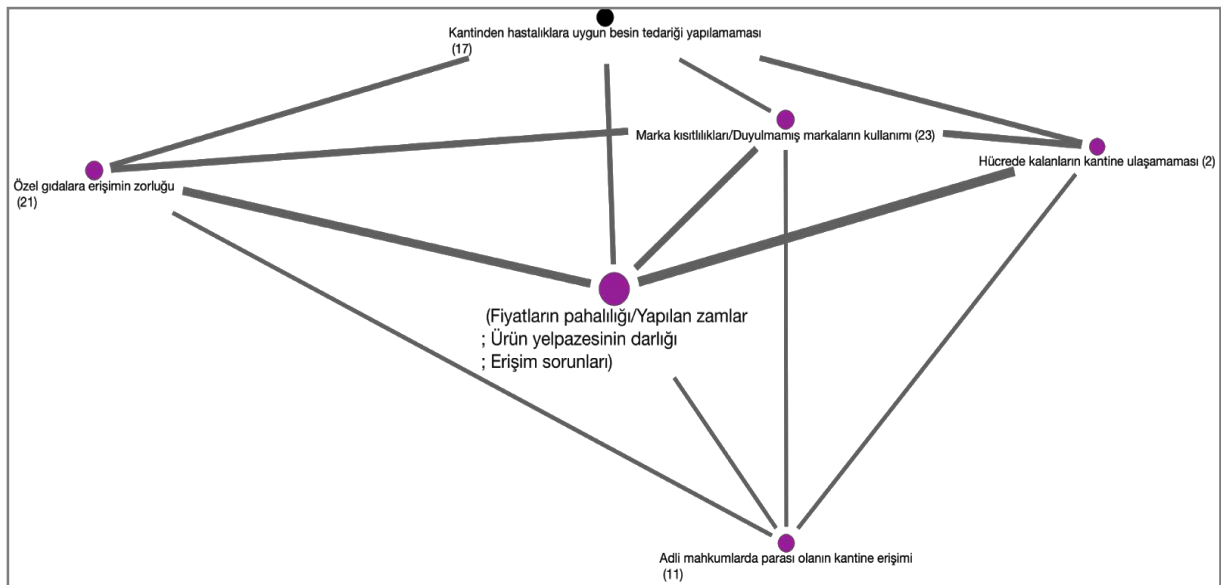
Şekil 4: Sağlıklı gıdaya erişim konusundaki organizasyonel sorunlar ve yakınmalar

Kantin

Kantinle ilgili en önemli noktalar, hasta kişilere özel ve çocukların gereksinimlerine uygun gıda tedarikinin yapılmamasıdır. Annelerin mücadeleleri doğrultusunda çocukların gereksinimlerine ulaştığı görüşmeciler tarafından tekrar edilmektedir. Hasta kişilerin

beslenmesine uygun gıda bulmanın çok zor olduğu ve bu nedenle hastalıkların daha fazla ilerlediği üzerinde durulmaktadır. Örneğin Görüşmeci 6, “çölyaklı arkadaşına her şeyi alabilmek yok mümkün değil, sadece ekmeğe alabiliyoruz” şeklinde açıklama yapmıştır. Siyasi mahkumların arasında komün bir düzen olduğundan kantinden alınan her şeyin adil paylaşımı olabilirken, adli mahkumlar paraları olduğunda kantinden alışveriş yapabilmektedir. Bu nedenle besine ulaşım adli mahkumlarda daha zor olabilmektedir. Örneğin Görüşmeci 12 bu durumu “insani ihtiyaçlar, o da varsa alabiliyorsun yoksa alamıyorsun; şampuanmış, canım çekmişse bir çikolata belki alıyordum onu üçe dörde bölüyordum onu üç dört günde yiyordum, açık görüşler olduğunda çocuklara elim boş gitmesin diye onlara bir şeyler alıyorduk öyle yani, alışverişim bu yani” şeklinde açıklamıştır. Kantine ilgili bir diğer sorun ulaşımın haftada bir gün olmasıdır. Haftada bir gün kantin, bir gün manav alışverişini yapılmaktadır. Görüşmeciler, bu nedenle gıda tedarikinde zorlandıklarının altını çizmektedir. Ürün yelpazesinin çok dar olduğu, çok kısıtlı gıdaya ulaşabildikleri, marka seçimi yapamadıkları üzerinde durmaktadırlar. Görece siyasi olarak tanınan insanlar geldiğinde kuralların esnetilebildiği, kantine gelen ürünlerin farklılaştığı da söylenmektedir. Görüşmeci 11 bu konuda “tam olarak hatırlamıyorum ama o zaman biri gelmiş cezaevine adli insanlardan mesela şey gibi, Alaaddin Çakıcı mı ne vardı mesela onun dönemlerinde, o talep ettiği zaman sucuk getir şunu getir falan, bir kişiye şey olmasın diye kantine anons yapıyor sucuk geldi falan diye, biz diyorduk birileri gelmiş yine cezaevine...” şeklinde söylemektedir.

Şekil 5’te görüşmecilerin kantin konusundaki anlatılarının kod haritası sunulmuştur.

Şekil 5: Kantin konusundaki anlatıların kod haritası

Kişisel seçimlere bağlı gıdaya erişim ve açlık grevleri

Vejetaryen ve vegan beslenmeye bazı dönemlerde ve bazı cezaevlerinde erişim olmadığını, uzun dönem kalan kişilerin vejetaryen olduklarına dair geçmiş tarihlerde doktor belgesi talep edildiğini, ancak mücadeleler sonucunda bunun kişisel tercih olduğunu bu beyanın yazılı olduğu dilekçeyi yönetime ulaştırdıklarında menüye ulaşabildiklerini söylemektedirler. Görüşmeciler, vejetaryen ve vegan beslenme için temel sorunun yemeklerin içeriği olduğu

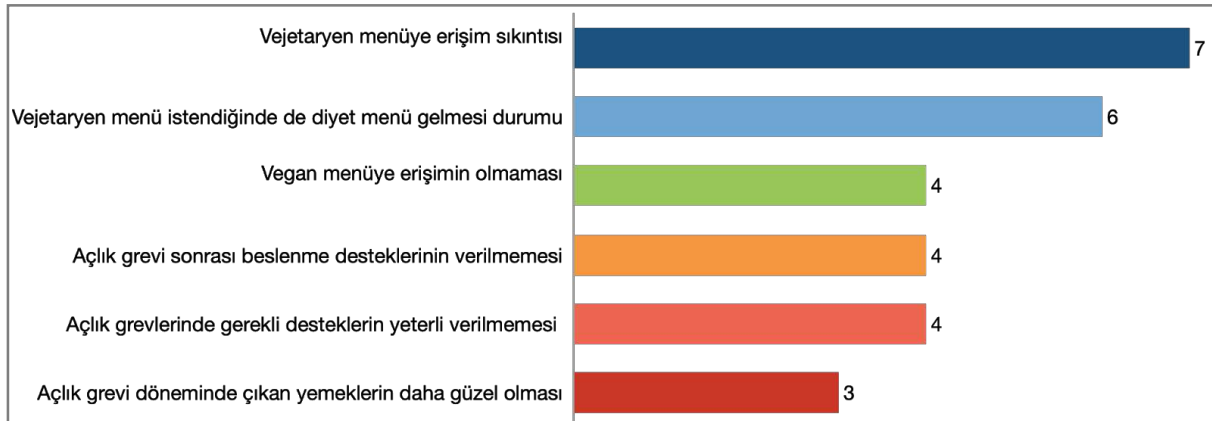
üzerinde durmaktadır. Vejetaryen yemeklerin genellikle etsiz diyet yemekleri şeklinde geldiğini; bu nedenle çok tatsız tuzsuz olduğu, protein açısından hiç yeterli gelmediği üzerinde durulmaktadır. Vejetaryen bir görüşmeci olan Görüşmeci 5 bu konu hakkında şöyle söylemektedir:

“Vejetaryen menü geliyor ama daha çok diyet yemeği şeklinde geliyordu. Dilekçe yazdım, vejetaryen menü gelmesini dilekçeye yazdım, gelen yemeklerden etli olmayana yemek durumunda kaldım. Hayvan olmayan ürünleri yemeğe çalıştım ya da seçtim yıkadım yedim.”

Açlık grevlerinde ise yeterli desteklerin verilmediği, iâşe miktarları kadar limon, su gibi açlık grevlerinde kullanılan gıdaların ulaştırılmadığı, bu dönemlerde yemeklerin daha güzel çıktığı üzerinde durulmaktadır.

“...Biz açlık grevlerindeyken yemekler çok güzel çıkardı, biz bitiririz yemek kötü çıkar” (Görüşmeci 8).

Şekil 6’da görüşmecilerin kişisel seçimlere bağlı gıdaya erişim ve açlık grevleri dönemine ilişkin deneyimleri sunulmuştur.

Şekil 6: Görüşmecilerin kişisel seçimlere bağlı gıdaya erişim ve açlık grevleri dönemine ilişkin deneyimleri

Sonuçlar

Sonuç olarak, yapılan araştırmadan çıkan bulgular ışığında cezaevlerinde gıda hakkı ihlalleri yaşandığı açıktır. Günlük verilen iâşe bedelleri gıda hakkını sağlayamamaktadır. İâşe miktarı kadar verilen yemekler sağlıklı beslenmeye uygun miktarda ve nitelikte olmayıp, yeterince hijyenik de değildir. Görüşülen mahpusların hiçbiri; gıda hakkına sahip olduğunu düşünmemektedir. Cezaevi yönetimlerinin gıda hakkını sağlamaya yönelik bir girişimleri olmadığı sıklıkla dile getirilmektedir. Mahkumların farkındalığı olsa dahi talepleri olmamaktadır. Haklar arasında hiyerarşik bir bakış açısı yaygınlığı çok açık olarak görülmektedir. Görüşmeciler, kantin fiyatlarının uygun olmadığı, sağlıklı gıdaya erişemedikleri, yeterli ve dengeli beslenemediklerini sıklıkla dile getirmiştir. Hastalıklara uygun beslenmeye erişimin çok kısıtlı olduğu üzerinde durulmaktadır. Özellikle çölyak hastası olan mahpusların ihtiyaç duydukları gıdaya çok kısıtlı olarak eriştiğinin altı çizilmektedir. Çocuklar sadece kadın cezaevlerinde kalabildiği için çocuk beslenmesi ile ilgili gözlemi sadece

kadınlar yapabilmektedir. Görüşülen kadınların hepsi, çocukların beslenip sağlıklı büyüebilmesi için yeterli besin tedariki olmadığından bahsetmiştir. Yine görüşülen tüm kadın mahkumlar, anormal seviyede rahatsızlık verici bir durum olarak yaşadıkları kıllanma sorununun beslenmeyle de ilişkili olabileceğine dair şüphe ve güvensizliklerine dair kaygılarını dile getirmişlerdir. Kantin fiyatlarının pahalılığı ve kısıtlılığı sebebiyle ulaşımın çok kısıtlı olduğu, adli mahkumlar kişisel olarak alışveriş yaptıkları için yani sadece kendi ihtiyaç duydukları ve kendi başlarına tükettikleri gıdaları temin ettikleri için kantine ulaşamayan birçok adli mahkum olduğu söylenmektedir. Gıda güvenliğiyle ilgili oldukça fazla problemden bahsedilmekte, bilgilendirmenin yetersiz olduğu, idareye yapılan şikayetlerin sonuçsuz kaldığı belirtilmekte ve bu nedenlerle de yönetime güven duyulmadığı vurgulanmaktadır. Bu alanda beslenme ve gıda güvenliği sorunlarının daha ayrıntılı betimlenebilmesi için daha fazla ve kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

Adalet Bakanlığı. 2005. “Hükümlü ve Tutuklular ile Ceza İnfaz Kurumları Personelinin İşe Yönetmeliği”. *Resmi Gazete*. [URL](#).

Birleşmiş Milletler. 2019. *Nelson Mandela Kuralları: Mahpuslara Muameleye Dair Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları*. Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları. [URL](#).

Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği (CİSST). 2020. “Hapishanelerden Gelen Koronavirüs (COVID-19) Kaynaklı Şikayetler / 27 Temmuz - 12 Ağustos”. [URL](#).

Güzeloğlu, Turan. 2009. “Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı”. *TBB Dergisi* 80: 299-314. [URL](#).

Sağlık Bakanlığı. “Yeterli ve Dengeli Beslenme Nedir?” [URL](#).

Seks işçiliği yapan transgender'ların maruz kaldığı şiddet, işkence ve transfobinin değerlendirilmesi: 90'larda Beyoğlu örneği

Onur Şimşek

Giriş

Şiddet, çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmış bir kavram olup, Jean-Claude Chesnais'in *Şiddetin Tarihçesi* adlı kitabında yer alan ve İnterpol'un sınıflandırmasını esas alan tipolojisinde temel olarak özel ve kolektif şiddet başlıkları altında incelenmiştir (Taşdemir Afşar 2015). Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre şiddet; kendine, başka bir kişiye veya bir grup/topluluğa karşı, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişme geriliği veya yoksunluk ile sonuçlanan veya sonuçlanma olasılığı yüksek olan fiziksel güç veya gücün tehdit altında veya fiili olarak kasıtlı kullanımı biçiminde tanımlanmaktadır (WHO 2021). Hak ihlalleri bağlamında değerlendirildiğinde, savunmasız gruplara yönelik şiddet ön planda olan ve önemle üzerinde durulması gereken bir alandır.

Kadına, çocuğa, yaşlıya, flörte, engelliye, mülteciye ve LGBTI+'ya yönelik şiddeti engelleme ve ortadan kaldırmak için çalışmalar hız kazanmalı ve çözümsel sonuçlar ortaya konmalıdır. Yapılan araştırmalar seks işçiliği yapan veya seks işçiliğine mecbur bırakılan transgender kişilerin, ailenin, toplumun, kolluk kuvvetlerinin fiziksel, sözlü, psikolojik, ekonomik, cinsel şiddetine maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Yapılan bir çalışma, seks işçilerinin %75'inin müşterilerinden şiddet gördüğünü (Batı 2008), transgender seks işçileri bakımından bu oranın cisgender seks işçilerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir (Sausa ve ark. 2007). İstanbul'da yapılan bir çalışmada ise seks işçilerinin %80'inin müşteriler, emniyet güçleri, otel/bar görevlileri tarafından şiddete uğradığı ortaya konmuştur (Batı 2008). Türkiye'nin de tarafı olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi anlaşmalar ve T.C. Anayasası şiddeti ve işkenceyi açıkça yasaklamıştır. Bu hukuki belgelere ve olması gereken hukuki yaptırımlara rağmen, transgender seks işçileri geçmişten bu yana şiddet, transfobi ve işkenceye maruz bırakılmıştır.

Türkiye'deki transgender seks işçilerinin maruz kaldığı şiddet ve işkencelerin konu edildiği ve ortaya çıkarıldığı akademik çalışmalara sıklıkla rastlanmamaktadır. Bu nedenle, geçmişten bugüne uzanan transgender seks işçilerine şiddet ve işkencenin ortaya çıkması, bugün ne durumdayız ve neler yapabiliriz soruları üzerine daha kapsamlı düşünmek açısından da faydalı olacaktır. Bu açığa çıkartma, sadece şiddet ve işkencenin değil, devletin tüm katmanlarındaki, toplumdaki, yaşamın her bölümündeki transfobiyle mücadele yöntemlerine de ışık tutacaktır.

Araştırmanın amacı, 90'lı yıllarda Beyoğlu'nda çalışan transgender seks işçilerinin maruz kaldığı devlet eliyle yapılmış işkence gibi ağır insan hakları ihlallerinin saptanması, bu ihlallerin maruz kalan işçilerde yarattığı, sosyal, ekonomik, ruhsal travmaları ve baş etme mekanizmalarını tanımlamaktır.

Yöntem

Araştırmanın evrenini 90'lı yıllarda İstanbul'da seks işçiliği yapan transgender'lar oluşturmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, vakıflar, dernekler ve sosyal medya vasıtasıyla ve kartopu tekniğiyle sekiz transgender seks işçisine ulaşılabilmektedir. Niteliksel tipteki bu araştırmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Veriler yüz yüze görüşme ve görüntülü görüşme ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşmeler ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiş ve katılımcılara, kendilerinin seçtiği bir kod adı verilmiş, görüşme esnasında kendilerine kod adıyla hitap edilmiştir. Görüşmeler 15 ila 45 dakika arasında tamamlanmış; iki görüşme katılımcıların evlerinde, diğer görüşmeler ise görüntülü konuşma vasıtasıyla yapılmıştır. Çalışmada veriye dayalı kodlama yoluyla tematik analiz uygulanmıştır. Katılımcılara araştırmayla ilgili tüm detaylar anlatılmış olup, araştırmaya katılımcılar kendi rızaları ile dahil edilmiştir ve etik kurul izni alınmıştır.

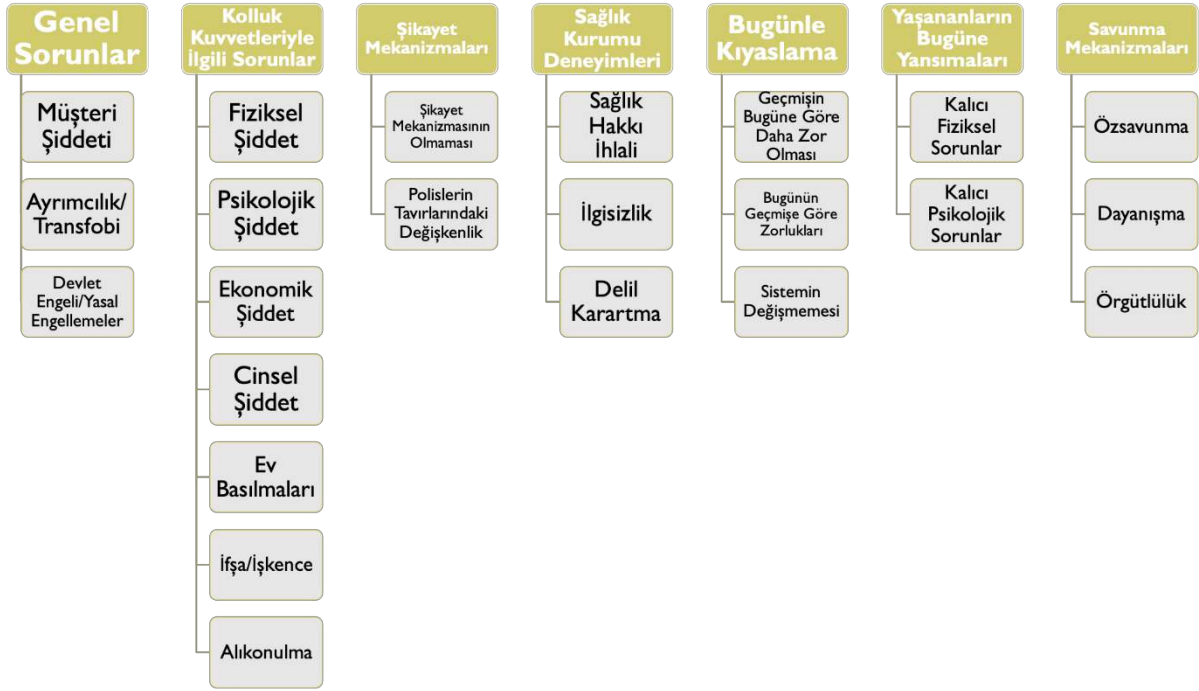
Yarı-yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile görüşmecilere, 90'lı yıllarda yaşadıkları genel sorunlar, 90'lı yıllarda kolluk kuvvetleriyle ilgili yaşadıkları sorunlar, 90'lı yıllarda yaşanan sorunlarla ilgili şikayet mekanizmaları, 90'lı yıllarda yaşadıkları sorunlarla ilgili başvuru sağlık kurumları ile ilgili deneyimleri, 90'lı yıllar ve günümüz şartlarıyla ilgili mukayese, 90'lı yıllarda yaşadıkları sorunların bugüne yansımaları ve bu sorunlara karşı savunma mekanizmaları ile ilgili sorular yönlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 7 ana tema ve 23 alt tema/kod elde edilmiştir (Şekil 1).

Bulgular

Katılımcıların sosyo-demografik verileri Tablo 1'de sunulmuştur. İki kişi kendini trans kadın, iki kişi trans, iki kişi travesti, bir kişi transseksüel kadın, bir kişi kadın olarak tanımlamıştır. Yaşları 35 ila 51 arasında değişmektedir. Bir kişi Alanya, bir kişi Ankara, altı kişi İstanbul'da yaşamaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri

İsim	Cinsiyet Kimliği	Yaş	Yaşanılan Yer	Çalışma Yılı	Eğitim Durumu
Başak	Transseksüel kadın	43	Alanya	28 yıl	İlkokul
Başak2	Travesti	51	İstanbul	32 yıl	Lise terk
ÇY	Trans kadın	35	İstanbul	23 yıl	Üniversite
Ece	Kadın	39.5	İstanbul	25 yıl	Lise-1 terk
Lila	Trans	45	Ankara	25 yıl	Lise mezunu
Rüya	Trans kadın	45	İstanbul	25 yıldır	İlkokul mezunu
Yasemin	Trans	45	İstanbul	23 yıldır	İlkokul mezunu
Zuhal	Travesti	41	İstanbul	27 yıldır	Ortaokul

Şekil 1. Katılımcılarla görüşmeler sonucunda çıkan tema ve kod listesi

Katılımcıların yaşadıkları genel sorunlar müşteri şiddeti, ayrımcılık/transfobi, devlet engeli/yasal engellemeler gibi üç başlık etrafında toplanmıştır.

Katılımcılardan altısı tüm şiddet tiplerini içeren oldukça travmatik müşteri şiddeti deneyimlerinden bahsettiler.

“...Genelde ev önünde çalıştığım için, genelde seks işçiliği yapan insanlar şiddete uğrar, kaçırılır, tecavüze uğrar, bunların hepsini yaşadım diyebilirim...” (Lila)

Görüşme yapılan kişiler müşteriler ve sokaktaki insanlardan gelen şiddeti çalışma şartlarıyla ilişkilendirip, sokağın getirdiği savunmasızlığın bu şiddeti kolaylaştırdığından bahsettiler. Seks işçilerinin çalışmak için “haraç” olarak mafya vb. sokak çetelerine ödeme yapmak zorunda olduğu, güvenlikleri için herhangi bir kurumsal koruma mekanizmasının olmadığına vurgu yaptılar.

“...Hırsız vardı, çorcusu vardı, mafyası vardı... Yani Beyoğlu Taksim deyince, zaten haraçlarla geçiniliyordu...” (ÇY)

Katılımcılar 90’lı yılların basın ve medya dünyasının transfobik/ayrımcı haberlerinin toplumun ve devletin bakışını desteklediğini, transfobik ve ayrımcı davranışların da o dönemde yaşanan genel sorunların en önemlileri arasında olduğunu ifade ettiler. Beş kişi transfobi/ayrımcılıkla ilgili deneyimlerine değindiler.

“...Mesela eskiden, o dönemler Reha Muhtar’ın dönemleri, 90’lı yıllar, Reha Muhtar’ın revaçta olduğu her gün, Show Haber illaki ya bir travesti köprüden atar kendini, ya bir travesti kendini keser, ama şöyle ki travestilerin yaptığı şeyleri kötüleyen haberler. Mesela travesti bunu yaptı, travesti...” (Zuhal)

“...Naapsan ne etsen de neye maruz kalsan yine LGBT bireyi olduğunuz için her zaman yasaların gerisindesin...” (Lila)

Katılımcılardan bir kişi devletin çalışma ortamlarına dair uyguladığı yasal engellemeleri o dönemde yaşanan genel sorunları arasında nitelendirdi. Bir arada çalışarak kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla oluşturdukları ortak mekanlara izin verilmemesi, transfobik saldırılara karşı korunma olanaklarını engellemiştir.

“...Kapalı yerlerimiz vardı müşterilerimizi işte 30 tane 20 kişi bir ev vardı, herkes oraya getiriyordu, en azından sağlık açısından, en azından transfobik bir saldırıdan mümkün olduğu kadar azdı. Çünkü kalabalık bir ortam olduğu için. Buralar kapatıldı, asla izin verilmedi, kapatıldı...” (Yasemin)

90’larda Beyoğlu’nda görev yapan kolluk kuvvetlerinin transgender seks işçilerine yaklaşımları, o dönemin medyasından bugüne ulaşan haberlerle ve deneyim aktarımlarıyla kesin biçimde bilinmektedir. Katılımcıların tamamı kolluk kuvvetleri tarafından fiziksel şiddete uğradığını beyan etmiştir.

“...O dönemlerde Hortum Süleyman diye bir polis vardı Beyoğlu’nda, amirdi o. Evimizden çıkarken bile bizi alıyordu. O yani, çok dayağını yedim o Hortum Süleyman’ın ben. Gözaltı da vardı, şiddet de vardı... Mesela o zamanlar hortumları vardı, ‘hangi renk istiyorsun?’, sustuğun zaman bütün hepsiyle vururdu sana. Yani öyle...” (Başak)

“...Saçlar çekilmeler, ee bi de bu Hortum Süleyman’ın ölçü ölçü suç şeyleri vardı yani, dayak diyim ben buna, işkence sopaları vardı hortumdan al, demiri al demir çubuğundan al normal sopayı al, yapıyordu adam yani...” (ÇY)

“...Saatte bir gelip dövülüyorduk, büyük kalın sopalarla, beyzbol sopalarıyla. Sonra aç bırakılıyorduk, karnımıza vurulup tekmeleniyorduk, her tarafımız mosmordu...” (Rüya)

Şiddetin her türüsüne maruz kaldığını ifade eden katılımcılardan dördü 90’lı yıllarda Beyoğlu’nda çalışırken kolluk kuvvetleri tarafından ağır cinsel şiddete maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Fiziksel şiddet ve karakola götürülme tehditi cinsel şiddet uygulamalarına eşlik etmiştir.

“...Yani tecavüze uğrayan arkadaşlarımız da oldu polis tarafından. Ve bana da oral seks yaptırıldılar. Bunları yaşadım. Şunu da söyleyeyim, ben otostopta beni almasınlar diye, oral seks yaptığım oldu yani onlara. Sonra bıraktılar, ama bir daha görmeyeyim burada falan yaptılar tabi...” (Zuhal)

“...Kocaman bir şubenin en alt bodrum katlarında...Cinsel şiddete de maruz kalıyorduk. Sonuçta otostopa çıkıyorduk, yolda polisler alıyordu bizi tehdit ediyorlardı, ‘benle ilişkiye girersen bırakırım seni’ diyordu, biz de mecbur kalıyorduk ilişkiye giriyorduk. Bizi o şekilde bırakıyorlardı serbest...” (Rüya)

Katılımcılardan üçü, şiddetin sadece fiziksel temasla değil, sözlü ve psikolojik baskılarla da uygulandığını ifade ederek; o dönemdeki kolluk kuvvetlerinin kendilerine ailevi ve dini sorular

yöneltiğini ve kendilerine atanmış¹ isimleri ile hitap ederek psikolojik şiddet uyguladıklarını belirtmişlerdir. Kişilerin bu konudaki deneyimleri şöyledir:

“...D.K. vardı, o rahmetli oldu. Hatta yanına çağırıp namaz kılmamızı söylerdi. Namaz kılıyor musunuz bilmem ne ibneler diye hakaret edip secdeye durmamızı bile söylüyordu.” (Rüya)

“...ama yanımdaki arkadaşlarıma isimleriyle hitap ediyorlardı ve yakalamak istediği kızları A. A. (atanmış ismi) kaçıyor diyorlardı...Tabii ki psikolojik şiddet daha ağır. Yani daha etkisi kalıyor sende...” (Lila)

Katılımcılardan dördü 90’lı yıllarda kolluk kuvvetleri tarafından ifşa edilip işkenceye uğradığına dair deneyimlerini paylaştı.

“...Gayrettepe’ye götürdüler. Gayrettepe’de mesela hepimizi çırılçıplak soyup, merdivenden aşağı bizi deşifre ettiklerini bile biliyorum yani...” (Başak)

“...Ben polisten gördüğüm şiddeti hiç kimseden... çırılçıplak soyulup çırılçıplak yıkanıp üç gün boyunca nezarete beklediğim günü bilirim. 99-2000’de...Çırılçıplak soyulup, dövülüp, tazyikli suyla yıkandım....” (Yasemin)

Katılımcılar uğradıkları şiddeti aktarırken evlerinin basılması ve gözaltında günlerce alıkonulmalarını da bir şiddet biçimi olarak ifade ettiler. Beş kişi ev baskınları üzerine, altı kişi alıkonulma üzerine deneyimlerini paylaştı.

“...Biz Tarla başı’nda bir binada yaşıyorduk. Kapılar kırılıyordu. Saçımızdan tutup, sokaklara sürüklüyorlardı bizi. 100 tane polis 10 tane travestiyi. Neler neler...” (Yasemin)

“...Kendim eve çıktım, yine aynı şiddetin içine, aynı baskılar vardı. Yine hatta bir gün evime polis baskınında katalitik sobayı devirdi, evi yakmıştı, ev ateşe verilmişti, orda kendimi zor kurtarmıştım. Ben de onun karşılığında evde bulunan bir şeyleri attım, evim yandığı zaman...” (Rüya)

“...Günlerce nezarete tutulurduk hatta on gün nezarete tutulduğumuz olurdu...” (Rüya)

Katılımcılara 90’lı yıllarda Beyoğlu’nda çalışırken kolluk kuvvetleriyle ilgili yaşadıkları sorunların çözümü için kullandıkları şikayet mekanizmaları üzerine soru yönlendirdiğimizde, altı kişi bir şikayet mekanizmasının olmadığından bahsetti.

“...Şikayetçi olacağımı söylediğim halde bana baskıyla tehditle, ‘hiçbir şey yapamazsın’ diye beni tehdit ettiler, hastanede bulunan polis tarafından. Doktorlar da bir şeye imza atmıyorlardı, rapor vermiyorlardı. Sadece girişler yapıyordu, tuhaf bir şekilde darp raporu verilmiyordu çünkü az önce söylediğim gibi polisler tarafından bu engelleniyordu....” (Rüya)

¹ Atanmış isimler ifadesi, kişilerin kendi seçtikleri isimlerin dışında kimliklerinde yazan isimlerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

“...Ben o dayak yedikten sonra karakola gittim. Ay sana yemin ediyorum, karakola gittim, karakol dedim böyle böyle polisler böyle, polisi polise şikayet ettim yani aslında. Hiç ilgilenmedi, ‘ya yürü git şurdan’ bilmem ne yaptılar bana biliyor musun? Neresi olduğunu söyleyeyim, Ömer Hayyam Karakolu’ydu. ...” (Zuhal)

Yalnızca bir kişi o dönemdeki şikayetlerinden bir sonuç aldığını ifade etti.

“...Ben mesela bir emniyetin yerini değiştirttim. Şikayetlerle, öyle bir şey de oldu yani. Başka da bir şey olmadı...” (ÇY)

Katılımcılardan altı kişi ise kolluk kuvvetlerinin tavırlarının, buldukları yere, konuma ve başkaca faktörlere göre değişebildiğini işaret etti.

“...O bölgedeki polisler translara karşı resmen cephe almış ve şiddet uygulaması için özel eğitilmiş gibilerdi. Başka bölgedeki polisler öyle değildi ama Taksim civarındaki polisler öyleydi...” (Rüya)

“...Veya ikaz eder ‘git bir daha görmeyeyim seni’ der. Öyleleri de var. ‘Hadi’ diyor ‘git’ diyor ‘kaybol, bir daha görmeyeyim seni’ diyor...” (Başak2)

Katılımcılarla o dönemlerde yaşadıkları şiddetin ardından veya gözaltı öncesi/sonrası darp muayenelerindeki sağlık hizmeti deneyimleri görüşüldüğünde ilgisizlik ve sağlık hakkı ihlali ile ilgili görüşler belirttiler. Mevcut ilgisizliğin, transfobi ve ayrımcılıkla doğrudan ilişkisinin olduğu da çıkarılabilir. Sağlık personelinin yaklaşımındaki tavırların, kolluk kuvvetleriyle oluşan tanışıklık ve samimiyete bağlanabileceğini ileten katılımcılar da mevcuttu. Katılımcılardan beş kişi sağlık personelinin ilgisizliğinden bahsetti.

“...Onun için götürüyorlardı, ben inanılmaz dayak yemişim, polis bunlar şey, ben diyorum ‘beni dövdüler’ diyorum, hiç umurlarında değil o sağlıkçıların. Onlar sohbet ediyor, gırgır şamata yapıyorlar gelenlerle polislerle. Onlar alışmışlar artık...” (Zuhal)

“...Ben kafamda şişlikle gözümde şişlikle Taksim’deki Kızılay’a (İlkyardım?) gidip pansuman yaptırdığımı, bana ne olduğunu sorduklarında ‘ben bu şekilde polis tarafından şiddete uğradım karakoldan yeni çıktım, karakolda kaldım, bunlar hep karakolda polislerin yüzünden oldu’ diye anlatırken beni muayene eden doktorlara onlar ‘hı hı’ diyip geçitirdiler çünkü emniyetle artık sağlıkçılar arasında bir korku vardı. Şimdiki gibi hastane raporu falan hiçbir şekilde yoktu, direkt gönderirlerdi...” (Rüya)

Katılımcılardan bir kişi darp muayenesi için sağlık kurumuna başvurmadan önce gözaltında delil karartmaya yönelik çeşitli yöntemler uygulanabildiğinden bahsetti.

“...Neden suda yürüttüklerini, sonradan öğrendim, ayakları şişmesin de hani diye. Rapor alamasın diye falan herhalde, o yüzden böyle şeyler yapıyorlardı...” (Zuhal)

Katılımcılara 90’lı yıllarda yaşadıkları deneyimlerle bugünkü deneyimlerini karşılaştırmaları yönünde bir soru yönelttiğimizde, dört kişi geçmiş deneyimlerinin daha zor olduğundan, iki kişi bugün yaşanan bekleme şiddetinden, bir kişi ise sistemin değişmediğinden bahsetti.

Transgender seks işçilerine toplumun ve kolluk kuvvetlerinin bakış açısının değişmesi için devletin bakış açısının değişmesi gerektiğinden bahseden Yasemin şöyle anlattı:

“...90’da ne lanetseler, şimdi de lanetler. Aynı ben, polisten yana hiçbir şey değişmemiş benim için. Aynılar, aynı. ‘Şşşt gel lan buraya’, lan 90’da ‘lan’ diyordun, hala yine ‘lan’ diyor. Ulan ben lan mıyım lan? Ondan sonra karşısında cevap verince de, aaa travesti polise saldırdı. Onda değişen bir şey yok...”

Katılımcıların büyük kısmı 90’larda yaşanan şiddetin daha çok olduğundan, o yıllardaki fiziksel şiddetin şuan şekil değiştirip başka yöntemlerle baskılar uygulandığından söz ediyorlar.

“...80-90’lı yıllar şiddet açısından çok çok aşırı şiddet vardı. 2000’li yıllarda bu şiddet azalmaya başladı. Şimdiki durumda çok daha rahatlar, yani genel bir şiddet olmuyor ama yine baskılar, translara karşı baskı sözel olarak var...” (Rüya)

Katılımcılardan biri ise, 90’lı yıllardaki kolluk kuvvetlerinin belli bir çerçevede saygılı davrandığını, bugünkü beklenti şiddetinin daha zor olduğunu anlatıyor.

“O dönemin polisleri valla bence şimdikine nazaran bekçilere falan nazaran hem olgun insanlardı hem bir terbiyesizlik yapmadığın sürece onları görüp böyle saklandığın sürece onlar da hiç kimse sana bir şey demiyordu... Çok çok eski polisler çok iyiydi, çok iyi davranıyorlardı. Bekçiler çok kötü...” (Başak2)

Katılımcılarla 90’lı yıllarda yaşanan şiddet, kötü muamele ve transfobinin bugüne yansımaları üzerine konuştuğumuzda, dört kişi o dönemde yaşadıklarının fiziksel ve psikolojik sekelleri kaldığından, bir kişi cesaret duygusunu geliştirdiğinden, bir kişi de direnme duygusuyla o dönemi atlattığından bahsediyor.

“...Psikolojik olarak inanılmaz çöküntüler yaşadım, hala tedavi görüyorum. Hala Cipralex kullanıyorum. 10 senedir, 15 senedir...” (Yasemin)

“...Benim bazı tiklerim var, bilmiyorum ama hani fiziksel bir şeyim kırığım bir şeyim olmadı ama, ruhsal olarak evet, ruhsal olarak gerçekten, bu tiklerimin kaynağının bir kaynağının sebebi de o olmuş olabilir ve reflekslerimde çok güçlenme oldu korku olarak, en ufak bir şeyde hemen sıçrayabiliyorum yani...” (Zuhal)

“...Kolumdaki yara hala duruyor. Ondan ruhsal olarak hala çok etkileniyorum...” (Rüya)

Katılımcılarla 90’lı yıllarda yaşadıkları kötü muamelelere karşı geliştirdikleri savunma mekanizmaları üzerine konuştuğumuzda ise altı kişi çeşitli protesto, basın açıklaması, yürüyüş vs. gibi eylemlerle kendilerini ifade ettiklerinden bahsetti.

“...O dönem o zaman işte Lambda İstanbul’un ilk oluşum için, Lambda İstanbul vardı ama sonra biz onu sivil toplum kuruluşuydu, sonra Lambda İstanbul’u dernek haline getirmeye çalışanlardan birisi benim, çünkü ben onun, o zamanlar afişler dağıtıyoduk, bütün direklere yapıştırıyoduk, her yere yapıştırıyoduk, sosyal medya böyle değildi o zamanlar, ve yapıştırarak o derneği kurduk. İlk yürüdüğümüzde 15 kişiydik. İstiklal’de

Galatasaray'dan yukarı kadar 15 kişi yürüdük. Onun içinde yürüyenlerden bir tanesi de benim, 15 kişiydik çünkü..." (Yasemin)

İki kişi en doğru savunma yönteminin kaçmak olduğundan bahsederken, bir kişi sessiz kaldığını, üç kişi öz savunma için çeşitli aletler bulundurduğundan söz etti. 90'lı yıllarda yaşanan şiddet ve kötü muameleye karşı dayanışma ve beraber davranmanın önemini vurgulayan Zuhal şöyle anlatıyordu:

"...Sırayla dururduk ya, mesela o en başta duran, oradan illaki ya ıslık çalardı, ya bir tüyo verirdi 'paparon maparon' diye bizim kendi dilimizde, hemen aralara sıvışırdık... Toplu halde olduğumuz zaman, kolay kolay... Aslında toplu kalabalıkken bizler, polis de kolay kolay, mesela tek polis arabası gelip bizi alamazdı..." (Zuhal)

Sonuç

Sonuç olarak, 90'lı yıllar transgender seks işçileri açısından, karanlık olarak tarif edilebilecek bir şekilde tarihe ve yazılı/görsel kaynaklara geçmiştir. Katılımcılarla yaptığımız görüşmeler de o dönemlerde her türlü (fiziksel, sözlü/psikolojik, cinsel, işkence/ifşa, alıkonulma) şiddetin var olmasına rağmen, yaşanan bu şiddetin ardından mevcut olması gereken şikayet mekanizmalarının olmadığını veya işlemediğini; şiddet sonrasında başvuru sağlığı kurumlarının ve personelinin ilgisizliğini ve ayrımcılığını; o yıllarda yaşanan görünür şiddetin bugün başka şekillerde uygulanıp bir yıldırma politikası izlendiğini; ve yaşananların üstünden 30 yıla yakın zaman geçmiş olsa da fiziksel ve psikolojik etkilerinin devam ettiğini göstermiştir.

Vardığımız noktada 90'lı yılların etkisiyle gelişen örgütlenme ve dayanışmanın ilerlemesiyle ilgili köklü toplumsal ve pratik dönüşümlere ihtiyacın olduğu muhakkaktır. Şiddet, kötü muamele, transfobi, ayrımcılık ve hak ihlalleriyle mücadelenin artarak devam etmesi ve eşitliğe yönelik siyasal veya sivil tüm hareketlerin çaba sarf etmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Batı, U. 2008. "Hayatın Arka Sokakları: Seks İşçilerine Karşı Toplumsal Şiddet". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2.

Sausa, L.A., J. Keatley ve D. Operario. 2007. "Perceived Risks and Benefits of Sex Work among Transgender Women of Color in San Francisco". *Archives of Sexual Behavior* 36(6): 768-777.

Taşdemir Afşar, S. 2015. "Türkiye'de Şiddetin Kadın Yüzü". *Sosyoloji Konferansları* 52: 715-753.

WHO. 2021. "Definition and Typology of Violence". [URL](#).

Bir üniversite hastanesinde çalışan temizlik işçilerinin Covid-19 kaynaklı çalışma hakkı ihlalleri

Sera Şimşek

Giriş

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) birinci kuşak haklar olarak bilinen temel hakları (yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, hürriyet ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı gibi) güvence altına alırken, ikinci kuşak haklar olarak kabul edilen sosyal ve ekonomik hakları (çalışma hakkı, örgütlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, adil ücret hakkı gibi) ise Avrupa Sosyal Şartı koruma altına almıştır. Temel insan hakları arasında yer alan çalışma hakkı; her insanın insan onuruna yakışır bir hayat idame ettirebileceği iş ve gelire sahip olma hakkını ifade eder (Erken 2013). Çalışma hakkı, sosyo-ekonomik temelli bir insan hakkıdır ve işçi sınıfının yaşam hakkı ile yakından ilişkilidir. İş güvenliği, uygun çalışma ortamı, uygun çalışma süresi, izin ve dinlenme hakkı, uygun işte çalıştırılma, adil ücret hakkı, ayrımcılığa ve feshe karşı korunma ve örgütlenme hakları da çalışma hakkı kapsamında yer alır. Ayrıca çalışma hakkı, özgürce meslek seçme hakkını, adil çalışma koşullarını, güvenli ve sağlıklı yaşamı, ayrımcılık yasağını ve iş sözleşmesinin feshine karşı korunma hakkını da kapsar (Kaya ve Yılmaz 2019). Bu noktada işçileri, istihdamda kalma koşulunun devam ettirilmesi karşılığında ücret, dinlenme hakkı ya da sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışma hakkından feragat etmeye zorlamak çalışma hakkının ihlal edilmesi demektir.

Hastaneler 6331 Sayılı yasaya göre çok riskli işyerleri olarak kabul edilmektedir ve biyolojik, kimyasal, fiziksel, ergonomik ve psikososyal tehlikeler buralarda birçok sektöre göre daha sık gözlenir. En önemli risk olan biyolojik tehlikelerin yanında uzun çalışma saatleri, psikolojik sıkıntı, yorgunluk, mesleki tükenmişlik, ayrımcılık, damgalanma, fiziksel ve psikolojik şiddet gibi tehlikeler yer alır (WHO 2020). Pandemi döneminde taşeron işçiler başta olmak üzere sağlık çalışanları bulaşıcı hastalık yüküne maruz kalmıştır.

Taşeron işçiler, sağlık çalışanları arasında özel bir grubu oluşturmaktadır. Sağlık çalışanları arasında en riskli alanlarda çalışmalarına karşın iş güvenliği açısından en az önlemin alındığı çalışan grubu olan temizlik işçileri genellikle taşeron işçi statüsündedir ve işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından en az hakka sahip olan kesimdir.

1970'lerin sonundan itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan neo-liberal politikalar, çokuluslu şirketlerin örgütlenme mantığı ve yeni üretim-bölüşüm ilişkileri taşeronluğun yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur (Hak-İş 2014). Sürekli işçi ise 4D statüsünde yer alan ve sürekli işçi kadrolarında belirsiz süreli iş sözleşmeleriyle çalıştırılan işçilere denir. Her ne kadar son dönemde kamu hastanelerinde sürekli işçi kadrosuna geçen hastane temizlik çalışanlarının

yasal açıdan daha güvenceli çalıştıkları düşünülse de, günlük çalışma koşullarında herhangi bir iyileşmenin olmadığı ve güvencesizliğin sürdüğünü söylemek mümkündür (İslamoğlu ve Yıldırım 2016). Hastanelerde çalışan temizlik çalışanları diğer sağlık çalışanlarıyla aynı ortamlarda çalışmalarına ve hemen hemen aynı riskleri taşımalarına rağmen sağlık çalışanı statüsünde kabul edilmezler.

Hastanelerde temizlik işini yürütenlerin önemli bir bölümü kadındır ve erkeklerle aynı statü ve iş tanımına sahip olmalarına rağmen, ücretlendirme, görevlendirmeler, yöneticilerin beklentileri açısından kadınlar aleyhine bir eşitsizlik söz konusudur (Şençitak ve İnceboz 2019; Messing 1997). Cinsiyete dayalı denetim aygıtları ile taşeron kadın işçiler çok boyutlu bir sömürüye maruz kalmakta, daha ağır çalışma koşullarında çalışmak durumunda kalmaktadır (Yücesan-Özdemir 2010).

İş yerinde cinsiyet temelli ayrımcılığın yanı sıra kadının evde olan bakım yükünden kaynaklı ikili bir yük söz konusudur. KONDA tarafından 2018 yılında gerçekleştirilen Hayat Tarzları Araştırması'nın zaman kullanımına ilişkin bölümünde, kadınların ev işlerine erkeklerden altı kat fazla zaman ayırdığı bildirilmiştir. Kanada İstatistikleri tarafından yapılan araştırmalar, beş yaşın altında çocukları olan Kanadalı evli erkeklerin ev işlerinde ve çocuk bakımında haftada 18,2 saat çalıştığını, aynı durumda olan kadınlar için bu sürenin haftada 32,2 saat ve beş yaşın altındaki çocuklu bekar anneler için 23,8 saat olduğunu göstermektedir (Lee, Duxbury ve Higgins 1994).

COVID-19 salgınında sağlık çalışanları hem hastalık hem de mortalite yükü açısından en riskli gruptur. Kadınların çalışma saatleri ve iş yükleri ise bu dönemde hem işyerinde hem de sokağa çıkma yasakları vb. nedenlerle evde artmıştır. Çoğunluğu kadın olan ve salgınla mücadelede önemli rolleri olan temizlik çalışanlarının iş kazaları ve meslek hastalıkları açısından yüksek risk altında olmalarına rağmen, COVID-19 salgınında Türkiye'de ve dünyada bu grubun risklerini ele alan çalışmalar çok sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı bir üniversite hastanesi özelinde temizlik işçilerinin COVID-19 pandemisi sürecinde yaşadığı çalışma hakkı ihlallerini saptamaktır.

Gereç ve yöntem

Çalışmada bir üniversite hastanesinde çalışan kadın temizlik işçileri ile yapılan görüşmelerden hareketle pandemi sürecinde temizlik işçisi kadınların yaşadığı çalışma hakkı ihlalleri araştırılacaktır. Niteliksel olarak planlanan araştırmanın etik kurul onayı Türkiye İnsan Hakları Vakfı Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

Araştırma grubu

01.01.2018 tarihli 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Nisan 2018'de bir üniversite hastanesinde taşeron olarak çalışırken sürekli işçi kadrosuna geçen 600 kadın temizlik işçisi araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Doğrudan COVID-19 hastalarına bakım veren çalışanlarla birlikte hastanenin görece daha az riskli bölümlerinde çalışanlar da araştırmaya dahil edilmiştir. Örneklemin belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bunun için hastanenin farklı alanlarında çalışan temizlik işçilerine ulaşılmıştır. COVID-19 açısından çok riskli alanlar kabul edilen, primer

olarak COVID-19 pozitif hasta muayene eden ve yatışını yapan Göğüs Hastalıkları, Enfeksiyon Hastalıkları, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dallarında poliklinik, yoğun bakım, servis birimlerinde çalışanlar ile görece daha az riskli kabul edilen primer olarak COVID-19 pozitif hasta bakmayan fakat pozitif hasta ile teması olan Temel, Dahili, Cerrahi Anabilim dallarında poliklinik, yoğun bakım, servis birimlerinde, yemekhane ve görüntüleme birimlerinden çalışanlarla görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma tasarımı

Araştırmanın değişkenlerini belirlemek için ulusal ve uluslararası literatür taranmış ve kavramsal çerçeve belirlenmiştir. Bu araştırmada temel soru pandemi sürecinde temizlik işçilerinin yaşadığı çalışma hakkı ihlalleridir. Çalışma hakkı olarak iş güvenliği (Kişisel Koruyucu Donanım kullanımı, eğitim, sağlıklı çalışma ortamı), adil ücret, ev yükü (bakım yükü), iş güvencesi, çalışma saati (esnek mesai), dinlenme hakkı (dinlenme alanı, zamanı), iş yoğunluğu ve kapsamı, uygun işte çalıştırılma, sendikalaşma, izin hakkı (ücretli izin, annelik izni, hastalık izni, COVID-19 karantina izni) ve zorla çalıştırma başlıkları ele alınmıştır. Bunun yanında sosyo-demografik özellikler ve çalışma durumları değerlendirilmiştir.

Veri toplama ve değerlendirme

Katılımcılardan onam alındıktan sonra nitel veriler, yüz yüze görüşme tekniğinin kullanıldığı yarı yapılandırılmış derinlemesine bireysel görüşme ile toplanmıştır. Katılımcılara açık uçlu sorular yöneltilerek 30 dakika ila bir saat arasında süren görüşmeler yapılmıştır. Mülakatlar sırasında katılımcıların izni ile ses kayıt cihazı kullanılmış ve not alınmıştır. Görüşme notları ve ses kayıtlarından çıkan veriler MAXQDA programıyla kodlanmış ve analiz edilmiştir.

Bulgular

Çalışma kapsamında 34 kişi ile görüşülmüş, toplamda 21 kişi çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul etmeyen 13 kişi işini kaybetmekten ve mobbinge uğramaktan korktuğunu belirtmiştir. Aynı zamanda iş yoğunluğu, evde bakım yükü nedeniyle zaman kısıtlılığı, çalışmanın yapıldığı mekanın uygun olmaması da katılımı etkileyen faktörler arasındadır. Çalışmaya 20-52 yaş aralığında 21 kadın katıldı. Kadınların yarısı evli, 20'sinin evde bakmakla sorumlu olduğu çocuğu vardı. Riskli kronik hastalığı olan 8 kişi vardı. Kadınların ikisi COVID-19 geçirmiş, yedisi ise temaslı olmuşlardı.

Sosyo-demografik özellikler

Pandemi sürecinde 15 kadın iş yükünün arttığını, yedisi COVID-19 hastalarının odalarının temizliğinde çalıştığını, 17 kadın bu süreçte çok kötü ve ağır işlerde çalıştığını ifade etmiştir. 14'ü ise sağlık durumlarının kötüleştiğini, var olan hastalıklarının şiddetlendiğini bildirmiştir. Katılımcıların yaklaşık yarısı iş yaşamına bağlı stres ve kaygı duyduğunu belirttiler.

İş yükü

Kadınların tamamı iş yüklerinin arttığını ifade etti. Pandemi döneminde iş saatlerinin yanı sıra gün içinde yaptıkları işlerin eskiye nazaran çok arttığını, mola zamanlarında bile çalışmak zorunda kaldıklarını belirttiler.

“Sildiğimiz yerleri defalarca tekrardan silmek zorunda kaldık. Ekstradan temizlemek zorunda kaldığımız yerler oldu çünkü pozitif hastalar geldi. Pozitif hastalar için kullanılan cihazlar kat be kat temizlendi. Kapı kollarını günde iki kez siliyorsak üçe beşe çıktı. Yani her şey kat be kat arttı ve biz hiç mola vermeden çalıştık.” (Katılımcı 1)

Kadınların çoğunda iş tanımının olmaması, haklarını bilememe, uygun işte çalıştırılmama ve zorla çalıştırılmadan kaynaklanan güvencesizlik hissi hakimdi. Aynı zamanda dinlenme haklarını tam olarak kullanamıyor; dinlenme sürelerini, yıllık, hastalık ve günlük izinlerini istedikleri kadar kullanamadıklarını ifade ediyorlardı.

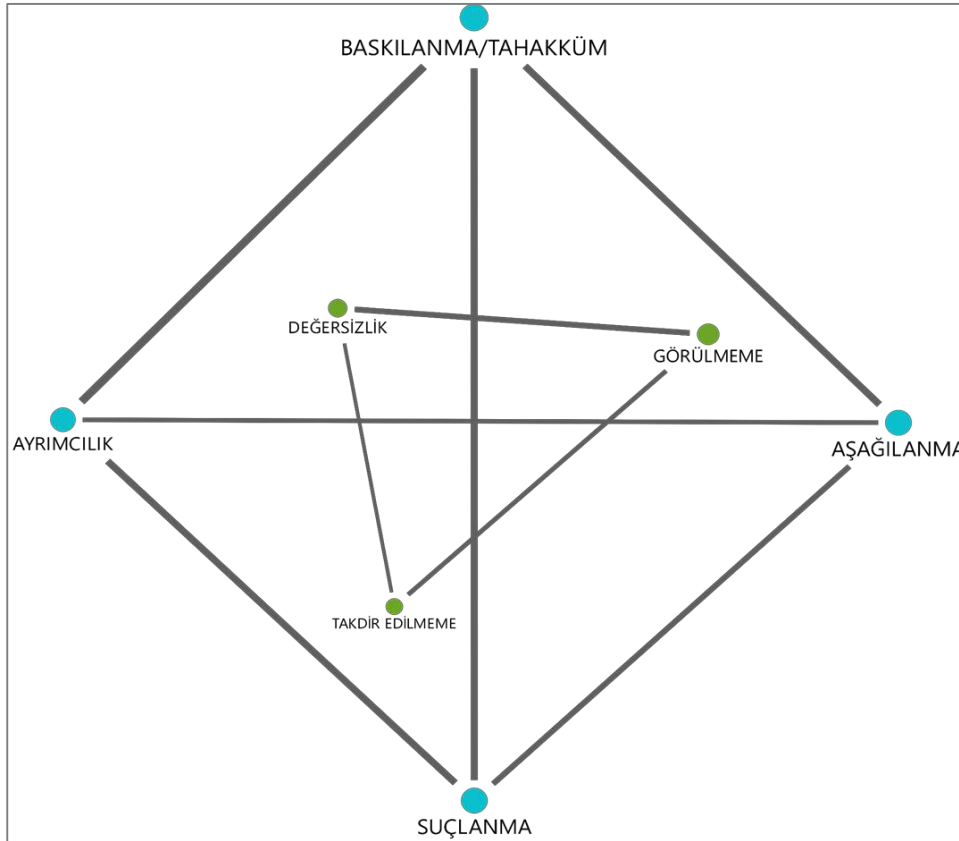
“Hele izin meselesini hiç sormayın. Ben tek temizlik personeli olduğum için üçer gün verdiler. 10 gün doya doya bir tatil yapamadım. İzin hakkımı alamadım.” (Katılımcı 5)

Mobbing

Kadınların neredeyse tamamı mobbinge uğradıklarını söylüyorlardı. Suçlanma, aşağılanma, ayrımcılık yoluyla üzerlerinde baskı ve tahakküm kurduklarını, bunun da kendilerinde değersizlik hissi, görülmemeye ve takdir edilmemeye yol açtığını bildirdiler (Şekil 1).

“Burda temizliği ne kadar yaparsan yap hep yetersiz hep yetersiz. Bu da tabii bizi hem fiziksel olarak hem ruhsal olarak çökertiyor.” (Katılımcı 7)

“Bizde öyle gitmem diye bir şey yok, asla o kelimeyi kullanamazsın.” (Katılımcı 11)

Şekil 1: Katılımcıların mobbinge uğrama mekanizmaları

Temizlik işçilerinde bir dışlanma aracı olarak mekan ve çalışma saati değişikliği içeren görevlendirmeler olmaktadır. Bu görevlendirmeler sırasında kişinin onayı alınmıyor ve kişiye haber verilmiyordu.

“Ben birazcık akıllı bir insan olduğum için, cuma günü, ayın on beşiydi şef artık bir liste yapacaktı... dedim ‘lütfen söyleyin’ dedim ‘bensem’ dedim ‘eşyalarımı dolabımdan alacağım’ dedim. ‘Haftasonu çünkü bir cumartesi çalışacağım kardiyojide, pazartesi de burada olacağım’ dedim artık, ‘bensem söyleyin’. ‘Evet sensin’ dedi.” (Katılımcı 15)

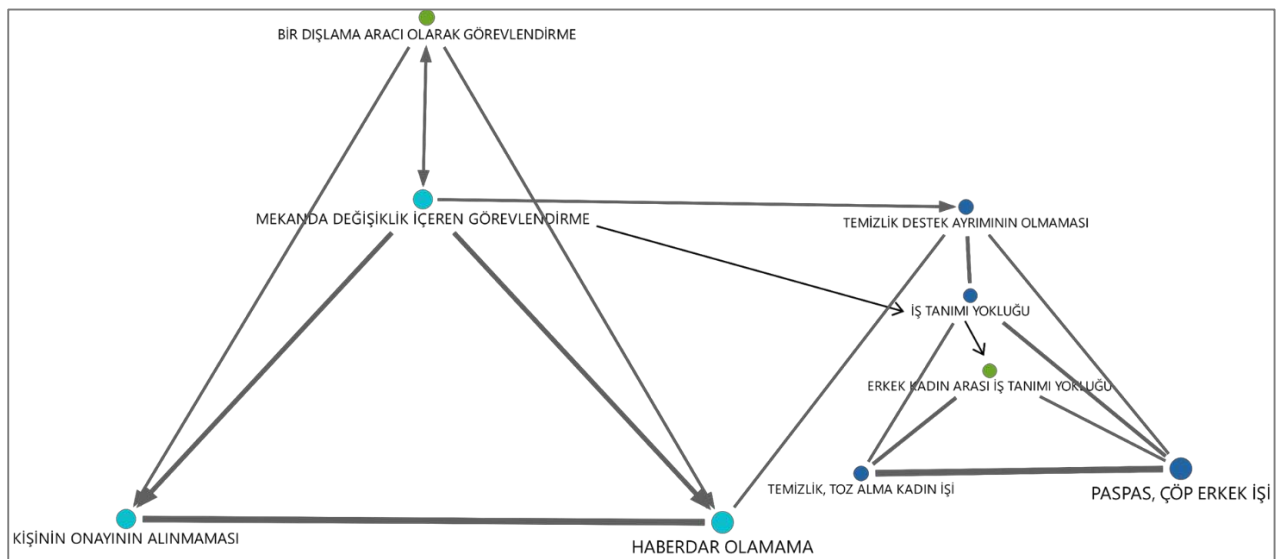
İş organizasyonu

Görevlendirmeler aynı zamanda iş tanımı, temizlik destek personeli ayrımı ve kadın erkek iş bölümünün yokluğunun şiddetini de artırmaktadır. Hastanede yazılı bir kural olmasa bile kadınlar temizlik, toz alma gibi detay işleri yaparken erkeklerin daha çok paspas, çöp gibi işleri yaptığı tespit edilmiştir. Kadınlar ve erkekler arasında iş paylaşımında sorunlar olduğu ifade edilmiştir.

“Genelde hastanenin her yerinde erkekler paspas yapar. Kadınlar da toz alır.”

“Mesela sorumlu hemşirem adil, ağır işleri erkeklerle veriyor. ‘O iş ağır erkek gitsin’ diyor. Ben söylediğim zaman erkek personele, ‘bana ne’ diyor ‘bana gelsin söylesin’ diyor. Bu sefer sana cephe alıyor, başhemşire söylediği zaman sorun yok. Sen gönderebilirsen gönder, gönderemezsen sana kalacak bu iş. Bazen adam gitmiyor ben götürüyorum.” (Katılımcı 8)

Cinsiyete dayalı iş bölümü erkek ve kadın arasında bir hiyerarşi oluşturmaktadır. Bu hiyerarşi baskı ve tahakküme neden olmaktadır. Bazı kadınlar erkeklerin işten kaydardığını, kadınlara ise daha çok iş verildiğini belirtmişlerdir (Şekil 2).

Şekil 2: Katılımcıların iş organizasyonları

“Açıkçası şurada bayan olsa daha iyi çalışılır erkekler yerine. Bizim yoğun bakım sürekli konudur. Sürekli her işi ben yapıyorum. Onu yapıyorum bunu yapıyorum bakıyorum erkek oturuyor.” (Katılımcı 9)

“Yok erkekler. Erkekler işte buluyorlar bir yolunu yöntemini. Seni bir şekilde kandırıyorlar. Ben çok çabuk kanarım. Bir tanesi hele çok tatlı dilliydi. ‘Ablam benim canım ablam sen yaparsın ablacım’ deyiverirdi ben yapıyordum işini. Yukarıda çöpler toplanacak ‘bir toplayıver’ ben derdim hadi neyse.” (Katılımcı 20)

Ayrımcılık

Aynı zamanda kendi iş kolu içerisinde de bir ayrımcılığın söz konusu olduğu, erkek ile kadınlar arasında iş dağılımında kadınların dezavantajlı olduğu da dikkat çeken konular arasındadır.

“Mesela erkek personel oturuyordu orada beni görüyordu bana söylüyordu ‘abla bütün odaların dezenfektanları var mı bak’ diye. O da oturuyor ona söyle. Anlıyor musun söylemek istediğimi daha çok kayırmalar vardı.” (Katılımcı 19)

“Serviste erkekler doğru düzgün durmuyor servis çalışanıysan. Orada hangi kadın duruyorsa iş onun omzunda.” (Katılımcı 2)

Temizlik işçileri birçok konuda ayrımcılığa uğramaktadır. İzin almada ayrımcılığa uğradıklarını belirtirken pandemi sürecinde hastanedeki tüm çalışanlar arasında bir tek kendi iş kollarının esnek/dönüşümlü mesai yapamadığını belirttiler. Esnek/dönüşümlü mesai pandemi döneminde hastalık riskini azaltmak için kullanılan yöntemlerden biridir.

“Temizlik grubu olarak esnek çalışmaya girmedik biz. Keşke biz de esnek çalışmaya girseydik burada iş akdi azken ameliyathane kapalıyken dört kişi beş kişi geldik gittik. Buraya gelmeyip nasıl bir arkadaşın olmadığında idare ediyorsan biz de esnek çalışmaya girebilirdik.” (Katılımcı 5)

Dinlenme yerlerinde, sosyalleşme saatlerinde ayrışmanın olduğunu, tuvaletlerin bile diğer sağlık personelinin ayrı olduğunu söyleyen temizlik işçileri bu ayrımcılığın kendilerini değersiz hissettirdiğini, aynı zamanda bir baskı aracı olarak da kullanıldığını söyledi.

“O sekreter bir gün beni çekti dedi ki ‘çay odasında oturma’. ‘Neden’ dedim. ‘Temizlik formalarıyla oturuyorsun’ dedi. ‘İnsanlar’ dedi ‘laf ediyorlar’ dedi. ‘Kirliliğin üstün başın’ dedi. Halbuki ben böyle geldim üstüm başım. Temiz olmaya zaten dikkat ederim. Herkesten önce kendimi düşünürüm ben. Oturduğum yeri düşünürüm ondan önce değil mi?” (Katılımcı 7)

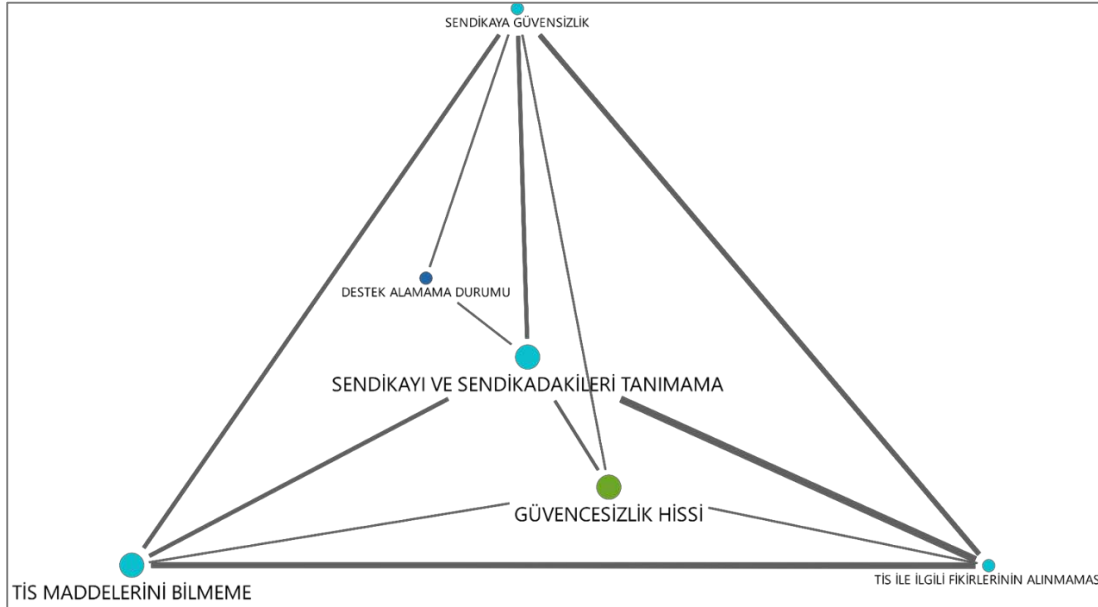
“Zaten normalde temizlik personeline kimse ne çalışan olarak ne insan olarak değer vermez.” (Katılımcı 9)

Sendikalaşma

Araştırmanın yapıldığı zaman diliminde Toplu İş Sözleşmesi (TİS) sürecinde olan işçilerin bir kısmının sendikanın adını bilmedikleri ve sendikadaki temsilcileri tanımadığı saptanmıştır. Aynı zamanda TİS kapsamında yer alan maddelerin bilinmemesi ve maddeler ile ilgili

fikirlerinin alınmaması sendikaya güvensizliğe yol açmıştır. Yeterli desteği almamakla birlikte güvencesizlik hissinin bu süreçte arttığı görülmüştür (Şekil 3).

“Bilmiyoruz ki daha sendika dediğim gibi daha şeyini bilmiyoruz ne yapacağız ne edeceğiz haklarımız nelerdir? Maddeler var da maddeler tekrar onaylanacak mı? Hiçbir bilğimiz yok. Sizin hakkınız şu bu demediler bize. Biz hiçbir şey bilmiyoruz.” (Katılımcı 13)

Şekil 4. Katılımcıların sendikalaşma süreçleri

Sonuç

Sonuç olarak, temizlik işçilerinin sağlık çalışanlarının en alt tabakasını oluşturduğu, temizlik işçisi kadınlarınsa bu grubun en dezavantajlı kesimi olduğu görülmektedir. Pandemi sürecinde kadın temizlik işçilerinin iş yükünün arttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, pandemiyle birlikte kadınların daha önce de yaşadığı sorunların katmerlendiği; hak ihlallerinin, mobbingin ve ayrımcılığın arttığı, iş organizasyonunda ise var olan sorunların devam ettiği, sendikal süreçlerin ise işçi lehine işlemediği saptanmıştır.

Kaynaklar

Erken B. 2013. “Anayasal Çerçeve de Türkiye’de Çalışma Hakkı.”. *Çalışma Dünyası Dergisi* 1(2).

Hak-İş. 2014. *Taşeron İşçi Gerçeği Araştırması*. Ankara.

İslamoğlu, E. ve S. Yıldırım alp. 2016. “Kamu Sektöründe Çalışan Taşeron Kadın İşçilerin Sorunları”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 11(2).

Kaya P.A. ve I.U.E. Yılmaz er. 2019. “The Right to Work as a Fundamental Human Right”. *European Scientific Journal* 15(14).

KONDA. 2018. “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Raporu Hayat Tarzları 2018 Araştırması”. [URL](#).

Lee C., L. Duxbury ve C. Higgins. 1994. *Employed Mothers: Balancing Work and Family*. Ottawa: Canadian Centre for Management Development.

Messing K. 1997. “Women’s Occupational Health: a Critical Review and Discussion of Current Issues”. *Women & Health* 25(4): 39-68.

Ontario Human Rights Commission. “Resolving Human Rights Issues in the Workplace”. [URL](#).

Şençitak E.K. ve T. İnceboz. 2019. “Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi’nde Çalışan Taşeron İşçilerin Sürekli İşçi Kadrolarına Geçiş Sürecinin Kalite Standartlarına Göre Araştırılması”. *Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi* 2(1): 27-36.

WHO. 2020. *Coronavirus Disease (Covid-19) Outbreak: Rights, Roles and Responsibilities of Health Workers, Including Key Considerations for Occupational Safety and Health*. World Health Organization, Interim guidance.

Yücesan-Özdemir, G. 2010. “Despotik Emek Rejimi Olarak Taşeron Çalışma”. *Çalışma ve Toplum* 4.

Ağırlaştırılmış müebbet mahkum olmak

Dilan Yılmaz

Giriş

Türkiye’de cezaevlerindeki hak ihlallerine ilişkin birçok çalışma bulunmakla birlikte, özel bir infaz şekli olan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alan kişilere odaklanan az sayıda çalışmanın bulunması nedeniyle bu araştırma konusu seçilmiştir. Araştırmada ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının kişiler üzerindeki etkisini anlamak ve ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmaya katılacak kişilere araştırmanın amacı, kapsamı ve gönüllülük esasına dayalı yapıldığı ve istedikleri her aşamada araştırmayı bırakabilecekleri hususu detaylı bir şekilde anlatılarak sözlü onamları alınmıştır. Araştırma kapsamında örneklem tahliye umudu olmayan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alan kişilerden seçilmiştir.

Bir klinik psikolog yardımıyla oluşturulan görüşme formları ile sözlü onamları alınan 5 ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası almış mahpusla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlar neticesinde yanıtların değerlendirilmesi için herhangi bir program kullanılmamıştır. Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alan kişilerle yapılan görüşmeler 1 saat ile 3,5 saat aralığında değişen sürelerle yapılmıştır. Görüşmeler Ocak 2021 Mayıs 2021 tarihleri arasında her mahpusla birden fazla kez görüşülmek suretiyle tamamlanmıştır. Araştırma tasarısı, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Etik Kurulu tarafından değerlendirilmiş ve onaylanmıştır.

Sınırlılıklar ve çalışma zorlukları

Türkiye’de ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası almış kişilerin sayısına ulaşabilmek amacıyla Adalet Bakanlığına yapılan yazılı başvuruya Bakanlık tarafından olumsuz cevap verilerek, istatistiksel verinin paylaşılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşme yapılması planlanan kişilerin ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası almış ve hükümlü kişiler olmaları nedeniyle ve hukuki bir irtibat olmaksızın kişilerle görüşülme imkânı olmaması dolayısıyla kişilerin avukatlarına ulaşmak ve yetki belgesi alınmak suretiyle görüşmelerin sağlanması gerekmiştir. Kişilerin uzun yıllardır cezaevinde olmaları nedeniyle vekalet bilgilerine erişim güçlüğü ortaya çıkmış ve örneklem daraltılmak zorunda kalınarak görüşmeler 5 kişi ile tamamlanmıştır.

COVID-19 pandemi koşulları araştırma bakımından bir diğer sınırlılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Pandemi koşulları nedeniyle cezaevlerinde görüşmelerin kapalı avukat görüşme odalarında telefon vasıtasıyla yapılmak zorunda kalması, güvenlik ve mahremiyet

kaygıları ile açık görüşmelerin mümkün olduğu tarihlerin beklenmesi planlanan görüşme tarihlerinin değiştirilmesini gerektirmiştir.

Araştırmacının avukatlık mesleğini icra ediyor olması araştırma bakımından karşı karşıya kalınan bir başka sınırlılıktır. Araştırma konusu, araştırmanın yapılacağı yer ve kişiler itibariyle ancak hukuki temsiliyet imkânı olan kişilerin yapabileceği bir çalışma olması nedeniyle araştırmanın yapılıp yapılmaması TİHV Akademi İnsan Hakları Araştırmaları Programı danışmanları arasında da birtakım etik tartışmalara neden olmuştur. Öte yandan muhtemelen mevcut kısıtlamalar nedeniyle bu konu üzerine hazırlanan herhangi bir araştırmanın bulunmayışı ve bu konunun mümkün olan en uygun biçimde bir çalışmaya konu edilmesi ihtiyacının tespit edilmesinin önemi göz önünde bulundurularak görüşmeler yapılmış ve araştırmanın tamamlanması hedeflenmiştir.

Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ve infaz koşulları

Araştırma kapsamında; ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına mahkûm edilmiş ve cezası 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Kanunu'nun 107. Maddesinin 16. Fıkrası uyarınca kişinin yaşamının sonuna kadar infaz edilmesine karar verilmiş kişilerle görüşmeler sağlanmıştır. 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 25. maddesi ile ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının infazı düzenlenmiştir. Buna göre “(a) hükümlü, tek kişilik odada barındırıl[acak]; (b) Hükümlüye, günde bir saat açık havaya çıkma ve spor yapma hakkı tanın[acak]; (c) Risk ve güvenlik gerekleri ile iyileştirme ve eğitim çalışmalarında gösterdiği gayret ve iyi hâle göre; hükümlünün, açık havaya çıkma ve spor yapma süresi uzatılabileceği gibi kendisi ile aynı ünitelerde kalan hükümlülerle temasta bulunmasına sınırlı olarak izin verilebil[ecek]; (d) Hükümlü, yaşadığı yerin olanak verdiği ve idare kurulunun uygun göreceği bir sanat veya meslek etkinliğini yürütebil[ecek]; (e) Hükümlü, kurum idare kurulunun uygun gördüğü hâllerde ve onbeş günde bir kez olmak üzere (f) bendinde gösterilen kişilere, süresi on dakikayı geçmemek üzere telefon edebil[ecek]; (f) Hükümlüyü; eşi, altsoy ve üstsoyu, kardeşleri ve vasisi, belirlenen gün, saat ve koşullar içerisinde onbeş günlük aralıklarla ve günde bir saati geçmemek üzere ziyaret edebil[ecektir].

Ayrıca “(g) Hükümlü hiçbir suretle ceza infaz kurumu dışında çalıştırılmaz ve kendisine izin verilmez; (h) Hükümlü, kurum iç yönetmeliğinde belirtilenlerin dışında herhangi bir spor ve iyileştirme faaliyetine katılamaz. (ı) Hükümlünün cezasının infazına, hiçbir surette ara verilemez. Hükümlü hakkında uygulanacak tüm sağlık tedbirleri, tıbbî tetkik ve zorunluluklar hariç ceza infaz kurumlarında, mümkün olmadığı takdirde tam teşekküllü Devlet ya da üniversite hastanelerinin tek kişilik ve yüksek güvenli mahkûm koşullarında uygulan[acaktır].”

Uluslararası değerlendirmeler

Çalışmamız kapsamında Türkiye’de ayrı bir infaz düzenlemesi bulunan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası kapsamında örgütlü suçlardan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına mahkûm edilmiş ve dolayısıyla tahliye umudu bulunmayan kişiler yönünden görüşmeler yürütülmüştür. Bu kapsamda tek başına kişinin yaşamının sonuna kadar devam eden bir cezanın ulusal ceza

infaz yasalarına aykırı olduğunu açıkça söylemek gerekmektedir. Uluslararası değerlendirmelere bakacak olursak;

- BM özel raportörü, hapisane sisteminin amacı olan rehabilitasyona aykırı “sert” bir yöntem olan uzun süreli veya süresiz hücre hapsinin yasaklanması gerektiğini belirtmiştir.
- İstanbul Protokolü hücre hapsinin zararlarına ilişkin; ciddi psikolojik ve bazen de fizyolojik kötü etkilere yol açtığını belirtmektedir.
- Avrupa Hapishane Kuralları, Kural 60 “hücre hapsi[nin] ancak istisnai durumlarda bir ceza olarak uygulanma[sı gerektiğini], [kişilere bu cezanın] mümkün olduğunca kısa olmak üzere belli bir süre için verilme[si]” gerektiğini belirtmektedir
- AIHM yerleşik kararları ise; kesintisiz hücre hapis cezasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3. Maddesine aykırı olduğu yönündedir.

Tüm bu uluslararası değerlendirmeler de göz önünde bulundurulduğunda kişinin hücrede tutulmasının işkence yasağına açık bir şekilde aykırı olduğunu ve insan hakları ihlali olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Alan çalışması bulguları

Araştırma kapsamında üç farklı cezaevinde toplam 5 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Kişilerin mahremiyeti ve güvenliğin sağlanması amacıyla bilgilerin anonimleştirilmesi hedefiyle, görüşme yapılan cezaevleri 1, 2 ve 3 olmak üzere numaralandırılmıştır. Kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde tutuldukları alanların fiziksel koşulları ve infaz koşullarına ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Bu kapsamda görüşmelerin gerçekleştirildiği 1 nolu cezaevinden bir katılımcı mevcut koşullarını şu şekilde aktarmaktadır:

“Yaklaşık olarak dört metre yetmiş-seksen cm uzunluğunda, iki buçuk üç metre eninde bir dikdörtgen kutu düşünün. Bu kutu girişte sol tarafta bölünmüş bir odacıkla içinde tuvalet, lavabo, duş yeri bulunur. Bu bölümün devamında da bir tarafı banyo duvarına öteki ucu havalandırma duvarına dayalı sabit bir ranza durur. Böylece dikdörtgen kutumuzun yarısından biraz fazlası uzunlamasına gitmiş, geriye dar bir koridoru andıran, hatta banyo kapısı açıldığında hücreye girişin kapandığı bir bölüm kalmış oluyor elimizde. Artık buraya buzdolabı, giysi dolabı, masa, mutfak eşyalarınızı doldurduğunuz bir plastik komodini ne varsa sığdırmaya çalışırsınız. Hücreye girişte tam kapının karşısında tek kanadı açılabilen bir pencere bulunur ve bu pencere demir parmaklıklıdır. Havalandırmaya bakan bu pencere gün ışığı alır belki ama asla içeriye güneş girmez. Banyo ve ranzanın bulunduğu duvarın karşısında da yere sabitlenmiş giysi dolabı yanında priz ve televizyon giriş yeri vardır. Dolap ve priz öyle sabitlenmiştir ki, televizyon, buzdolabı, su ısıtıcısını isterseniz de başka yere koyamazsınız. O daracık hücreye rahat edeceğiniz, eşyalara çarpmadan hareket edebileceğiniz bir düzen getiremezsiniz...”

Bu ifadeler aynı cezaevinden bir diğer mahkumun mevcut koşullarına ilişkin sözleriyle birlikte değerlendirildiğinde; kişilerin cezaevinde fiziki koşulları itibarıyla başka tutulma imkanları

olmadığı ileri sürülmek suretiyle disiplin cezalarının çektirilmesi için inşa edilmiş hücrelerde tutuldukları; kişilerin tutuldukları disiplin hücreleri içerisinde yalnızca hücreye dışardan açılan tek bir kapı olduğu ve kişilerin havalandırmaya çıkmalarını sağlayacak bir kapının bulunmadığı, bu nedenle havalandırma bölümünde tuvalet bulunmadığı, dolayısıyla havalandırmaya çıktıklarında acil bir durum için hücreye dönmek zorunda kaldıklarında tekrar havalandırmaya çıkarılmadıkları ortaya çıkmaktadır. Yine kişilerin günde 1 saat havalandırmaya çıkartıldıkları ancak hücre içerisinde havalandırmaya açılan bir kapı bulunmadığı için kişilerin havalandırma alanına çıkartılana kadar geçen sürenin de havalandırma saatlerinden sayıldığı; kişilerin tek başına havalandırmaya çıkartıldıkları, diğer mahpuslarla ortak havalandırmaya çıkma imkanlarının bulunmadığı ve ilişki kurulmasına izin verilmediği görülmektedir.

Görüşme yapılan kişiler İnfaz Kanunu ile yalnızca birinci dereceden akrabaları (anne, baba, kardeş varsa eş ve çocuklar) ile görüştürüleceklerine ilişkin düzenleme kapsamında birinci derece yakınları ile teker teker görüştürüldüklerini ve görüş süresinin 40 dakika olduğunu belirtmişlerdir.

Görüşmelerin gerçekleştirildiği 2 nolu cezaevinde ise görüşme yapılan bir mahkumun ifadeleri şu şekildedir:

“Hücrem 5 metrekaredir. Hücremin penceresi var ancak önünde elbise dolabı monte edilmiş olduğu için yarım açılıyor. Hücre içerisinde tuvalet ve banyo var. Hücre içerisindeki tüm ekipmanlar bana aittir. Buzdolabı, masa, sandalye, komodin, televizyon, radyo, su ısıtıcısı, bulaşık sepeti ve küçük sehpa vardır. [Kişi hepsini ücretini vererek satın almış.] Televizyon merkezi yayın yapıyor ve kullanım süresi yoktur. Elektrik ücreti zamanında ödenmezse kesiliyor. Havalandırmaya kendi hücre kapımdan çıkıyorum. Uzunluğu yaklaşık 10 metrekare genişliği 4.5 metrekaredir. Üstü açıktır...”

Kişilerin bu ikinci cezaevinde de tek başına hücrelerde tutulabildikleri görülmektedir. Tutuldukları hücreden havalandırmaya açılan kapı ile havalandırmaya çıkabilen mahkumların havalandırma saatleri esnasında hücreye girip çıkma imkanları bulunabilmektedir. Görüşme yapılan mahkumlar sabah 1,5 saat ve akşam 1,5 saat olmak üzere toplam 3 saat havalandırmaya çıkabildiklerini ve kendileri gibi ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası almış ve yan hücrelerinde bulunan mahpuslarla birlikte havalandırmaya çıktıklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler İnfaz Kanunu gereğince yalnızca birinci dereceden akrabaları (anne, baba, kardeş varsa eş ve çocuklar) ile teker teker görüştürülmektedir. Görüş süreleri ise 45 dakikadır.

Görüşmelerin gerçekleştirildiği 3 nolu cezaevindeki durum ise şu sözlerle açıklanmıştır:

“El yıkama lavabosu ile bulaşık yıkama lavabosu aynıdır. Yiyecekleri de aynı yerde tuvalet ve banyonun olduğu yerin içerisinde yıkamak durumunda kalıyoruz. Tuvalet deliğine bakarak bulaşıklarımızı yıkamak durumunda kalıyoruz. Cezaevi koridorundan odaya açılan kapının sağ tarafında bir masa var. Masanın tam karşısında bulunan duvarda priz olan tek yer olması nedeniyle televizyon bulunuyor. Sağ tarafta masa kalacak şekilde devam edildiğinde yine sağ tarafta havalandırmaya açılan kapı var. Havalandırmaya açılan kapının hemen yanında da banyo ve tuvalet alanı bulunuyor.

Mutfak için bu alan dışında bu alanın bitişiğinde bir mutfak tezgâhı bulunuyor. Mutfak tezgahının yanından ise üç adet yatağın bulunduğu üst kata çıkan merdiven var. Üst kata çıkıldığında bir duvarda pencere var. Üst katın ölçüleri alt katla aynı üç tane yatak her yatağın yanında giysi dolabı var. Pencerenin bulunduğu duvara yaslanan yatak nedeniyle pencere tam açılmıyor. Havalandırmaya çıkış yalnızca alt kattan yapılıyor. Yatak kapılar ve duvarlar ile demir parmaklıklar dışında her şeyi kendi paramızla satın aldık. Oda içerisinde her şey üçtür; yataklar üçtür kapılar üçtür dolaplar üçtür...”

3 nolu cezaevinde ağırlaştırılmış müebbet mahpuslar diğer ağırlaştırılmış müebbet mahpuslar ile birlikte tutulmakta, 2 nolu cezaevinde olduğu gibi tutuldukları odada bulunan kapıdan havalandırmaya çıkabilmekte ve havalandırma saatlerinde odaya girip çıkma imkanları bulunmaktadır. Bu cezaevinde havalandırma süresi sabah 1,5 saat öğleden sonra 2 saat olmak üzere günde toplam 3,5 saattir. Kişiler kendileri gibi ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası almış oda arkadaşlarıyla birlikte havalandırmaya çıkartılmakta, öte yandan odalarında bulunan kişiler dışında başka mahpuslarla iletişim kurmalarına izin verilmemektedir. 3 nolu cezaevinde kişiler yalnızca birinci dereceden akrabaları ile görüşürülmektedir. Bu görüşme birinci derece yakınlar ile aynı anda bir saat süre ile olmaktadır.

Tecrit - izolasyon

Kişilerin hem dış dünya ile hem de cezaevinde tutulan diğer mahpuslarla iletişimlerinin kesildiğini ya da büyük ölçüde sınırlandırıldığını söylemek mümkündür. Kişilerin diğer mahpuslarla sınırlı temasına ilişkin ulusal mevzuatta düzenleme olmasına rağmen görüşme yapılan cezaevlerinde temasa izin verilmediği görülmüştür.

“Hücrede zamanın geçtiğine dair hiçbir özne yok. Bir çocuk görüyorsun sonra 3 yıl sonra büyüyor zamanın geçtiğini anlıyorsun, 5 m²’lik bir alanda zaman kavramı tartışmalıdır. Yaşıyorum ama zamanı fark etmiyorum...”

Dış dünya ile bağlantının kesilmesi ve yine aile bütünlüğünün sağlanmasının mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Yapılan görüşmelerde kişiler durumlarını şöyle ifade etmişlerdir:

“Akrabalarımız doğuyor, büyüyor, ölüyor ama biz onları hiç tanıyamıyoruz...”

“Yeğenlerimizin sesini telefonda dahi duymamıza izin vermiyorlar...”

“Ailemizi aynı anda birlikte göremiyoruz. Birlikte bir fotoğraf çektirmemize bile izin verilmiyor...”

“Dipsiz kuyuya düşmüş gibi hissediyorum olur ya kâbus görürsün bağırmağa çalışırsın bağıramazsın felç olmuş gibisindir, bazen dışarının sesini hiç duymadığımda böyle hissediyorum...”

“Ben ağırlaştırılmış müebbet olarak hücrede kalan kimsenin insani yanını koruyabildiğini düşünemiyorum. Artık bizler insan değiliz başka bir şeyiz. Bugün bizi serbest bıraksalar koşarak hücremize dönmek isteriz...”

Mahpusların birbirleri ile temas etmelerine izin verilmediği iletişim kurmalarının da mümkün olmadığı görülmüştür. Kişiler bu durumu şu şekilde izah etmişlerdir:

“Sabah uyanıyorsun günaydın diyebileceğin ya da rüya gördüysen rüyayı anlatabileceğin kimse yok. Uyuyorsun duvarlar uyanıyorsun yine duvarlar...”

“Okuyorsun ancak bilgiyi işleyecek sosyal alan yok...”

Keyfiyet ve değişen infaz koşulları

Araştırma kapsamında her ne kadar infaz yasası tek olsa dahi uygulamanın değişkenlik gösterdiğini ve her cezaevinde tutulma koşulları ve kişiye kullanılan hakların kapsam ve sınırında büyük farklılıklar olduğu görülmüştür.

“Hücrede sürekli olarak sıcak su yok, mesai saatleri içerisinde birkaç saat sıcak su veriliyor. Kimi cezaevlerinde akşam saatlerinde de birkaç saat sıcak su verilerek bu sorun çözülmüyordu. Ayrıca hücrede yemeği ısıtmak için herhangi bir ekipman bulunmuyor yemek ne zaman geldiyse yemek zorunda kalıyorsun yani ne zaman banyo yapacağın, yemek yiyeceğin ya da hava alacağın senin iraden dışında belirleniyor...”

İnfaz kanunu kapsamında kişilerin günde bir saat havalandırmaya çıkarılmaları ve bu sürenin kişinin iyi halli olma durumuna ve idarenin takdirine bağlı olarak arttırılabileceği düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile tüm infaz koşulları idarenin takdirine bırakılmıştır. Görüşme yapılan üç cezaevinde de havalandırma saatleri ve uygulamasının birbirinden farklı olduğu görülmüştür.

Görüşülen kişiler daha önce farklı cezaevlerinde kaldıkları süreçlere ilişkin infaz koşullarını detaylandırarak aktarmışlardır. Aktarımlar cezaevinin tipine ve yönetimin tavrına göre infaz koşullarının değişkenlik gösterdiği yönünde olmuştur. Görüşme yapılan kişiler politik koşulların değiştiği durumlarda kendilerine olan yaklaşımın değişebildiğini ifade etmiş ancak bu durumu görüşmelerde detaylandırmamışlardır. Kişiler cezaevi yönetiminin değiştiği süreçlerde tutuldukları yerden, havalandırma saatlerine göre değişkenliklerin olduğunu aktarmışlardır.

“Daha önce üç kişilik odada tutuluyorduk yönetim değiştiğinde hücrelere alınmamıza karar verildi...”

Görüşme yapılan kişiler birinci dereceden yakınları ile görüşmelerinin tek tek ya da birlikte gerçekleşmesinin buldukları cezaevi yönetiminin kararı doğrultusunda gerçekleştiğini aktarmışlardır. Görüşme yapılan üç farklı cezaevinden birinde aile bireyleri ile birlikte görüşme sağlandığı diğer ikisinde ise buna izin verilmediği aktarılmıştır. Yine görüşme gerçekleştirilen üç cezaevinde de görüşülen mahkumlar yalnızca birinci dereceden yakınları ile telefonda görüştüklerini belirtmişlerdir. İki cezaevinde mahkumlar birinci dereceden olmayan akrabaları ile görüşme yapabilirken diğer cezaevinde telefonda başkasının sesi duyulduğunda dahi telefon görüşmelerinin kesildiği belirtilmiştir.

Sonuç

5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda infazın temel amacı düzenlenmiştir. Bu düzenleme kapsamında infazın amacı; kişinin yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek, toplumu suça karşı korumak; hükümlünün yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve kanunlara, nizamlara ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmaktır. Ancak araştırmamız kapsamında özel bir infaz rejimi uygulanmak suretiyle cezaları yaşamlarının sonuna kadar devam eden mahpusların toplumsallıktan koparıldığı ve uyum göstermelerini sağlayabilecek sosyal bir alana sahip olmadıkları açıkça görülmektedir. Özel bir infaz rejimine tabi tutularak kesintisiz bir ceza infazı, mevcut düzenlemeler ve uygulama farklılıkları ile birleştğinde ulusal ve uluslararası mevzuatta yer alan tüm düzenlemelere aykırı niteliktedir.

Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası almış kişilerin birer birey ve vatandaş olarak hak öznesi olmalarına karşın infaz sistemi ile insanlık dışı bir uygulamayla karşı karşıya kaldıklarını söylemek mümkündür. Kişilerin yaşamlarının sonuna kadar cezalarının infaz edilecek olması başlı başına hukuki bir temeli olmayan bir uygulamadır; aynı zamanda bu kesintisiz infaz onların hapisane sisteminin yaşamsal olmayan maddi bir parçası gibi değerlendirilmeleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır –ki bu da ağır bir insan hakları ihlalidir.

Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ve özel infaz şekli ile görüşme yapılan kişilerin aktarımları neticesinde, bu kişilerin diğer mahpusların kullanabildiği birçok hakkı kullanmaktan mahrum bırakıldıkları görülmüştür. Kişiler aynı ceza infaz kurumunda bir koridor ötelinde tutulan mahpusların kullanabildikleri hakları kullanmalarının mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Farklı ceza infaz kurumlarında cezaları infaz edilen kişiler, tutuldukları cezaevinin tipine göre fiziki koşulların değiştiğini ve diğer ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası mahpuslardan “şanslı” hissettiklerini belirtmişlerdir.

Türkiye’de karşılaşılan infaz uygulaması; hapisshaneden hapisshaneyeye dönemsel ve yönetsel olarak farklılıklar göstermektedir. Bu uygulama farklılıklarının belirsizliği çok önemli bir keyfiyetin olduğunu işaret etmektedir. Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası mevcut uygulamaları da göz önünde bulundurulduğunda ciddi bir insan hakları ihlalidir. Araştırmamız tüm bu koşulların daha şeffaf ve sistematik biçimde ortaya konulması bakımından bir başlangıç çalışması niteliğindedir.

Pandemi sonrası dönemde insan hakları gündemi

Sempozyum programı, 20-23 Mayıs 2021

Açılış oturumu

Moderatör: Nilgün Toker

Açılış konuşması

Metin Bakkalcı, TİHV Başkanı

Konferans: Tek dünya, tek sağlık, tek tür? Salgında kozmopolitika

Étienne Balibar

1. Devletlerin şirketleşmesi insan hakları için ne anlama geliyor?

Moderatör: Coşkun Üsterci

Ülkeyi aile şirketi gibi yönetmek: Otoriterizmin başka bir yüzü

Ahmet İnsel

Dev-şirketler ve güçlülerin suçları

Aslı Odman

2. Hakikat-sonrası dünyada popülizm, yalan ve insan hakları

Moderatör: Serdar Tekin

Neoliberal zamanlarda anti-entelektüalizm siyaseti

Éric Fassin

Yeni otoriterlik çağında hakikatin savuşturulması

Zeynep Gambetti

3. İnsan hakları ve yeni teknolojiler

Moderatör: Zeynep Özen

Açık kaynak adaleti: uluslararası ceza hukukunda dijital arşivleme

Ronald Niezen

İnternetin özgürlüğün geleceğine etkileri: Türkiye incelemesi

Tarık Beyhan

4. TİHV Akademi danışmanlık programı araştırma sunumları I

Moderatör: Cansu Akbaş Demirel

Türkiye aktivizminde Cumartesi Anneleri: Hafıza, direniş ve duygu politikası

Eren Alkan

Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerle ilgili devletin resmi söylemine dair bir analiz

Neslişah Karakoç

Barolara yargı baskısı

Muhlis Oğurgül

Ağırlaştırılmış müebbetle mahkum olmak

Dilan Yılmaz

Trans mahpuslar: Cezaevi koşulları, hak ihlalleri, mücadele yöntemleri

Hazal Akpınar

5. TİHV Akademi danışmanlık programı araştırma sunumları II

Moderatör: Aslı Davas

90'larda Beyoğlu'nda transgender seks işçilerinin yaşadığı şiddet ve transfobi

Onur Şimşek

Bir üniversite hastanesinde çalışan kadın temizlik işçilerinin çalışma hakkı ihlalleri

Sera Şimşek

Pandemide işyeri hekimlerinin gözlemlediği işçilerin çalışma hakkı ihlalleri

Tuncay Gökçen, Onur Erden, Baran Kılıç

Cezaevlerinde sağlıklı gıdaya adil erişim hakkı

Dicle Dilan Salman

Mezarlıklara yapılan saldırılar: İnsan hakları açısından bir inceleme

Deniz Bayrak

6. Covid-19, yaşam hakkı ve “harcanabilir yaşamlar”

Moderatör: Eylem Yıldız

Salgın ve iklim krizi çağında sınıf savaşı: Terketme stratejisi

Warren Montag

İhmal edilen yaşamlar kayda alınmayan ölümler

Feride Aksu Tanık

7. Mücadeleden öğrenmek

Moderatör: Nermin Biter

Doğu Hindistan'da yurtsuzlaştırma ve mülksüzleştirme siyaseti, neoliberalizm ve halk direnişi

Ranjana Padhi

Çok boyutlu mücadelelerde entegrasyonun önemi: İşkenceye karşı mücadele örneği

Türkcan Baykal

8. Karanlık zamanlarda cesaret

Moderatör: Ümit Efe

Budalanın korkusu

Gaye Borahoğlu

İyiye istemeye cesaret etmek

Nilgün Toker

Human rights agenda in the post-pandemic era

Symposium program, May 20-23, 2021

Opening session

Moderator: Nilgün Toker

Opening speech

Metin Bakkalçı, HRFT Chair

Keynote speech: One world, one health, one species? Cosmopolitics in the pandemic
Étienne Balibar

1. What does the corporatization of states signify for human rights?

Moderator: Coşkun Üsterci

Ruling the country like a family business: another face of authoritarianism

Ahmet Insel

Corporatized states and crimes of the powerful

Aslı Odman

2. Populism, lies and human rights in a post-truth world

Moderator: Serdar Tekin

The politics of anti-intellectualism in neoliberal times

Éric Fassin

Fending off the truth in the age of new authoritarianism

Zeynep Gambetti

3. Human rights and new technologies

Moderator: Zeynep Özen

Open source justice: digital archiving in international criminal law

Ronald Niezen

The effects of internet on the future of freedom: the case of Turkey

Tarık Beyhan

4. HRFT Academy mentorship program: paper presentations I

Moderator: Cansu Akbaş Demirel

The Saturday Mothers and activism in Turkey: memory, resistance, and the politics of emotion

Eren Alkan

An analysis of state's official discourse on Syrian refugees living in Turkey

Neslişah Karakoç

Judicial pressure on bar associations

Muhlis Oğurgül

Sentenced to aggravated life imprisonment

Dilan Yılmaz

Trans prisoners: prison conditions, rights violations, and the struggle to defend rights

Hazal Akpınar

5. HRFT Academy mentorship program: paper presentations II

Moderator: Aslı Davas

Violence and transphobia experienced by transgender sex workers in the 90's at Beyoğlu

Onur Şimşek

Violations of the right to work of female cleaning workers in a university hospital

Sera Şimşek

Violations of the right to work of labour observed by occupational health physicians

Tuncay Gökçen, Onur Erden, Baran Kılıç

The right to fair access to healthy food in prisons

Dicle Dilan Salman

Attacks on graveyards: a human rights approach

Deniz Bayrak

6. Covid-19, the right to life and “disposable lives”

Moderator: Eylem Yıldız

Abandonment as strategy: class war in the age of pandemic and climate change

Warren Montag

Neglected lives unregistered deaths

Feride Aksu Tanık

7. Learning from struggle

Moderator: Nermin Biter

People's resistance, neoliberalism and the politics of displacement and dispossession in Eastern India

Ranjana Padhi

The significance of integration in multi-dimensional struggles: the case of the struggle against torture

Türkcan Baykal

8. Courage in dark times

Moderator: Ümit Efe

The fear of the fool

Gaye Borahioğlu

Daring to will the good

Nilgün Toker

TIHV
TÜRKİYE
İNSAN
HAKLARI
VAKFI **30**^{YIL}

TIHV GENEL MERKEZİ

Kültür Mah. Mithatpaşa Cad. No:49/11 Kat:6, Kızılay 06420, Çankaya - Ankara
+90 (312) 310 66 36 (pbx) • +90 (312) 310 64 63 (fax)
tihv@tihv.org.tr

TIHV İZMİR TEMSİLCİLİĞİ

Alsancak Mahallesi, 1471. Sokak, Kenet 1 Sitesi No:1/1-2, 35220, Konak - İzmir
+90 (232) 463 46 46 • +90 (232) 463 91 47
izmir@tihv.org.tr

TIHV İSTANBUL TEMSİLCİLİĞİ

Bozkurt Mah. Türkbeyi Sok., Ferah Apt., No: 113/6, Kurtuluş, 34375, Şişli - İstanbul
+90 (212) 249 30 92 • +90 (212) 293 43 33 (fax)
istanbul@tihv.org.tr

TIHV DİYARBAKIR TEMSİLCİLİĞİ

Yenişehir Mah. Prof. Dr. Selahattin Yazıcıoğlu Cad. Oryıl My Office A-Blok
No:10-A Daire: 50 Kat:14, 21100, Yenişehir - Diyarbakır
+90 (412) 228 26 61 • +90 (412) 228 24 76
diyarbakir@tihv.org.tr

TIHV VAN TEMSİLCİLİĞİ

Şerefiye Mah. Santral 6. Sok. Haydaroğlu İş Merkezi, B- Blok No: 24/25, 65100
İpekyolu - Van
+90 (432) 214 11 37 • +90 (432) 215 12 61 (fax)
van@tihv.org.tr

TIHV CİZRE REFERANS MERKEZİ

Dicle Mah. Nurullah Cad. No: 63/1, 73200, Cizre - Şırnak
+90 (486) 616 86 07 • +90 (486) 616 86 10 (fax)
cizre@tihv.org.tr